

56 751

14

1053

NYELVELŐ

NYELVELŐ

A JATE Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákkörének
nyelvészeti—irodalmi diákfolyóirata

I. évfolyam, 4. szám

Felelős kiadó:

SZABÓ JÓZSEF

Felelős szerkesztő: H. TÓTH TIBOR

Szerkesztő: NOLL KATALIN

Munkatárs: MÉSZÁROS EDIT

A szerkesztőbizottság tagjai:

BUKA ADRIENNE

GYUCHA ATTILA

MAGYAR ANNA

NÉMETH MIKLÓS

TÁMADI RITA

A szerkesztőség címe:

JATE Bölcsészettudományi Kar

6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Telefon: 321—111/152 (iroda), 321—111/295 (felelős szerkesztő)

HU ISSN 1215-3451

Szeged, 1992.

A kiadvány a
Pro Cultura, a „Szegedért” Alapítvány, valamint
az Egyetemi, a BTK Hallgatói Önkormányzat
és a BTK dékánja
támogatásával jelenik meg.

A címlapot NOLL KATALIN és H. TÓTH TIBOR készítette

Képanyag: CSIKY ESZTER

A szövegszerkesztést a JATEPRINT
(a JATE Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége) végezte
WordPerfect 5.1 szövegszerkesztő programmal

TARTALOM

IRODALOM

Kovács Katalin:	Félelmeim	5
	Wittgenstein hat vielleicht doch recht	6
	A szobrok nyelvén	7
Gyucha Attila:	Associations libres de la nuit	8
Soós Tibor:	Egyfajta megérkezés száraz halál előtt	9
Szöllősi Márk:	VALE!	11
	Az orrietói bevetés	15
	Hazugság	15
	Két haiku	15
Fabulya Andrea:	Lehelet	15
Vata Vágyi:	Egy ember a hegyről (Tencz Beáta fordítása)	16

A LITERATÚRÁRÓL

Győrei Zsolt:	Modern hangvételűnek szánt töprengés	21
Kelemen Zoltán:	Különböző módok, melyek...	23
	Biblia	24
Lehota János:	Részlet a Bánk bán-értelmezés c. tanulmányból	25
Mihály István:	A Kék Ütem Lovagrend	32
Szöllősi Márk:	Műferdítés	34
	Faludy Györgynek	34
	Interpretationes	34
Vytautas Karalius:	Aforizmak	35

NYELVROKONAINK

Gere Zsolt:	A modern finn próza	39
Szabó József:	Öt nap a turkui Fennicumban	42
Mészáros Edit:	Riport Mihail Moszin mordvin professzorral	44
	Hallgatók írták...	47

NYELVÉSZET

Nyelvtörténet	Nomen est omen	51
Németh Miklós:		
Nyelvjárások	Sándorfalvi tájszavak	59
Almási Attila:	„Iskola a határon”	62
Várhidi Gyula:		
Szociolingvisztika	Nyelvében él a reklám (is)	64
Szegfű Kinga:		
Leíró nyelvészet	Becézőneveink	72
Gergely Katalin:		
Nyelv és oktatás	Ami a nyelvtanórákat illeti...	80
Noll Katalin—	Egy minivizsgálat	84
—Zilahy Mariann:	Kis színes	87
Zöldvári Ildikó:		
Simon Ernese:	„Olcso Áron”	88
Nyelvművelés	„Kerül-gető”	89
Hatvani Csaba	Addig jár a kórs(h)o(w)	92
Vecsernyés Ildikó:		
Noll Katalin:		

Megemlékezés, riport		
Id. Bartha Lajos:	Hell Miksa	94
H. Tóth Tibor:	Beszélgetés M. Korchmáros Valériával	98

Nyelvi játszótér		
Nyelvészfüllel, Sulidogákból, Szólástorzítások		103
Hirdetések ingyenceknek, Sajátos szóösszetételek, Agyrémszótár, Szójáték		104
Viccek, találós, Beugratós		105
Rejtvény		106

Levélregény		
Győrei Zsolt—		
—Schlachtovszky Csaba:	Benkő Absolon II.	107
Maróti Egon:	Tollhegy	109

SZEMLE

Noll Katalin:	Csillag és ősi szó	113
Banner Géza:	Időtlen idők krónikája	113
Kucsera Zsuzsanna:	A nyelvészetről egyes szám első személyben	114
Dávid Kinga:	Nyelveink jövője és jövőink nyelve	115
Buka Adrienne	MEHETTT!	116
Hírek		117

KOVÁCS KATALIN

Félelmeim

Nem tudom, jól tettem-e, hogy akkor meglátogatlak. Én nem szeretem a váratlan vendégeket. Kulcsra zárt ajtóm mögött óvatosan, lassan formálom át a mértani pontossággal megrajzolt idomokat, falakat, s közben észrevétlenül magamat is újramintázom. Ha az ember hosszasan szemléli a tárgyakat, megéri lényegüket, titokzatos, érzékek feletti kapcsolatba kerül velük, s képessé válik arra, hogy lehántsa a dolgok külső, egynemű, hártavékony védőrétegét. A tárgyak közelsége biztonságot ad. Igen mélyről feltörő ősrégi bizonyosság árad belőlük a szemlélőre, s a vonzások—taszítások köréből kirajzolódik az ember egyszeri, rögzített helye. Szobája börtönévé lesz, a Héttorony foglyává válik, lesütött szemmel, remegő kézzel érinti meg a tárgyak felületét, s mindig összerezzen, ha valaki néha mégis rányitja az ajtót.

Közel egy hónapja felém se néztél. Pedig te voltál az utolsó, aki még valamennyire emberszámba vettél, kötelességednek érezted, hogy ha nagy ritkán is, de hébe-hóba meglátogass, élek-e még. Az én hibám, hogy téged is elidegenítettek magamtól. Megriadtam hús-vér valóságodtól, mozgékony vonásaidtól, nyughatatlan kezedtől, egyszerűen attól, hogy élsz, s hogy jelenlétben nekem is az élők maszkját kell simítanom valódi pergamenszínű, merev arcomra.

Érdekes, téged nem riasztott el a kakukkos óra sem. Ha megszólalt, nem éreztél kényszert, hogy végigvárd az összes hangját, s megkönnyebbülten lélegezz fel minden tovatűnő óra után, mert megint nyertél hatvan percet. Nevettél aggályaimon, gyerekesnek mondtad csontomba ivódott, virrasztó félelmeimet, s hagytad, hogy minden erőmet átsugározzam a környező tárgyakba. Halkan tetted be az ajtót magad után, de előtte még feloltottad a villanyt, hogy árnyképpemmel is szembesülnöm kelljen.

Esténként nem merem kinyitni a szemem, félek, hogy a fantomlényektől nyüzsgő szobában én vagyok a legvalószerűtlenebb, legelmosódottabb kontúrokkal felvázolt tetszhalott. Aludni sem tudok többé, mióta kiszakadtam álmaimból. Rajtam kívül, tőlem függetlenül szakadatlanul pereg a némafilm, nem kiálthatok, hogy elég, állj, tegnap is ugyanezt kellett leláncolva végignéznem. Ma este te fogsz megálmodni. Nem tehetek róla, akaratlanul is mások álmaiba szövöm bele színét vesztett, virrasztó lényemet. Éjfélkor titkon kioszonok a szobából, végigszáguldok a folyosókon, fel egészen a legmagasabb felhőkarcolók tetejéig, s egy utolsó, keserves ölelésben végleg magamhoz forrasztom a hűtlen várost, s benne talán téged is.

Wittgenstein hat vielleicht doch recht

A karácsony a szeretet ünnepe — mikor gyermek voltam, erre tanítottak. Érezni véltem az utcák, terek fehér könnyleple alól előderengő halvány, halk szavú derűt, s a meg-hittség képzete pár pillanatra engem is emberivé varázsolt. Aztán ki kellett lépnem a körből, ahol mindent s mindenkit a szeretet ölelt egygý.

Tudod, nekem barátaim az emberarcú fákból szunnyadó elvarázsolt démonok lelkei, s testvéreim a lélegző kövek, melyeket óvatlan kéz vegyített a közönséges, élettelen, porban hempergő, időtlen létű kavicsok közé.

Véletlenül öltöttem emberalakot. Ennyi erővel lehettem volna sziklaszirt, tavirózsa, földszellem, tűzmadár, gonosz kobold, vagy testetlen, szótlán félelem, világtalan, halott gallyak susogását dallá szövő lantos agg, smaragdszemű főnixmadár, acélos lelkekből titkon előbuggyanó könnycsepp, vagy a beteljesülés ölén záróakkord-hirtelen, néma elmúlás.

Mégis megszülettem, alakot nyertem — itt és most, akarva-akaratlanul ember vagyok. Egy lehetséges megvalósulási formámat hordozom, mely azonban korántsem örökérvényű. Bizonyos sorsformáló törvények érző, állítólag szabad akaratú, valójában gyakran tehetetlen tárgya vagyok. E földi törvények önkényes hozóját nem ismerem. Törvényem onnan kapom, ahol a diszharmónia feloldódik egy misztikus, lehetséges felsőbb harmóniában. Törvényhozó-mat névvel nem illelhetem, szentségtörés lenne itt a szó. Minden tartalmazza őt, s ő éppúgy részese a semminek is.

Talán mégis jobb lett volna némának születnünk.

1991. dec. 27.

A szobrok nyelvén

Tegnap beszéltem a szoborral a kórház előtt.

Régóta éreztem, hogy valamit mondani akart nekem, azonban a mai napig — ki tudja, mi okból — elzárkózott mindenfajta közvetlen kapcsolat elől. Talán a járókelők bémész értetlensége riasztotta meg, akik szapora gondolataikba temetkezve csak néha-néha pillantottak fel saját mélységeikből, megborzongtak, valahányszor összevillant a tekintetük, s a másik zavaros szemében megpillantották tükörképüket. A szobor — helyzeti előnyéből fakadóan — kicsit mindannyiuk fölött elnézett, s köcsipkékkal szegélyezett finom alakjával a szemközti épület felé fordult, amelynek ablakszemei mindig kigyúltak, mikor a szomorkás télvégi nap bíbor búcsúkönnye felperzselte a haldokló, késő délutáni levegőt.

Egy téli reggelen magam voltam a fürdőben — valahol távol víz zubogott monoton, álmos csobogással — az ablakhoz lapulva próbáltam érzékeimmel megérinteni a házfalon felfutó borostyán didergő, magányos mozdulatát, s beleszólni a sápadt levelek végtelenségig elnyújtott, hangtalan zokogásába.

Akkor intett nekem először a szobor. Fölényes, zúzmarás mosollyal, fűrtökben rázta le átfagyott testéről a hajnalt, óvatos félfordulatot tett, s felnézett felém. Megvallom, megrettentem attól a pillanattól. Védekező állásba helyezkedtem, majd el akartam hagyni a fürdőt, de nem szabadulhattam a szobor rám szegezett, parancsoló tekintetétől. Megláttam kiégett szemét, összepréselt, kőkemény ajkait, s akkor, ott, képesnek éreztem magam arra, hogy megértsem a szobrok ősrégi, szavak nélküli szertartásait. Félénken elmosolyodtam — a tükör azt hazudta, hogy könnyezem. Milyen egyszerű, milyen tiszta is ez az egész! Az embernek nincs igaza, amikor szándékosan egymásba gabalyítja a dolgok csillogó, vékonyra sodort selyemszárait. Hiszen csak egy mozdulat — s máris megszabadulhatsz a rád erőltetett, egyedüli bizonyosságnak elfogadott, egyszeri, egyvalaki által saját használatra megalkotott, szavakba öntött s törvénné emelt kötelékeidről!

Aztán egyszerre vége szakadt a reggelnek, a borongós napnak, Szegednek, a szobornak, a télnek... Valaki fojtottan felkacagott mögöttem, felgyújtotta a villanyt, s kihunytt a hajnali fény.

1992. január

Associations libres de la nuit

Még alszol. Holdpelyheket álmodsz a szánumban magányos, csillag nélküli menyegyzetre. Világos szemű, sápadt gyermekek halványkék körvonalaira gondolsz, s szétzilárod a tört fényű boltozat tökéletes vonalú fantomlényeit. Kezedben a titokzatos palavessző. Birtokodban a lehetséges, képzelt, tüzes üstökű feketemágusok csodafirja. Még mindig előtted a pillanat. Légy bátor, formáld át magadnak az örökölt, verejtékcseppekkel átítatott, valójában végtelenül képlékeny rendet! Kelj fel, érezd hatalmad s a beteljesüléstől izzó egyedi pillanatot!

Te sem tudtad megtenni. Halálraftéltek vagyunk mindahányan. Csókold meg kezeden a láncot, s borulj le a földre.

1991. dec. 12.

Apró fénypontok. Összefüggéstelenül felvillanó, önmagát tükröző avar-motívum. Akkor, azon a bizonyos napon (még hogy nincsenek kivételes pillanatok!) nem lett volna szabad megszületnie az esőtündérnek. Azóta könnyezik a szomorúfűz, s vívja végtelen párviadalát a körforgásból kiszakított, magára hagyott hajnallal.

Tudod, itt valaha emberek éltek. Látod a még harmatos, elszáradt szirmokat a földön? Az Avartündért akkoriban még hajnalfénynek hívták. A dolgok, a tárgyak s a lét végtelen egyszerűségükben szépnek tűntek. Nem történt semmi változás a természet önmaga által felállított, célszerűnek vélt rendjében. Csak valaki, talán az első öntudatra eszmélő lény leszakított egy aprócska gallyat az életfárról, s lehetetével elfújta az ébredező, végtelenségében tökéletes hajnalcseppet.

Vázlatok? A fafaragó anyag híján kéjes gyönyörűséggel formázza újjá saját tagjait. Aztán egy helyben maradva gyökereket képzel magának, s belemélyed a földbe.

Az ember talán mégsem hal meg. Az üvegszilánkokat élő kötőanyag, testmeleg vér tapasztja össze.

1991. dec. 14.

GYUCHA ATTILA

Egyfajta megérkezés száraz halál előtt

I. Tranzit-nyomor

Izzadságcseppek
csók által
cseréltek gazdát.
Rozsdás ajkakon elnyúló
rágott rúzsoltok
A Napvilágnál biztosabban
intették az álldogáló várakozóknak:
Uraim, leszállt az est,
a kettes kijáratnál útleveellenőrzés,
poggyászaikat tartsák kézben és
készenlétben.
tranzitutak mellett várakozunk mindannyian,
parázsló csikkek ötperceket barázdálnak
ujjperceink derékfájós hajlatába.
Nem késhetünk el, tranzit ez az egész,
vágd sutba a szabályokat, rúgj beléjük
kéjjel, hallgasd nyüszítéseiket, s ha
Úgy tetszik ugorj csak jó messze
meztelenül tűzemeletnyi mélységbe.

A jövő a mienk, a jelentől idegenül fordulunk
a természethez
Sűrűsödnek a napok, vonallá olvadnak a pontok
s karikába gördülünk valamelyik
iparvágányon.

II. Átszállás

Lapozzunk! Vég tájakra velünk!
Szárnyaljon a délibáb!
Csákós fővel tűzokádó sárkányt
repítsünk kötélén nagyon magasra
Emlékszem, nem láttuk már
a vigyorgó vörös száját sem, és
jól kijátszottuk magunkat,
a spárga végén azonban
csak egy cetlit találtunk:
„Jó nekem itt fönt, elrepültem!
ÁTOK RÁTOK!”
Hazáig futottunk
Rémült könnyek kimarták
szemeinket.

S most hidegen öllelek magamhoz
Mielőtt rád nézhetnék
keresztülfolysz karjaim közül.
Lidércként pillantok a jövőbe
pusztába küldött rádiójel-csók
tombolnak a tekervényeken.
Hiányzol, miért tagadjam,
Dermesztő hidegben vacogok
a félelemtől.

III. Gépzej közben

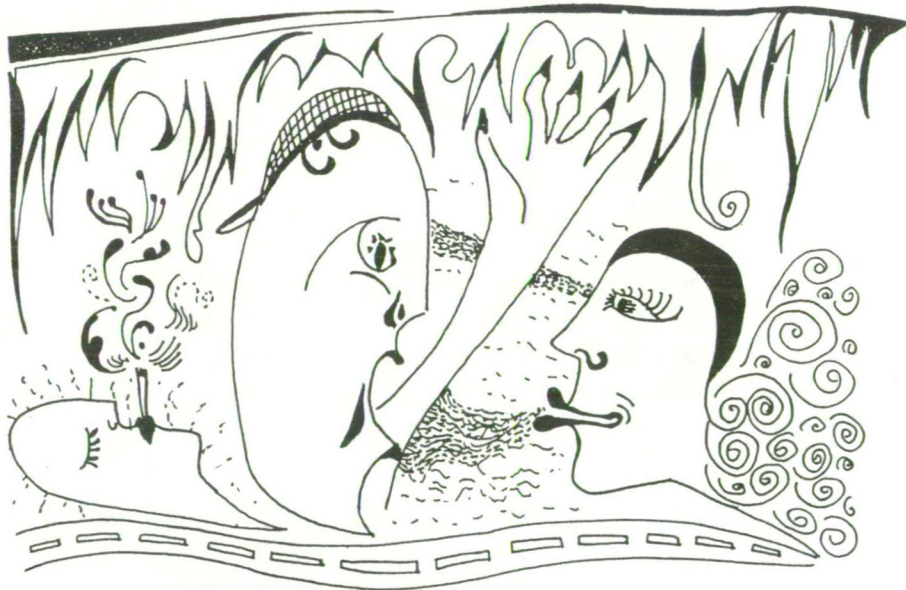
Találomra választok:
tulajdonképpen nem kell egyik sem,
de miért ne tehetném magamévá mindannyit?

Vágy ez
valami másra
vagy éppen erre
Vágy ez: kínlódva törni hanyatló hangulatokat
elfogyó szerpentinén rohanni
romló szerelem felé
romlott szerelem mellől.

Zuhanhatok bármerre, reccsenve rogyjanok
kétséggé
Hangok zárt gömbbe szorítva
Mellékhelyiségek alagútjaiból
törnek elő:
elfekált torokköszörülések
fölössé vált, véres ajakrepedések
táltanak illúzióimtól.

Egymásra csinosan mázolt hazugságok,
gondosan sorbarendezett januárok, februárok,
márciusok, öngyilkosok
szemrebbenés nélkül sugallják arcomba köpve:
Ó, te milyen jó sorod!
Mindent eltöröltek körülöttem.
Kitől várod újra az áldást?
Meghajolnál előtte rogyott térdekkel,
ropogó csigolyákkal?
Én sem
ilyen áldásra vágyom.

Telt ajkaktól harapd ki a szót:
szeretlek!
Ráncos combok alatt nyüszíts biztatásért.
Fanyar mosolyú szájalom felé fáradt
mellekhez kapaszkodj.
A testtől várd az áldást!

SOÓS TIBOR

Vale!

„Az emberek... arról vitatkoztak egymással,
vajon hová lett a rómaiak gazdagsága.

...

Akik megérik az időt,
amikor Iustinianos eltávozik az életről (ha ember),
vagy elhagyja az élők világát (mint a démonok fejedelme),
azok majd tudni fogják az igazságot...”

(Prokopios: Historia arcana)

A hír lassanként elterjedt a Városban.

Egyelőre még csak suttogtak róla; a thermákban a gőz vitte szét, a piacokon kofák adták tovább; a kocsmákban katonák, őrkök egy-egy elejtett szavából sejtették — de bizonyosságot még nem szereztek róla.

Ahogy mindig, reggelenként az eunuchok és szolgák kijöttek a Szent Palota kapuin kosaraikkal, hogy átvegyék a kereskedők áruit és a virágárosok Palotának szánt ajándékait. Láthatták a kérdő tekinteteket, de nem szóltak semmit.

— Az Augustus kegyesen fogadja ajándékaitokat... — mondta halkán, rezzenéstelen arccal egyikük. A Palota latinja idegennek tűnt az utca hitványabb közgörögjéhez és vulgarisához szokott füleknek — mégis mintha éreztek volna benne valami keserű ízt.

„A Dominus beteg. Mondják, ugyanaz a kór emészti, amely Belisariust is elvitte... Mondják...”

Az őrt álló cataphractariusok vigyázzba vágják magukat, lándzsájuk nyele keményen koppant a márványpadlón. A férfi, aki kiszállt a gyaloghintóból, nem volt már fiatal, de öreg sem. Arcvonásai, teste egy atlétáéra emlékeztettek, aki ugyan túl van már pályája csúcán, de ereje még nem indult hanyatlásnak...

A Palota csöndjében hangtalan szellemekként suhantak az eunuchok; mécseseket cseréltek ki vagy oltottak el, fojtó keleti illatszerekkel permetezték a levegőt.

Egy herélt lépett melléje az oszlopcsarnok mélyéről; még lehalkított hangja is ordításnak tűnt az érthetetlen némaságban:

— A Dominus már vár, legátus.

A férfi szorosabbra igazította teste körül a tógát, mfg áthaladtak a Magnaura Palotán. A trónterem kongott az ürességtől, Salamon Trónja elárvultan álldogált a két aranyoroszlán

között; így magában nem volt más, mint egy egyszerű karosszék. Az elefántcsont díszítés kopottnak és nagyon réginek tűnt a hajnaltól és az olajmécsesektől alig oldott homályban.

A császári lakosztály a Matronaeum mellett volt.

A férfi egy pillanatra lehunyta szemeit. Amikor Belisarius visszaverte a hunok maradvékait a Danuviuson túlra, akkor járt itt utoljára. Akkor. Külön kegy engedélyezte, hogy a Theodora szabta szigorú perzsa etikettet felrúgva ide beléphessen.

Felemelte a fejét — az oszlopok között mintha még mindig a császárné szelleme lebegne... Az akkori gyász mintha még mélyebb lenne: a díszes mozaikok megfakultak a bánattól; a falakon repedések, melyeket eddig észre sem vett...

Persze ő is hallotta az utca suttogását; tudta, hogy a nép réges-rég várja ezt a pillanatot — mást sem csinál a Nika-lázadás óta, csak vár. Hipatiusnak, az egy napig uralkodó caesarnak a véres teteme, a Hyppodromba szorult több ezer ember halálhőrgése olyasvalami, amit nem lehet elfelejteni, amit nem törölhetek ki dicsőséges hadjáratok, Belisarius és Mundus légiói...

Az ajtó előtt strázsáló négy scutarius félreállt, az eunuch kinyitotta az ajtót, és előreengedte a férfit. Betegség és illatszerek szaga csapta meg az orrát; egy pillanatra megtorpant.

— Már a végső stádiumban van... — szinte a semmiből jött a suttogás. A legátus körülnézett, de a herélt nem volt már sehol; csak az örök kemény arcát látta... vonásaik mozdulatlanok voltak, akár a márványszobroké.

Beljebb lépett. Tizenkét mécses világított, a fény visszaverődött a bíborszínű selyemtakarókról, állandó vibrálással terítve be az Apostolokkal Egyenlő Császár sápadt arcát. Közelebb ment az ágyhoz. A körülötte ácsorgó orvosok és a folyamatosan zsolozsmázó két bazilita szerzetes szó nélkül a szoba homályos sarkába húzódtak vissza.

A legátus figyelmesen nézte az arcot, amely sovány volt, akár egy halott koponyája, s melyen — úgy tűnt — a bőr csak a csontokra feszül. Nézte az arcot a határozott vonalú orral, az okos szemekkel. A császár aludni látszott, összeaszalódott kezei mozdulatlanul heverték a selyemtakarón. Öregnek tűnt. Nagyon öregnek.

Az ágy mellett támla nélküli ébenfa karosszék állt. A férfi közelebb húzta magához és leült. Megtehetné — rá nem vonatkozott a szigorú etikett.

Csak az arcot figyelte. Az arcot, melyet oly jól ismert, s amely most mégis oly ismeretlen volt számára.

— Eljöttem, Caesar — mondta halkan.

A lehunytt szempillák megrándultak. Az Apostolokkal Egyenlő Császár elfordította fejét, és látogatójára nézett. Elevenen csillogó tekintete meghazudtolta a test fájdalmas haldoklását.

— Marcus Andronicus, barátom... meghalok.

Egyszerű szavak voltak, közömbös hangon. A legátus nem akart hinni a fülének.

— Uram?

— Meghalok — ismételte a császár —, akármit hazudjanak is itt ezek az orvosok.

A legátus csak ült a széken, s nézte a férfit, aki a világ urának mondhatta magát; a sok szép dolog, amit kigondolt idejövet, amit mondani akart, most mind értelmetlenné vált. De egy dolgot meg kellett kérdeznie:

— Mi lesz a Birodalommal, Caesar.

A haldokló a mennyezetet figyelte, melyen a Pantokrator képe volt mozaikból kirakva. Nyugalom töltötte el, a vágy messzire szállt; a vágy, mely arra hajtotta, hogy Afrikát, Itáliát és Hispániát újra beírják a Provinciák közé, hogy a gályák ismét járják a Mare Nostrumot, hogy újra az Imperium határain keljen és nyugodjon a Nap. Nézte a Pantokrator mennyei szeretetet sugárzó arcvonásait, és arra gondolt, hogy most véget ér egy álom.

De valahogy mégsem bánta.

Ismét a legátus felé fordította fejét:

— Akaratomat ismerik a Palotában... Ha végleg lehunyom a szemem, Iustinus öröklí a bfbort.

— Dédunokaöcséd?

— Ő az egyetlen élő rokonom. — A császár mellkasából szaggatott köhögésként tört fel a nevetés. — Hát nem őrijtő? Túléltem szinte mindenkit: Theodorát, Belisariust... Már csak te élsz.

— Iustinus gyenge ember. Nem lesz képes megvédeni a Birodalmat.

— Tudom.

Marcus Andronicus meghökkent. Hogyan?... *„Már a végső stádiumban van”* — suttogta újra a hang... Félrebeszél talán?... Mégsem merte megkérdezni, mert túlságosan is tisztelte az ágyban fekvő összeaszott kis embert. Túlságosan tisztelte... és sajnálta.

— Nem tudom, Caesar...

A császár hirtelen fellökte magát fektéből. Sápadt arcába egy pillanatra visszatért a vér, karomszerű ujaival megragadta a férfi karját, az emberét, akit egyedül nevezhetett barátjának.

— Hát nem érted? — Közel hajolt a másikhoz. — Nem érted, hogy ez az egész...

Hátrahanyatlott. A köhögés görcsösen összerántotta ösztövért testét; minden tagjában remegett. A roham. Az orvosok előszaladtak medicináikkal, folyadékokat és labdacsoakat igyekeztek beleerőltetni. Sikertelenül. A haldokló eltolta kezeit.

— Nem kell... Nem... — Elfordította a fejét. — Andronicus.

A férfi gyöngéden két tenyere közé fogta a kezét, mellyel most vigyáznia kellett, össze ne roppantsa.

— Tessék, Caesar.

— Andronicus, én...

— Igen?

Mindent el akart mondani. Mindent. Azt, hogy látja megrepedni a kárpitokat, s mögötte az örvényt, amely egyre jobban magához húzza. Elmondani mindent, ami fáj, ami úgy égeti a lelkét, s amitől nem tud megszabadulni soha.

És hogy fél. Nagyon fél!

Belisarius... Én kergettem halálba... Pedig ő hűséges volt. Hűségesebb, mint Theodora... Én pedig megaláztam, és hagytam, hogy meghaljon... Édes Istenem! Pedig én nem akartam mást, csak azt, hogy újra... újra, mint régen...

Belisarius harcolt a Birodaloméért... A Birodalmaméért...

Kimeredt szemekkel nézte a Pantokrator képét, Andronicus karját szorongatva. *Prokopios. Ő tudta. Mindent tudott... A könyve... Talán még megvan valamelyik könyvespolc mélyén... A könyv, melynek címe sincs, de mindent leírt benne, amit az udvarról, császárról tapasztalt. Életet az árnyékban...*

— Min dolgozol ilyen későn is, görög? Készül a krónika a hadjáratokról?

— Az Építkezésekről... El akarok készülni vele, Dominus. A Te dicsőségedre!

— Isten és a rómaiak dicsőségére, görög!

Szegény görög! Rejtegetted a könyved; nem a Krónikákon dolgoztál, hanem azon. Az u t ó k o r n a k! Nem is sejthetted, hogy a Császár, aki oly ritkán aludt éjszakánként, újra és újra elolvasta, amit leírtál. Szegény görög! Mindenről tudtál, mégsem érthetted... Mert soha többet nem fognak járni a gályák Hercules Oszlopaiig, és soha többé nem dobban a légiók talpa Itália földjén... Soha... Mert ÉN akartam így!...

Sípolva szedte a levegőt... Mindjárt itt a pillanat! El kell mondania... Valamit kell mondania! Megmondani, hogy mégis megérte. Megérte a küzdelem...

Csak ennyit akart még Flavius Petrus Sabbatius Iustinianus, az Apostolokkal Egyenlő Császár. Elmondani azt, hogy érzi: eltűnik valami, ahogyan most ő is. Valami, ami nemes volt, ami abból az omladozó, hét halomra épült Városból indult el, s hogy ehhez a világhoz már csak egy boldog, megnyugtató sóhajtással tud szólni:

— Ég veled, barátom... Vale!

Szeged—Esztergom, 1991. október 23.

SZÖLLŐSI MÁRK

Az orrietói bevetés

A halottak még egyszer
átrepülnek a folyó
felett, és

Hermann Göring
kitüntetések
osztogat.

Hazugság

Csilingelő üveg-pókhálóban
az Igazság vergődik
gyémánt-pók ragyogásában.

Két haiku

1. Kolibriként mézet
űde lánykából
szívesen meríttek.

2. Hogy nedves talán?
Jó lesz az, add csak,
perc kell s szikrákat hány.

FABULYA ANDREA

Lehelet

halott
holdat
hord
hasában a
hajnal

VATA VÁGYI

Egy ember a hegyről

Karácsony? December 24-e volt. Az idén a hó sem esett, a fenyő illatát sem lehetett érezni. Semmilyen várakozással teli, ünnepi készülődés. Egy keddi nap, egy hétköznapi.

Angéla már korán reggel elment. *HAZA VÁRJÁK* — mondta. *Mit jelent az, hogy VÁRNI, és mi az, hogy OTTHON? A lány 18 évesen prostituált, s közben HAZA VÁRJÁK...* Lassan csend ülte meg a szobát.

Még jó, hogy Seppel sem mentem el. Nem gondolta komolyan. Udvariasság. Őszinteség helyett udvariasság. Sokkal egyszerűbb, kényelmesebb. De a szemében félelem bujkált, hátha mégis igent mondok.

A tűz már lelohadt kissé a cserépkályhában. Letérdelt a keskeny, de jól látható repedésekkel átszőtt kandalló elé, és tett néhány darab fát a tűzre. Sötétség. *Az elemek... Elfelejtettem újakat venni* — jutott eszébe. A kis rádió keresógombját csavargatta. Teljes hangerő, mégis alig hallható. „Öröm, szép isteni szikra... Minden ember testvérré lesz...” A zene egyre halkult. Ő meg egyre dühösebb lett. Dühös mindenre, a rádióra, Angélára, saját magára. Odavágta a rádiót a falhoz. Ezzel el is szállt a mérge. Már sajnálta a kis készüléket. Úgy, mint egy embert. Sőt, még egy embernél is jobban. Felemelte, szemügyre vette minden oldalról, de a rádió már nem adott ki magából egy árva hangot sem. Visszatette az asztalra.

Az ágyra pillantott. Még érezte Angéla illatát. „**BOLDOG KARÁCSONY!**” — köszönt el a lány, mielőtt becsukta maga után az ajtót. *Mi az, hogy BOLDOG, mit jelent az, hogy KARÁCSONY?*

Egy kép éledt újjá az emlékeiből. Nyolcéves lehetett, a család vette körül. Az apa a fiaival kártyázott, a háttérben kis karácsonyfa. Karácsony este nem ivott az apja egyetlen kortyot sem. „LEGYEN KARÁCSONYOTOK!” — vigyorgott gúnyosan az anyjukra.

Egy szép karácsonyi élmény után kutatott az emlékezetében. A nagymama alakja tűnt föl előtte. Olyan négy-öt éves lehetett. A szülei elutaztak, az ünnepeket a testvéreivel a nagymamánál töltötték. Szegény, nem akart sírni. Az az ünnep mégis szép volt. Sepp is BOLDOG KARÁCSONYT kívánt neki. Ő viszont. Közben az ebédre gondolt. Újra éhesnek érezte magát. Kiment a hideg, ablak nélküli kamrába, amit konyhának használt. Kivette a kenyeret a nejlonzacskóból, közben száraz kenyérmorzsa szóródta szerteszét az asztalon. Néma rágás.

Az idén nem állított karácsonyfát. *Ugyan minek? MINEK?* Azóta már megbánta. Vágyott egy kis fára. Néhány napja látott egyet, nem messze a házatól. Fogta a fejszét és a kötelet. A fanyél belesimult a kezébe.

Lekapcsolta a villanyt. Az ajtót nem zárta be.

Megint a buta kérdés: UGYAN MINEK?

Fák. Tölgyek. Bükkfák. Majd fenyők. Körös-körül fenyők. Hatalmas fenyők.

A kis fácskát kereste. El akarta pusztítani, hogy a szobáját díszítse. De valaki megelőzte. A kis csonk alig látszott ki a földből.

Jól van... Jól. Akkor az elsőt, ami az utamba akad.

Az erdő egyik legnagyobb fája állt előtte, hatalmas, sötét és erős.

Ezt nem tudom hazavinni... Ott kellett helyben feldíszítenie.

Nem volt más kiút.

Félredobta a fejszét, és felmászott a fára. Keresett egy erős ágat, ami elbírja majd díszét. Ráerősítette a kötelet a rövid, vaskos ágra. A kötél másik végéből hurkot formált.

Mégis lesz egy fám — gondolta. Beledugta a fejét a hurokba, és leugrott.

Éjfél. Bim-bam, bim-bam... Szóltak a karácsonyi harangok lent a völgyben, a Bartholomeus-kápolnában.

Bim-bam, bim-bam... Himbálózott ide-oda a karácsonyfadísz a kötélen.

„A Megváltó megszületett...” — énekelték az emberek a kápolnában.

fordította: Tencz Beáta

A LITERATÚRÁRÓL

GYŐREI ZSOLT

Modern hangvételűnek szánt töprengés arról: miként leszünk mindinkább itthon itt e világban s egyre kevésbé otthon az égben

Régen tűz volt, volt régen víz, föld volt régen, régen volt levegő, és ez a négy elem az őket tágitó döbrent ámulattal telítve szült pirosposzsgás, kövér jambusokat e földre. Egészesen, komplett elemek voltak ezek a görög égbolt kékje alatt, még nem undorította és sápasztotta őket sok görbe, szűk és bűdös fél-elem. Még élt tudás a hívés helyett. Különbség? A tudás bármit beér, a hit pedig bármivel beéri. Csak az hisz, aki kevés tudni. Ott tudták a mennyet — minek hitték volna? Előrenéztek, így menekedtek meg a felfelé pislogás görcsétől, mely előbb-utóbb a gerincre is kihat.

Nincs mese: valahogy el kellett jutni idáig, ahol nincs mese. Ahol minden egész eltörött. Kattogó kérdőjelekkel és szigorú csóváival a fejnek lövetik az élet és valóság, kinek dajkás mellein tejtestvérnek indult világ és ember. A világ aztán valahogy eltévedt, Ábel a rengetegben, s bizony, mintha mind kajánabbul keresnénk. Persze lehet, hogy már kiszúrtuk őt valahol a sűrűben. És persze lehet az is, hogy nem a világról van szó, hanem a nyelvről, aminek szenilitását mi sem bizonyítja jobban, mint az a bárgyú jámborság, ahogyan engedi, hogy őt használva mondjunk le róla. De az sem kizárt, hogy ő röhög rajtunk.

De azért meggondolandó, hogy nincsenek jambusok, és nincs miben megkapaszkodni. Fáradt kornak fáradt irodalmát miként magyarázni? Adva van egyfelől az irodalom, és eszköze, a nyelv, ha gondoljuk, folyamatok. És a pohár eltörik, s kihull a fog, a ruha szétszakad, s gyöngül a szem, elvész a kulcs, a gomb, fakul a kedv, a gyertya fogyva fogy, s lassúbb a vér, a lámpa lezuhan, s a szív megáll. A folyamatok egyik legfontosabb attribútuma, hogy olyanok, mint akármelyik kedd: dél után valahogy maguktól hajlanak alkonyatba, hogy aztán kihunyjanak egy fekete percben és sűrűknél egy forradalmár, kreatív kakas elrikoltsa a szerdát. Ami szép és jó, csak hogy ül benne a vasárnap és az azon túli mérhetetlenség és tudhatatlanság. Vasárnap éjszaka volna? Furcsa viszketés, hogy mégsem örök, ami tovább tart, mint mi. Legyek generációi nőttek fel a meggyőződésben, hogy én örökké élek, és lélekben — fizikailag meggátol az a fránya anatómia — kész vagyok kezét szorítani azzal a döbrent léggyel, amelyik majd meghalni lát. Mi van, ha csakugyan ilyen légynek dobott ki a föld? Akkor jaj nekem és neked, jaj, jaj nekünk.

Adva van másfelől a külső valóság, amin persze mit értek? Talán benyomásaimnak eredetét. Emiatt is való aggódni, csak tudni kéne, mely aggódásunk az igazi. Kevés autósztroda épült a kilátás miatt. Nem arra van már az élet, hogy időzni lehessen benne. Lebonyolítani, mindent mindig lebonyolítani — sosem semmit leegyszerűsíteni. Egyszer le kéne ülni olvasni egy autópályára — hogy el ne üssenek, előzőleg gondosan gigantikus autósmozivá alakítani. Mert rohanás rohan most egy úton, szívet-lelket maratón — mennyi még a negyvenkettő? Vagy a hét... Átkozott Ahasvérus mindahányunk, úz minket valami, vén-vén diákok, tovább-

tovább, tán a hasvírus, tán a Mammon, tán csak az elán? Nem koncentrálnak az életre, amikor az reszketegen inni kér, és ha megfeszülünk, megfeszítjük, aztán szép, új világ átká hull reánk, ahol végre koncentrálhatunk, külön e célra létesített táborokban, mi, örök zsidók. Ahol nem fog más rímnak számítani, mint a 734911829 és 379481129. Szép kilátások. Lehet, hogy az autósstrádákat mégis a kilátás miatt építették?

Két test ég tehát a bokorban, és csak az egyik a kos. Vagy másként szólva két farkas les Piroskára — talán ikrek is, sőt talán sziámiak, talán macskák. Vagy az egyik maga Piroška. Szegény öreg Piroška, aki nagy néha kísétál nosztalgiázni az erdőbe. Jó kérdés — legalább is nekem tetszik. Békében vénült hát meg irodalom és nyelv, használta el lassan és jól valahány eszközét, mondta el jól és lassan valahány szavát, mfg elapadt bágyadt-hunyászkodón? Vagy toronynak épült ez a pár ezer év, amely alól zavart halandzsával széled sok tétova báb el? Szóval félre kell tenni a felvilágosodott valláskritikát, és felfelé nézni. Látni olykor pici függőleges pöcköket némely tisztán mosolygó valaki fején — óriás szúnyognak nézhetné valaki, vagy csapnak, amin a gőz, a düh és szégyen elpárologhat. Pedig nem az, hanem pedig kanóc, ami húsvéti gyertyavilágra vár ott a fejeken. Őrzők vigyáznak a strázsán. Ha már meghalt a tudás, marad a hit, hogy feltámad.

Nem szégyellem, ha kitalálom, mit kellene tenni, és ellennék boldogan. Beszéljünk az impotenciáról tükrében az önszuggesszióknak. Sosem leszek képes felemelni ötszáz kilót vagy ágyba bújni Kim Basingerrel (akinek vezetékeve a megtestesült nomen est omen), főleg a kettőt együtt nem. Egyszerűen azért nem, mert nem hiszem, hogy képes vagyok rá. És törődöm a nehézségekkel. És agyonnyomnak. Lehet, hogy csakugyan auditív kommunikációs sémák rendszerévé vált a nyelv, amit különféle alkalmakkor úgy öltünk fel, mint megfelelő öltözéket. De az emberben makacsul megmarad furdalni a szkepszis, hogy ha nem lesz belőle szobor, abban azért nem mindig a kő a hibás. És nem is a véső. És még az sem tesz túl jót a beteg állapotának, hogy senki nem gyógyítani akarja, hanem minden orvosa egy új bajának felfedezésére vágyik, amit aztán majd róla neveznek el. Az ügy érdekében aztán a konfliktum olykor elszorítja a beteg pulzusát, a kísérletek miatt pár rövid pillanatra megállítja a szívét, vattát töm az orrába, befogja a száját és húzza a haját, miközben szomorúan, csüggedően és részvétellel hümmög és rázza a fejét. Metanyelvbe fulladt a tárgynyelv.

Marad még a középkorból — a legvallásosabb időszakból — idecitált ciklikus világszemlélet. Világok jönnek, mennek, minden alkonyat új hajnalba ér, aztán hány hét a világ, te bolond? Lehet, hogy aki saját végét féli, fél a világvégetől?

Azt hiszem, ez marad tanulságul, ez a kérdés: lineáris vagy ciklikus? Nem tudom. Kénytelen vagyok hinni. Különben egyszerű csapok a kanócok, engem pedig halálra gázolnak egy fontos sztrádán könyvvel a kezemben, ami valljuk be, nem volna jó. Tekintve, hogy miért gázol el száguldva, ha azt se tudja, hova megy?

KELEMEN ZOLTÁN

Különböző módok, melyek...

Karvaly karmok marnak a fehér papírbá
legördülnek a szem ténylegesen ideges csavarintásán
és festett

szék melyre leülni nem tudsz

Szárnyak a szemétkosárban és a kéményekben a

Nutriatelep két vezetője édes levelek tömegében

(ezek a levelek bontatlanok és tele van velük a szőnyeg, jut belőlük az asztalra, sőt az asztalon mintegy heverő írógépre és csészékre is, s a pianón csakúgy, mint a tetőn és az iskolák udvarában, vagy hidakról a legrás a betonkemény csattanás a ravasz meghúzásában a levelek-re vér fröccsen és a mellény sárga előtte bort ivott és az inasa talált rá a hára hagyott váltókról most nem beszéltek szolt az asszony és kesztyűjét húzogatva beszélt, de vele nem törődött, bontogatad föl a leveleket vérnyomok cseppek, cseppecskék kinek a vére ez, a tied? a jeges-medvék vért ontottak a fiatalúr csak védekezett és akkor véletlenül elsült a fegyver)

kopogunk, beengednek. A falat németalföldi freskók

borítják

Ténylegesen. Bolyongva reménytelenül a tollas éjszakában.

Ez a varázslatos haj és festék az édes kenderfelhő

a levelek tömegében

felettük vérben

úszó nap

a hajón egy tükörben

megláttad a kést a kezemben

Valaha fehér ing a vászon jobb felső sarkában a keretre szögezve, belelóg a képbe, s mintegy kijön. Véres is és még tovább mikor

Mentünk a völgyben és csillogott a tó

Tavon a csillagok az égről „lehoznám néked”

Szabadságunk mennyiben utcákon és réteken temetve el

Levert szabadságharc szavai, melyek felmagasodni nem,

Csak úgy magában dudorászva zsebredudor kézzel ász

Ott a megállóban hideg ködben

S mondod közben, dúdolsz közben

Az ajtódnál a Siha-közből

A ködből indiánok bukkannak fel, tollasan,

kezükben tomahawk

négerek

Is jönnek kezükben vigyorgás és még Copperfield Dickens keresztrefeszítve tükörablakvalóságban

Most befogják a szád és karvaly karom marásaként lecsap.

Biblia

Elhalasztottuk a kivégzést és a virágokat
szemem kirakatüveg mögöttem
tűzvész tombol és gyíkok repülnek a
júdeaiak könnyezve nézik az új kenyér halálát
tudják mi ez gyerekek ülnek a koraesti
országúton szemük ártatlanul vörös a
pernyeestől kicsit
magasabban illés és észaiás ül a rét felett
észaiás hegedül illés pásztorsípján fűz bele
lágyabb dallamokat egy
bástyafokon álló kisfiú hallgatja őket aranyszőke
haja lebeg a szélben a tengerre
gondol mely megfestette a kisgyerekek szemét
s szétszórt jajdulások hevernek szanaszét ott fehérek mint a
napszitta csontok a
botcsinálta istenség tanújelei húsból
és égből való szózat ez amihez bárki odamehet hallgatni még sok
emberöltőn át mi pedig
elszalasztottuk a halált bár a virágok még itt vannak

Kelemen Zoltán

LEHOTA JÁNOS

Részlet a szerző „Bánk bán-értelmezés” című tanulmányából

I. A szerkezet első mozgatója a Bánk bánban

1. Drámairodalmunknak vitathatatlanul két kiemelkedő alkotása van a XIX. században: A Bánk bán és Az ember tragédiája. Mindkét mű alapvető világnézeti és történelmi kérdéseket tesz fel: Elszakadhat-e az ember Istentől? Képes-e az ember arra, hogy Isten nélkül a világot úgy irányítsa, hogy a fejlődéshez, minden oldalú képességeinek kibontakozásához lehetőséget teremtsen? Madách kérdései ezek, amelyeket Az ember tragédiájában vet fel a Bach-korszak utáni Magyarország emberének. E kérdéseknek azonban már nem az újszerű világnézeti tartalom ad jelentőséget elsősorban, hanem az az analógia, amely az ország akkori jelenére és lehetőségeire vonatkozhatott.

Elszakadhat-e Magyarország a Birodalomtól? Képes lesz-e a Birodalom nélkül önálló nemzetállamként megállni Európában? Mennyivel korszerűbb volt Katona, aki a Bánk bánban közel fél évszázaddal korábban a „forradalom kortársaként” vetette fel ugyanezt az alapvető kérdést: lehet-e az ember Isten, lehet-e az ember az emberi világ kiindulópontja.

A madáchi ember mögött álló transzcendencia létezését és szerepét nem vitathatjuk. Isten a teremtője és első mozgatója a világnak: *„Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen. / Év-millióig eljár tengelyén, / Mig egy kerékfogát újítani kell.”* Bár a mű az Istentől elszakadt ember történelmét mutatja meg, Isten jelenlétét mindvégig érzékeljük. Előttünk történik a bűnbeesés és a kiűzetés, de előttünk következik be az Isten nélküli élet lehetetlenségének belátása is: *„Uram, legyőztél. Ím porban vagyok; / Nélküled, ellened hiába vívok: / Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.”* Isten a végpontja is a műnek: *„Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!”*

Katona azonban nem ennyire tisztán mutatta meg az Isteni világrend létezését drámájának világában. Amiként a felkent király is négy felvonásig távol, illetve nagyon a háttérben áll, úgy Isten is csak az ötödik felvonásban „jelenik” meg; a király felismerése által: *„Irtóztatóan büntetted, Istenem! / jól értelek; kivetted a kezemből / pálcámat; — én imádlak! — Így magam büntetni nem tudtam —”.* Katonánál azonban a király tudatában megjelenő Isten nem kaphatott olyan dramaturgiai fontosságot, mint Madáchnál, ahol objektíve testesült meg. Ráadásul csak a mű végén lett hangsúlyos létezése, amiként Endré is. Így következhetett be az, hogy mind Endrét, mind pedig az Isteni világrend tartalmát háttérbe szorította tudatunk. Szeretnénk megláttatni azt, hogy dramaturgiai súlyuk mellett nemcsak fontos helyet foglalnak el a dráma világában, hanem ugyanúgy kezdő- és végpontok, mint Az ember tragédiájában.

2. Miért vált alapkérdéssé Isten létezése Katonánál, amikor a kérdés világnézeti tartalma a forradalom előtt volt aktuális, Katona pedig Napóleon uralmának végén írta meg

művét? A magyarázatot abban az ellentmondásban kereshetjük, amely a francia forradalmat előkészítő eszmék és a forradalom által megvalósult új rendszer között keletkezett.

A felvilágosodás nagy gondolkodói abban egyetértettek ugyan, hogy az abszolút monarchiát fel kell számolni, a megszülető új rendszer tartalmát és az egyház szerepét illetően azonban különbözőképpen vélekedtek. Még Voltaire is, aki a legkíméletlenebbül ostromozta a „gyalázatot”, csak a babona és a türelmetlenség elpusztítását tűzte ki célul. Sokkal inkább eltérők voltak a nézetek Isten létezésének kérdésében. Szükség van-e egyáltalán Istenre, vagy csak szerepét kell átértékelni? Az ateizmus, amely az Ember istenülését jelöli ki, nemcsak átesik a másik végletbe, hanem a gyakorlatban is kénytelen lesz az előző rendszer eszközeivel élni. A deizmus szükségesnek tartotta Isten létezését, de hirdetői között is sok különbség volt Isten szerepének megítélésében. Az új rendszer megszületésének szükségessége tehát ellentmondásokat szült. Kérdés volt, hogy a forradalom meghozza-e az ideális társadalmi rendszert, vagy be kell érnie egy újabb megoldásra váró rendszerrel? És végül is melyik uralkodói rendszernek lesz a legnagyobb realitása ahhoz, hogy a társadalom objektív törvényei is és az egyén subjektív akarata is optimálisan érvényesüljön? A demokráciának? Az alkotmányos monarchiának? A forradalom során aztán kiderült, hogy azok az eszmék, amelyek nevében a feudalizmust megdöntötték, egészen mást jelentenek a valóságban. A szabadság káoszt teremtett, ami előhívta a terrort, az egyenlőségből nincstelenség lett, s az létrehozta a diktatúrát — írja Almási Miklós. Vagyis mind a terrort, mind a diktatúrát objektíve a megvalósíthatatlan eszmék tették szükségessé. Napóleon diktatúrája idején már általános európai összefogást teremtett a rendszerének teljes megsemmisítése, amely az abszolutizmus újbóli visszaállítását eredményezte. Tanulság maradt, hogy az új rendszer létjogosultsága nem abban a tettében nyilvánul meg, hogy a régit megsemmisíti, hanem abban, hogy meg tudja-e valósítani önnön létezését.

Vázoljuk fel a korszak határait. Horizontálisan az abszolutizmustól az abszolutizmusig tart. Ennek tartalma azonban nagyon összetett: a forradalommal megdöntött abszolutizmust a demokrácia diktatúrája váltja fel, amivel szemben újból az abszolutizmus kerekedik felül. Vertikálisan Istentől Istenig húzódnak a határok. Ennek tartalma is lényeges tényező, hiszen ezek a szemben álló társadalmi rendszerek első mozgatói: az Istentől származtatott világrend helyébe az Ember istenségének világrendje lép. Az 1789 és 1815 közötti korszak tehát végleteket tartalmazott: a már bukásra ítélt társadalmi rendszert egy még létjogosulatlan rendszer akarta felváltani.

Ebben az összefüggésben nézzük meg, hogy milyen „drámai” konfliktushelyzetre mutathatunk rá. Az egyik az abszolutizmus, a másik a demokrácia diktatúrájával való szembenállás. A történelmi konfliktus tartalma azonban összetettebb, ha azt kívülről vizsgáljuk. Az abszolutizmussal szemben ugyanis a demokrácia diktatúrája jött létre; a demokrácia diktatúrája pedig újból az abszolutizmus erőit hívta életre. Mivel egyik rendszer sem lehet végleges megoldás, így a drámának egyszer egy olyan konfliktushelyzetet kell megláttatnia, amely az abszolutizmus ellen fellépő demokráciával való szembenállását tartalmazza. Aki tehát az egész korszakot akarja ábrázolni, annak azt a konfliktushelyzetet is ábrázolnia kell, amely a demokrácia diktatúrája ellen fellépő feudális viszonyokkal áll szemben.

A feltett kérdésre, hogy Katona korában miért aktuális a francia forradalom és Napóleon hatása, összefoglalóan így válaszolhatunk: A német államok, Ausztria és abban Magyarország társadalmi és gazdasági rendszere olyan elkésetttségben voltak az angol, illetve

a francia viszonyokhoz képest, hogy itt még meg sem igen érlelődtek a „változások” objektív feltételei. Így ezek a népek mintegy kívülről tekinthettek erre a korszakra, és látva a forradalom következményeit, a diktatúrát, Napóleon fenyegető hódításait, levonhatták azt a tanulságot, hogy a forradalom maga nem eredményezte a megálmodott társadalmat. Mivel pedig az abszolutizmus rendszerében élve nézhettek a történelem eme nagy színpadára, tapasztalhatták, hogy végül is ez az abszolutizmus győzte le a korszak pozitív értékeit is, így a szent szövetségi Európa gondolkodói — köztük Katona is — kereshették azt a megoldást, amelyik elkerülendő a diktatúrát és annak további következményeit mintegy a forradalom kikerülésével számol le az abszolutizmussal. Vagyis 1814-ben, de 1819-ben — a mű végleges megírásának idején — is igencsak aktuális a társadalmi átalakulásnak mint a függetlenség lehetséges módjának kérdése.

3. Katona szándékának megismeréséhez tehát úgy juthatunk el, ha azt vizsgáljuk, hogy az író által választott történet hogyan vonatkoztatható korának legfontosabb kérdéseire, illetve a történet mit idéz fel tudatunkban. A legbiztosabb támpontot Endre személye nyújtja számunkra, hiszen egy történelmi drámában ő az egyetlen valóságos történelmi személy. Vívódásával, belátásával a mű végpontja — látni fogjuk, a mű kezdőpontja is —, ő a feltett kérdések megoldása is egyben. A drámában betöltött szerepével, azt pedig az író korának legfontosabb kérdésfelvetéseivel kell kapcsolatba hozni. A kérdés így vetődött fel Katona korában, mi az elsődleges, a polgári fejlődés vagy a nemzeti függetlenség kivívása. Az író válaszára, a polgári fejlődés elsődlegességére abból is következtethetünk, hogy a választott történetben a XIII. század eleji viszonyok között létező valóságos idegen elnyomás ellentmond az író korában meglévő viszonyoknak. Voltaképpen mi volt Meránia a magyar királysághoz viszonyítva Endre korában? És miféle félelmetes uralkodó volt az a Berthold, akinek hatalmát annyira rettegnünk kellett volna? Valljuk meg, a magyar nemzeti tudatnak egy valóságos Meránia fenyegető veszedelme nem mond semmit. Vagy éppen Meránia által kellene a Habsburg Birodalom és I. Ferenc császár népeket elnyomó hatalmára gondolnunk? Semmiképpen sem. Minél inkább meráni, annál kevésbé lehet Habsburg: a magyar függetlenség elvesztését—elvesztőjét mint valóságos meráni nem fejezheti ki. Egészen más lenne, ha egy Konrád császár vagy egy Szulejmán szultán állna a háttérben mint az országot fenyegető veszély. Ebben az összefüggésben tehát a Gertrudis által megsértett szabadság csupán a nemesség szabadságjogaira vonatkozhat, amivel valójában csak magánérdekeket sértett. Végső soron azért is kellett meghalnia. Ez a Gertrudis Katona korában csak egyetlen valószínűsíthető, céljainak, úgymond történelmi céljainak következményeként azt a történelmi cselekedetet hajtja végre, hogy felszámolja a feudális viszonyokat. És mindez csak azért negatív, mert a magyar nemesség uralma helyébe a maga fajtájának uralmát akarja tenni, tehát végül is egy nem realizálható eszme minden áron történő megvalósítására törekszik. Amit a magyar nemességnek felismerésből kellene megtennie — az lenne az ő történelmi cselekedetük —, azt a királyné a maga célkitűzése eredményeként teremti meg. Így következik be, hogy valójában a magyarok ellen történik az, ami érdekükben történhetne, hiszen a maguk történelmi tévedéséből történelminek tekintik azt a válaszcselekvést, ami ellenfelükben éppen azt pusztítja el, ami annak tévedéseiként az ő érdekükben funkcionált volna.

De a Katona által választott történet azért is a polgári átalakulás elsődlegességét fejezi ki a függetlenség kivívásának érdekében, mert Endre személyében a valóságos történelmi

személyt, ezáltal a helyes történelmi megoldást is ábrázolja. Katona Endre valóságos történelmi cselekedetén, az Aranybulla kiadásán keresztül ugyanis bizonyítás nélkül kifejezhette azt a felismerését, hogy a két szemben álló rendszernek össze kell békülnie úgy, hogy az a polgári fejlődésnek nyisson teret. Vagyis Katona összefüggést teremthetett egy magánéleti szférában bekövetkezett általánosan ismert cselekedet, egy feleség meggyilkolása és egy ugyancsak közismert, az alkotmányosságot felidéző történelmi személy között: az asszony halála nem a férjet, hanem az uralkodót figyelmezteti a maga vétségére, és készteti felismerésre. Tehát az uralkodó feleségének meggyilkolása olyan történelmi tévedések kifejezésére alkalmas tragédiát rejt magában, amely valóságos történelmi cselekedet felismerésének lehet előidézője. Ebben az összefüggésben mondhatjuk azt, hogy a mű középpontjába állított Bánk—Gertrudis konfliktus azt a történelmi tévedést jeleníti meg, hogyan nem szabad birtokolni egy országot olyan eszmével, amelynek nem érték meg a feltételei, illetve hogyan nem szabad cselekednie az uralkodónak, ha a nemzet egészének érdekeit akarja képviselni. De így válnak előidézőivé, okozóivá a valóságos történelmi cselekedetnek, Endre felismerésének.

4. Nézzük meg, hogyan vonatkoztatható Gertrudis és Bánk, illetve Endre Katona korának legfontosabb kérdésfeltevésére: elszakadhat-e az ember Istentől. A három szereplő között azt az összefüggést találjuk, hogy uralkodók, illetve uralkodói hatalmuk van.

A törvényes jog szerinti király Endre. Hatalma Istentől való. Endre is tudatában van ennek; így beszél az V. szakaszban magáról: „*Ó Isten. Istenit kívánva néz / reája minden.*” Ebben a tudatban van Bánk is: „*Istennek kenettje egy királyi fenség.*”, Petur is: „*Az Istennek kenettje Endre*”. Ezen alapul az a világrend, amelyik már bukásra van ítélve, az tudniillik, hogy az objektív világ az uralkodó személyében, a becsületében létezik. Ebben áll Endre vétsége. Így következhetett be az a helyzet, hogy voltaképpen a királyné uralkodott az országban.

Milyen hatalmat testesít meg Gertrudis? Olyan világrendet, amelyben az uralkodó Istentől való hatalma helyett az Ember lett minden dolgok kiindulópontja: „*Törvényt kiszabni, és úgy lenni e felett, miképpen a nap sok világokon!*” Láthatjuk, mindenkítől elvárja, hogy istenként tiszteljék, mindenki fölött állónak tartja magát. Endre maga „teremtette” Gertrudis isteni voltát, hiszen énjének, ezáltal az ország boldogságának forrása volt felesége: „*Minden tökéletességgel ruházta fel / őtet a természet, — benne csak / a halhatatlanság hibája.*” Bánk is több helyütt utal Gertrudis „isteni” megnyilvánulására. Idézzünk a IV. szakaszból: „*Azt képezed, hogy Isten vagy, mivel / letérdepeltek híveid...*” Peturnak is az a keserűsége, hogy Endre és a magyarok többsége „engedelmeskedni tud” a királynénak. Melinda letérdel Gertrudis előtt — a térdepelés jelentését a III. szakaszban exponálta Katona —, és így könyörög: „*Istenem! — Ne hagyd bejönni őtet — csak nem most- / ne hagyd, királyné!*” De Bánk is megtenné ugyanezt: „*légy most / Isten, s hited el vélek, hogy Melinda / Bánk bánra érdemes: úgy letérdelek, / s imádlok*” (IV. szakasz). Gertrudis személyének torzulását azonban nem történelmi tévedésből származtatja Katona, ezért a felismerésig sem juttatja el. Gertrudis asszony mivoltjában látja szuverén uralmának lehetetlenségét. A IV. szakasz elején a híres törvényhozók törvénykönyvét lapozgatja, és gesztusában az a reménytelenség van, hogy ő nem léphet nyomukba: „*Hogy nem lehet Solon, Lycurgus-asszony!*” Nem is lehetett könnyű dolga Endre távollétében azon magyarok fölé kerekedni, akik asszonynak nem tudnak engedelmeskedni. Így beszél Petur: „*Görög, gubás, bojár, olasz, / német, zsidó, nekem mihelyst fejt / a korona*

díszesíti, mindegy az, / mert szent előttem a királyom, és az / asszonyt becsülöm, — ah, de mégis annak / én engedelmeskedni nem tudok.” Ennek a nézetnek a helytelenségét nem kell igazolnunk, így aztán Gertrudisnak azon tettét sem tekinthetjük egyértelműen negatívnak, amit Petur panaszol, hogy tudniillik „tulajdonunkat” elvette, és régi szabadságjogainkat semmissé tette.

A harmadik uralkodó Bánk. Két ízben is láthatjuk uralkodói mivoltában. Először Peturral szemben nyúl az uralkodói hatalomhoz: „Ezen haza és felségárulót / láncokba verjétek, — parancsolom / én, a király személye — maga / parancsol Endre, a király!” Másodszor a királynét akarja legyőzni uralkodói hatalmával: „Hasztalan kiáltsz te most, / mert nem szabad bejönni senkinek / is, úgy parancsolá Bánk bán, Magyarország királya.” Nem feladatunk itt Bánk bán uralkodói szerepét értékelni, hiszen további részletes elemzést kívánna annak megláttatása, hogy Bánk éppen akkor Bánk király, amikor Endreként mutatkozik meg, és éppen akkor válik Endrévé, amikor Bánk királynak tekinti magát. Ennek az elemzésnek a végeredményeként mondhatjuk azt is, hogy Bánkot történelmi tévedése — szubjektívizmusa — Endrévé változtatta, tehát valójában Gertrudist is Endre — Endre alteregója — ölte meg. E helyütt is azt a helyzetet kívánjuk kiemelni, amelyik Katona korának fő kérdésére vonatkozatható: Ember nem lehet „isteni” érték nélkül uralkodó. A felkent király távollétében Bánk is, Gertrudis is uralkodói hatalommal rendelkezett, történelmi szerepet azonban nem tölthettek be, ám éppen ezáltal idézték elő Endre isteni tartalmú feladatának felismertetését.

5. Endre király Istenhez való visszatérése különbözik-e attól az uralkodói magatartástól, amikor még abban a tudatban volt, hogy Isten megtestesítője? Igen, alapvetően. Mint amilyen különbség van a szubjektív és az objektív, mint amilyen különbség van az abszolút és az alkotmányos monarchia között. Az az Endre, aki Istennek emberi megtestesítőjeként uralkodott, valójában szubjektívizálta a hatalmat.

Önmagából eredeztette az ország igényeit, és önmagával mérte annak boldogságát is: „Hiszen úgy szerettelek / titeket szüntelen, mint szintén magam” — mondja az V. szakaszban. Az az Endre viszont, aki Gertrudis halálával visszatér az Istenhez, már az ország igényeinek rendeli alá magát, már az ország boldogságával méri a maga boldogságát. Isteni hatamát tehát nem az Isten — szubjektíve —, hanem az ország — objektíve — megtestesítése jelenti, vagyis „istenülése” azt fejezi ki, hogy le kell mondania a szubjektív — magánemberi — létezéséről.

II.

1. Ahhoz, hogy a drámában foglalt események egészének kiindulópontját megragadhassuk, a dráma végpontjából induljunk ki. A dráma Endre szavaival végződik, amelyekkel felismerését mondja ki hallgatóságának: „Irtóztatóan büntetél, Istenem! / jól értelek; kivette a kezemből / pálcámat, — én imádlak! — Így magam / büntetni nem tudtam —”. A király tehát Isten büntetését érzi magán — pedig imádja Istenét —, következésképpen az Isten ellen vétkezett; olyan bűnt követett el, amely által méltatlanná vált az uralkodásra, az ítélkezésre. Nem is király ő, csak ember.

A drámai cselekmény láncolata tehát a király büntetésével végződik. Ezért a láncolat első szemét is a királyban, annak bűnében keressük. Mit is vétett Endre, hogy Isten büntette?

Az történt, hogy Endre, aki ugyan tudatában van annak, hogy nem lehet ember — magánember —, csak Isten földi megtestesítője, mégis csak ember, „gyenge” ember maradt: szerelmes férj, aki feleségének minden kívánságát teljesíti. Ebben a boldogságban, amelyet felesége sugárzott feléje, s amelyet maga is táplált, a népét is boldognak hitte. Ez az azonosság — szubjektívizmus — jelentette azt, hogy tudatlanul Istent is elhagyta, és egy más „istent” kezdett szolgálni. Tehát boldogságának okozóját tekintette cselekedetei mozgatójának. Maga is megfogalmazza Gertrudis földi istenségét: *„Minden tökéletességgel ruházta / fel őtet a természet, — benne csak / a halhatatlanság hibája.”* Ilyen alapon az ország valódi léte Gertrudis „uralkodói” szándékának függvénye lett, ő azonban csak az idegen merániak érdekét képviselte. Endre szerelmét kihasználva mindent megkapott a királytól, Endre pedig abban a tudatban, hogy népét teszi boldoggá, mindenét Gertrudisnak adta. Így került az ország a királyné kezébe.

Gertrudis „isteni” hatalmáról már szóltunk: annak az Ember—Isten uralkodónak a megtestesítője ő, aki Katona korára vonatkoztatva minden emberi — személyes — kapcsolatot ki akar iktatni a hatalom gyakorlásában, és aki — mint ilyen — diktatórikus eszközök használatára kényszerül, hogy uralmát megtartsa.

Képzeli el a helyzetet Endre távollétében! „Isteni” voltát csak Endre fogadta el. Tudja-e majd érvényesíteni szándékát Endre nélkül? Felül tud-e kerekedni azon az uralkodón — Bánkon —, akit Endre hagyott itt maga helyett? Gertrudis szándékát abból az alaphelyzetből építjük fel, hogy Endre nélkül védtelen maradt személyiségének az a része, amelyen valójában uralma nyugszik. Ezért hatalmi gyengeségét személyiségének erejével kell pótolnia, erősnek kell magát láttatnia. E látszat fenntartását végsőkéig igényli az a felismerése, hogy Berthold vére — Ottó — „elfajult”, nem képes az „uralomra”. Csak magára számíthat. Jellemének alapvonása, hogy szándékából semmit sem enged, „Istenként” akar mindvégig mindenki fölött állni. Mivel azonban megvalósíthatatlan eszmét akar realizálni, egyre többször kényszerül arra, hogy emberi — asszonyi — lényében mutakozzon meg. Így jut el odáig, hogy eszménye végül már csak önmagát fejezi ki: tört ragad hazájáért.

„Mit vétett” ez a meráni asszony? Tegyük fel mi is a „bánki” kérdést. Elvette Endrétől az uralkodói hatalmat. Ez azonban önmagában nem tekinthető vétésnek, mert a király — tudatlanul — nem a nemzetet képviselte. E hatalommal viszont tudatosan csak az idegenek uralmát kívánta megvalósítani azon magyarok felett, akik feudális előjogaikban, birtokaikban látták hazájukat. Ám azzal, hogy a magyar nemességtől mindent elvett, szándéka ellenére egy nemzeti egységet is teremtett, hiszen lehetővé vált annak a felismerése, hogy a magyar hazát ne saját javaikkal azonosítsák. Végső soron tehát csak morálisan vétett, amennyiben becsapta, „megcsalta” férjét, tudniillik nem azokat szerette, akiket Endre.

A nemzet kifosztása Endre azon uralkodói vétéséből származik, hogy önmagával azonosította a nemzetet. A királynak ezt kell majd felismernie.

2. Korántsem szeretnénk azt a látszatot keltetni, hogy Bánk, a mű fő- és címszereplője értelmezésünkben mellékalakká minősül. Bánk a mű egyértelműen központi szereplője. Csak éppen nem történelmi személyiség! Cselekedete alapvetően ellentmond annak, hogy a mű általa váljék történelmi drámává. Endre távollétében ő testesíti meg Endrét, az „Endre”-i vétésget. A haza a becsületet jelenti számára is, ami cselekvésre, a királyné megölésére is készíti. Így nem lesz képes felismerni azt a helyes uralkodói cselekedetet, hogy a magyar

királyi székben magyar érdekeket képviselő uralkodónak van helye. Vagyis Endre távollétében neki kellett volna uralkodnia az egységesé vált ország érdekeiért.

A királyné megölésével egyrészt ártatlan felesége halálát idézte elő: Ottó embereivel bosszulja meg „nénjét”, felgyújtják Melinda házát. Ám Bánknak ez a téves cselekedete eredményezi azt, hogy Endre végül is felismerheti a maga uralkodói vétségét, és ezzel együtt a maga cselekedetének fogadja el Bánk tettét. Hogyan következhetett ez be? Endre tudatában volt annak, hogy feleségének kedvez, amikor az idegeneket az udvarába engedi, s tudatában volt annak is, hogy ezzel a magyarok ellenérzését váltja ki. Így beszél, amikor hallja Tiborctól Ottó gyalázatos tettét: *„Mindenütt / Ottó! Az, akit én olyannyira / szeretni kéntelen valék — kiért / szintén alattvalóim gyűlölésit / vontam magamra.”* Amíg az idegenek általa bűnösnek vélt embereket sújtottak — Peturt —, addig nem érezhette uralkodói felelősségét, de Melinda halálában felismerhette azt. Bánk ugyanis azt ismerte fel, hogy Melinda által nem vesztette el becsületét, tehát tévesen cselekedett becsülete megvédéséért. Valójában asszonyát ölte meg.

Két férj áll a színpadon az V. szakaszban. Mellettük halott hitveseik. Mindkettőnek uralkodói hatalma volt, s egymás feleségét ölték meg. Ki a nagyobb bűnös? Ki a bűró? És Endre hosszú vívódás után elismeri a maga vétségét, amelynek egyenértékes vétsége volt Bánk cselekedete. Nem kell ítélkeznie, mert Isten ítélkezett. De nem is ítélkezhet, mert nem király ő. Nem volt király ő. Csak most lett azzá, hogy felismerte az „Isten”-i világrend működését.

3. Ha nem realizálható eszme mozgatja az emberi viszonyokat, ez az alapvető tévedés úgy mutatkozik meg, hogy minden ember kisajátíthatja a maga érdekében azt az eszmét. A társadalom szerkezetében, az egymásra épülő emberi viszonylatokban minden ilyen esetben az egyén önmagát teszi meg első mozgatónak, mintegy kiemeli magát a rendszerből: objektívvá teszi a szubjektívet.

Endre vétsége, hogy elhagyta Istent, nemcsak azt eredményezte, hogy Gertrudis lett az első mozgató. A királynénak mindvégig meg kellett őriznie férje szerelmét, tehát cselekvése korlátozott volt. Endre távollétében pedig félt attól, hogy a király helyett más uralkodó lesz hatalmon. Kellő intézkedéseket tett azért, hogy a feltételezett „más” uralkodó ugyanolyan legyen, mint a férje. Felhívta Melindát az udvarba, és ott marasztotta Ottót. Természetesnek tartotta, hogy Melinda beleszeret Ottóba, mint ahogy Endre is őt isteníti. Teljesen félrevezette a meráni fajtának tulajdonított felsőbbrendűség. Így aztán sokáig Ottó hitte azt, hogy ő mozgat mindent, hiszen azt érezte, hogy a maga boldogságának beteljesülését még királyi nénje is támogatja. Biberach viszont — aki Ottót tartotta kezében — ugyanígy a gépezet első mozgatójának tekintette magát. Rendkívüli értékvárat írhatunk le ennek működésében: az mozgató engem, akit magam vélem, hogy mozgatóm, illetve annak engedelmeskedem, akit valójában én mozgatok. Az ilyen fogaskerékrendszer működésképtelen, leáll. Mint ahogy az Endre által elindított mechanizmussal is ez történt. Kell lennie tehát egy olyan elvnek — eszmének —, amely az egészet képes irányítani. Az egészet, amelyben minden rész a maga helyén van. És kell lenni olyan személyiségnek is, aki ezt felismeri és megtestesíti. A műben ez az eszme, amely az ország együttes érdekét fejezi ki, és a személy, aki ezt megtestesíti, a király. A király, II. Endre, aki eltemetve emberi gyengeségét, ismét rálatál Istenre és ezáltal az őt szerető magyarjaira.

MIHÁLY ISTVÁN

Babics Imre: A Kék Ütem Lovagrend avagy: a műelemzés szabályai

Amikor számomra a Piros Tücsök azt a hangot jelentette, amit egy csörgő-hegedű ad ki, a Hargita tolvajos-tető csúcsa melletti szakadék pedig a világvégét, még nem tudtam olvasni. Apám azzal próbált visszatartani a szakadéktól, hogy ott ördögök laknak, akik alig várják, hogy félrelépjek, hogy aztán megsüthessenek és megehessenek. Amikor a lépésre emelt lábam megakadt apám szavaitól, éppúgy éreztem a határtalant, mint később, amikor a homokórát néztem, odaképzelve magam az alsó osztályba, amint éppen azért gyúródok felfele, hogy egyszer fent lehessenek, de a homokszemek monoton csepegése mindig biztosított annyi ellenszemet, hogy egyhelyben, ott középen, valahol a kiszámíthatatlan végek és kezdetek között maradjak. A Kék Ütem Asszonya egy bájos mozdulattal és fantasztikus pontossággal mindig megfordította az órát, amint az utolsó homokszem is lepergett, mert az idő folytonosságát az én kedvemért sem lehet megszakítani, s újra az alsó tartályba kerültem. Kezdődött minden előről.

Nem tudom, mi tartott vissza, talán a csodálkozás vagy a félelem, amit akkor éreztem életemben először a semmivel kapcsolatban, de apám szavai csak az első tizenhét szótág voltak, ami semmiképpen sem elég ahhoz, hogy onnan felkapaszkodhassak, de ahhoz sem, hogy valahová lepottyanjak. Valahol középen megtört az egész. Azután már egyik feléből sem lehetett következtetni a másikra, csak sejteni, hogy néhány perce még együvé tartoztak, és tudni, hogy most már nagyon távol vannak egymástól, akár a délibábok az úton, és mégis sehol. Kitöltik őket az első betű és az utolsó pont közé képzelt nyomdafesték-lenyomatú halottasurna-részletek. Mintha a villamoson, fénynyalábok között vak pár csókolózna, mintha hegyek lennének a felhők között.

A tizenegyedik születésnapomon /ezerkilencszáznolcvanegyoktóberötödikén/ a tiszteletemre gyűlt össze minden árnyék a téli éjben. Apám éppen azt mesélte a vendégeknek, hogy úgy kellett elrángasson a szakadék szélétől, mert megdermedtem, és már esteledett. Kimentem a havazásba köszönteni őket, és összetapostam a maradék szűzhavat is. Ott álltak az árnyékok tizenegy sorban, mindenikükkel kezét fogtam, de egynek sem értettem a nevét, csak bámultak rám, én meg rájuk, tanácstalanul. Nem értettem, tulajdonképpen mit keresnek itt, miért állnak olyan zavarosan: elől mindig egyik, hátul mindig másik, középen pedig a elismerhetelenségig-rendezett káoszban. Aztán fájni kezdtem, és visszamentem a házba. Többek között lovas ólomkatonákat kaptam ajándékba. Sokáig rakosgattam őket: támadást

intéztem, hagytam magam elfogni, megszöktem, és céltáblának álltam ki. „Gépfegyverlövédék suhant át rajtam, puha réten fekszem, hernyó mászik a homlokomon. Mit akarsz, mi? Haldoklom, te meg itt fűszálakat dugsz a fülembel!” Olyan végtelen volt bennem a vágy felállni és nekifogni a keresztrejtvénynek, de apám megnyugtatót, már mind meg van fejtve, csak én nem tudhatom a megoldást, mert ha megtudom, akkor sohasem tudhatom meg igazán. Nem értettem. Sírni kezdtem, mire ő rám szólt: „Fiam, nesírférfivagy. Aférfiakcsakakkorsírnak-hahagymáthámoznak. Akkoriscsakkönnyeznek.” Mérgemben ide-oda lökdöstem a Lovagokat, főleg azt, amelyik a kezét a lova tarkóján tartotta, s a másikkal fűtyült valaki után. A lábamra figyeltem, elhatároztam, most már semmi sem állíthat meg: meglendült, és... A jég mellvért hamarabb ért földet, a lovagom szétzúzott mellkasa ejtőernyőlebegéssel loccsant szét a szobám falán.

Apám mindig mondott valamit. Elmondta röviden, középhosszúan és nagyonhosszan, de előbbre nem jutottam. Mindig mást-mást értettem. Bekötözött szemmel fogtam a nyúl két fülét. Nem tudtam: rugdalózik, vagy táncol, fehér vagy fekete, netán tarka-barna, énekel, vagy visít. Vakon és süketen egyre csak markoláztam a nyúl füleit, mintha az utolsó törtélemébe kapaszkodnék, amely azért megállja a helyét azzal, hogy van. Mindig azt képzelhettem, amit akartam. Fogtam a füleit, és nagyon szabad voltam addig, amíg nem jött egy Lovag, és dárdájával mellbe bökött. Eldőltem, s a nyúl a földre esett, dőglötten. Kinyitatták a szemem, a fülem, és eszembe jutottak a keresztrejtvények. Elővettem a kiugróbsciskámat. Szétvágtam a nyúl koponyáját, hogy meglássam, mi van benne, hogy megtudjam, hogyan működött, hogy megismerjem az utolsó gondolatát. Elképedve néztem, hogy a Lovagok kék páncélban, mint az agytekervények, az utolsó szívdobbanás ütemére még vonaglanak egyet.

Apám az ölében vitt az ágyig. Hideg volt a gipsz a lábaimon, és fogalmam sem volt, hogyan került oda. Fejemen páfránysisak, kezemben egy szívenszúrtszalmaszál! „Ha-ha-ha” — kacagtak, amikor elmondtam, hogy a pokolban jártam, s olyan nincs is, hogy semmi, mert mindig van valami határ, amit el lehet törölni, hogy azután együtt legyünk, és soha ne tudjuk, hogy ki jött-ment honnan-hová. Én pedig újra sírtam, mert én ilyen síróbögőmasina vagyok. De vigasztalásul, mint minden valamirevaló mesehősnek, nekem is kijárt az a kegy, hogy azóta is ott sírhatok.

SZÖLLŐSI MÁRK

Műferdítés

Hidak a kor pilléréről
átívelnek a szakadék
hamu felett, szónoklatok.

És Esztergom?
Magamnak? Lehet.

Gyorsan folytak
le mindig más
kertbe a vizek,
nem feledem.

Faludy Györgynek

Tolvajként osonok a sorok közt
és megértem,
nem beszélem a láng-nyelvet.

Interpretationes

Orvosok magyarázzák
Mucius Scaevola
tettét. Félek.

VYTAUTAS KARALIUS

Aforizmák

Isten kedvenc mondása: Egy jó kerítés – fél Paradicsom.

Isten akkor teremtette a sünt, amikor viszkedett a tenyere.

A sivatag termékenysége: négyzetkilométerenként másfél próféta.

Legyenek idegen isteneid, nehogy a sajátjaid nagyon elbázzák magukat.

A nehezek saját maguktól zuhannak az örökkévalóságba, a könnyűeket bedobják.

Veszélyes lehet, ha hagyunk egy bolondot ejtőernyővel leugrani. Akár a trónon is landolhat.

Az okos számarnak egész kollekció különféle hosszúságú fülük van.

Jó szónok volt: senki sem vette észre, hogy a belső hangja dadogott.

Az ököl: az ujjak önnevelése.

A rózsza: a szögesdrót ősanja.

Az ég: a fák mágnese.

A horizont megbízhatatlan: már a múltat is kiszolgálta.

Változik a világ arculata: mind több a sebhely.

Államközi tolerancia: emlékművek cseréje.

Ha a törpék rátalálnak egy óriás fogára: múzeumot alapítanak neki.

A nagy kérdések veszélyesek: kitérítetik a kis élet iránytűjét.

Jaj annak a férjnek, akinek a felesége nagyobb boldogságot tervez, mint amilyet ő kívánna saját magának.

Fordította: Bódás Beáta és Orbán Edit

NYELVROKONAINK

A modern finn próza (1945-től napjainkig)

GERE ZSOLT

A finn irodalmat Európában, s ezen belül Magyarországon is sokáig a népköltéssel, főleg a Kalevalával tették egyenlővé, írták le, a világirodalomba való beérkezés jóval rögzöbben bizonyult, mint más, valóban nagyobb hagyománnyal rendelkező nemzetek esetében. Persze, ebben a nyelvi korlátok, a műfordítók hiánya is közrejátszott. Különösen igazak a föntiek a prózára, amely a líránál hagyományosan is későbbi forma. Mára ez megváltozott: irodalmi díjak, fordítások, a teljes finn irodalmat átfogó tanulmányok jelzik e tényt.

A finn népábrázolás hagyományának vonalán helyezkedik el FRANS EEMIL SILLANPAA (1888–1964), akinek munkássága még a II. világháború előtt kezdődik, legjelentősebb művét is ekkor írja. Sokan az elszegényedett gazdálkodócsaládból származó íróként tartják a „finn imago, a sajátos finn psziche” első hiteles megszólaltatójának, akiben „teljessé lett az idő, hangja a legszebb és a legegyénibb”. A Napsugaras élet (1916) és a Jámor szegénység (1919) című regényekkel kezdi pályáját, majd 1931-ben készül el a Nuorena nukkunt (magyarul Silja), amelyért irodalmi Nobel-díjat kapott. Egy tiszta, fiatal cseléd lány történetét beszéli el erős költőiséggel átszőtt hangon. Itt is alkalmazza a szerző azt a módszert, hogy a cselekményt jóval a főhős, Silja születése előtt kezdi, így érzékeltetve azt, hogy a regény valójában nemzedékek, jelképesen egy társadalmi osztály, a parasztság tragikus története is. Humánus, az embereket megkülönböztetés nélkül figyelő tekintet érződik a regény kiragadott soraiból: „Az ilyen egyszerű családok eltűnéséről nem szokott senki tudomást venni, pedig pusztulásukban ugyanazok a tragikus vonások ismétlődnek meg, mint a magasabbrendű családok kihalásában.” Kései korszakában fáradtság, kételkedés jellemzi műveinek világképét, Augustus című regénye pedig a félresikerült írói élet utolsó napját mutatják be. Aligha tévedés a világháború múlni nem akaró emlékét érezni a sorok között, ami majd a következő írónemzedéknek is alapélménye lesz.

A két világháború közötti finn irodalomra jellemző népábrázolás tradícióját folytatja WILKUNA, TALVIO, LINNANKIVSKI és MAIJU LASSILA elbeszélő művésze is.

A korszak másik jellemző irányzata a „fáklyavivők” (Kai LAITINEN kif.) prózája, akiknek stílus-esszményét a líra is befolyásolta, sok közöttük az esszéíró, a költő. A fáklyavivők nemzedékéből kiemelkedik az egyik legnépszerűbb finn író, MIKA WALTARI (1908–1979). Húszéves, amikor első regénye megjelenik, sokak, természetesen főleg a fiatalok életérzését is megfogalmazva benne: melankólia és ifjonti komolyság összesszöve a kor dzsesszművészetével (A nagy illúzió, 1928.). A háború után WALTARI a múltba fordul, főleg történelmi regényeket ír, ezek közül világszerte ismert az ókori Egyiptomban játszódó Színuhe (1954). A nagy történelmi tabló alakjaiban a kutatók egy része a középosztály reményvesztését, családottságát véli felfedezni. A dekadens, hanyatló, virágkorukon túljutott birodalmakat mintha egy kimerült polgári kultúrával hozná párhuzamba WALTARI. A színhelyek is pesszimizmust sugallnak, különösen az egyiptomi királyi udvar. A regény főhőse egy orvos, aki bármilyen társadalmi rendszert — ha vonakodva is — kiszolgál. Érdemes összevetni a regényt egy másik, szintén XX. századi művel, amelynek hatása érezhető: THOMAS MANN József és testvérei című tetralógiájával. Egyiptom mindkettejükönél civilizált, túlságosan is kifinomult ország. THOMAS MANNAL azonban József és a zsidók az életért jelentik, WALTARINÁL pedig Színuhe egy rezignált értelmiségi. WALTARI is megpróbál ösképeket, archetipusokat megfogalmazni Színuhe és Kaptah párosával. A művet kétségkívül áthatja egy pesszimista történelemfilozófia. Az erős népábrázoló hagyománnyal szemben WALTARINÁL a polgári—városi szintér és életérzés is megjelenik a finn prózában. A kritika sokra értékeli WALTARI kisregényeit, novelláit, színműveit is.

A 40-es évek végének, az 50-es évek elejének alaphangulatát a háború határozta meg, annak emléke élt tovább. „Tizenhat éves voltam, amikor véget ért a háború. Lelkileg a mi korosztályunkat is katonának nevelették” — írja VEIJS MERI a manikortól című regényéhez ajánlásul. Sokáig csak a műfordítás adott

lehetőséget a megszólalásra. A háborús irodalomból értékeivel és hitelességével VAINO LINNA *Az ismeretlen katona* (1954) című munkája emelkedett ki és kavart vitákat Finnországban. LINNA nem szépített meg semmit, nyíltan mert beszélni katonájára „a hősiesség, a haza és más efféle magasztos értékekre fittyet hányt, a kapott parancsokat azért szájjáartatva és fogcsikorgatva is, de végrehajtotta”. A mű alap gondolata KIRIT idézi: az egyszerű ember is nagyon fontos ezen a világon.

A hagyományos prózai formák felbontásában, a modern szemlélet megteremtésében a fent említett VEIJS MERI (1928–) volt az úttörő. A manilakötél három évvel *Az ismeretlen katona* után jelent meg, szintén a háborús irodalomhoz tartozik. A különbség mégis döntő: MERI már nem nemzeti, hanem emberi szempontokat vesz figyelembe. A háború idején található egyetlen használati tárgy a manilakötél, amit Keppila feleségének akar hazavinni, hogy szárítókötetet készítsen belőle, végül azonban a tárgy groteszk jelképpé válik. A szabadságos katonák vonatán viszi Keppila derekára erősítve a kötelt, miközben az egyik szemben ülő katona egy történetet mesél, ami a regényvilágban az olvasó előtt egyértelműen Keppiláról szól: egy koma, aki fejjel zuhan előre a derekára szorított kötélről. Az utazás, a történetek folytatódhatnak tovább, számos háborzongató anekdota világítja meg a katonasors értelmetlenségét, fonákosságát, az emberek irányvesztettségét. A törzsörömester száraz, mindenféle érzelmet mellőző betételesbeszélése pedig az elgépiesedést, a „mérnöki konstrukcióvá” degradálódó gyilkolást mondja el: „Puskával nem könnyű mozgó embert eltalálni. A célzás átírásának legalább négy másodpercet vesz igénybe, ennyi idő telik el, míg ismét befogja a célpontot. Négy másodperc alatt Owens negyven métert futott.” Mintha egy játékautomata használati utasítását olvasnánk a futó célpont elleni teendőkről. MERI írói módszeréhez tartozik az események halmozása, de az értelmezés már nem. Az olvasóra bízva? Vagy az elmondottakra sehol nincs válasz? Az események és történések szeszélyességén alapuló világkép MERI más, nem háborús témájú regényeit is jellemzi. Ezek közül a Tükörbe rajzolt nő című művet lehetne említeni. A mű szerelem és halál, múlt és jelen, hagyomány és modernség összeütközését ábrázolja, erős szálal reflektálva a művészet, az írás mibenlétére is. A szerkezet korábbi regényére emlékeztet: sovány főcselekmény, számos mellékfigura, akik történeteket beszélnek el.

ANTTI HYRY (1931–) írói világát már nem érintette olyan élesen a háború, mint LINNÁÉ vagy MERIÉ; ha motívumként meg is jelenik, nem játszik központi szerepet. Annál inkább a gyerekkor, saját életének elemei. Regényeinek címei is ezt sugallják: *Otho* (1960.), *Elemi iskola* (1965.), *Apa és fia* (1971.). A gyerekkor világában az unalom, a megszokottság, a távollatlanság ismeretlen, ami a felnőtt, különösen eredeti környezetükből (HYRYNÉL ez a falu) kiszakadt embereket jellemzi. Műveiben tárgyyszerűen pontos leírásokat ad, a kézzelfogható valóság, az alapigazságok dominálnak. Egy interjúban ő maga ad fogódzót az olvasónak: „A valóság az, amely felé magam is török. Biztos vagyok benne, hogy minden, ami történik, teljes értékű, csak mi nem érezzük annak.”

Közeledve a jelenhez egyre több név, szerző sorakozik föl, műveik értékét, illetve azt, hogy fennmaradnak-e, egyelőre nehéz megítélni.

JUHANI PELTONEN mindenképpen a mai finn irodalom élvonalába tartozik. 1941-ben született Helsinkiben, verset, regényt, drámát, elbeszélést egyaránt ír. Magyarra GOMBÁR ENDRE fordította a műveket, ő azonban nehezen elemezhetőnek tartja őket. „Gáttalanul áradó fantázia, szeszélyes asszociációk, olykor rejtélyes jelképrendszer” — mondja PELTONEN műveiről. A Solomo és Ursula két fiatal szerelmes történetét dolgozza föl, hűen ábrázolva a modern kort. Solomo és Ursula életfelfogása a „hippiideológiához” áll közel, s ők igazából antikihősök egy jóléti társadalom nem kevésbé életunt díszletei között. Ezek a díszletek épp a két szerelmes tragikumukba hajló sorsán keresztül szemlélve válnak nyilvánvalóvá, s PELTONEN fő célja ennek a megmutatása. Emellett „hőseit” sem kíméli, az egyén hiányosságait, az emberi gyarlóságot is tollhegyre tűzi. Bukásuk nemcsak a társadalom, de rajtuk is múlik. Solomo halálos balesete és a terhes Ursula öngyilkossága logikus befejezése a történetnek. A két fiatal történetét nyomasztó víziókkal, álmokkal átszőtt epizódok tartják. PELTONEN stílusdörekvései különösen a *Vadászat karácsonykor* című kisregényben vezetnek át bennünket a 70-es évek írói gondolkodásmódjához, a szerzőknek magáról az irodalomról, az „elbeszélhetőségről” vallott felfogásukhoz.

Talán egy — esztétikailag kevésbé jelentős, de az új szemléletet kiválóan tükröző — művön lehetne ezt bemutatni. PEKKA KEJSNEN *Kis nőcskék* című elbeszéléseiről van szó. KEJSNEN 1941-ben született, s főleg formai újításokkal, stíluskísérletekkel foglalkozik sokat. A *Kis nőcskék* című elbeszélésben a szerző számtalan eszközzel töri meg a történetet, az író–elbeszélő helyzetéről is számot ad a műben: az egyszerre

tartalmazza egy regény megírását (ezt is fikciónak kell fölfognunk) és magát a történetet, amit elbeszél. Ennek bizonyítására idézzük az egyik, talán „legszeleségesebb” sort: „Ültünk a stégen, s néztük a Holdat. (Nyáron ez idő tájt nincs hold. A szedő megjegyzése.)” A szöveg folyamatosan tudatosítja az olvasóban, hogy irodalmat olvas, szöveget, fikciót, nem pedig egy valóban megtörtént esemény krónikáját. Az öntükrözés megakadályozza a „történet” hagyományos értelmezését, új olvasói módszer elsajátítását követeli meg. Máskor az író—elbeszélő közli, hogy nőismerőseitől kért tanácsot, hiteles-e az általa ábrázolt nőalak, s hogyan folytassa a regényt. KAJSNEN stílusához tartozik ezenkívül a fölkeltett illúzió azonnali lerombolása, valószínű, hogy azért is építi föl korábban magát a történetet, hogy közölhesse: előbb szentimentális részeket volt kedve írni. Az erősen erotikus jelenetek is minden pátoszt nélkülöznek.

KEJSNEN műveiben egy új életérzés megjelenését s annak irodalmi ábrázolását látom. Teljesen modern, a világirodalmi változásokra frissen reagáló szemlélet ez.

Utolsónak PENTTI SAARIKOVSKI (1937—) nevét kell megemlíteni, aki beatversekkel jelentkezett, s regényeiben is hasonló életérzést rögzít.

Dolgozatomban a finn irodalom legjelentősebb prózaíróiról igyekeztem áttekintést adni, kerülve az adatszerűséget.

Azt, hogy hitelesebb képet adhassak az írókról, két dolog nehezítette: kevés a magyarra fordított, a legutóbbi évtized termését bemutató kötet, antológia; másrészt a válogatásokban érződik az ideológiai cenzúra hatása, mércéje. KEJSNEN részletesebben elemzett elbeszélése a példa arra, hogy jelen van egy új, lemondásával hitelessé vált világkép is a finn irodalomban.

Felhasznált irodalom:

1. KAI LAITINEN: A finn irodalom története (Gondolat, Bp., 1981.)
2. SZÁSZ LEVENTE: Északi csillagok alatt (A finn irodalom ajánló bibliográfiája) (Bp., 1964.)
3. SZÁSZ LEVENTE: „Jelet rakj az úton végig” (A finnek irodalma) (Pécs, 1976.)
4. A fiúk téli kalandozása (Mai finn kisregények) (Bp., 1973.)
5. VEIJS MERI: Manilaktól, Tükörbe rajzolt nő (ford., utószó: Gombár Endre) (Európa, Bp., 1981.)
6. JUHANI PELTONEN: Solomo és Ursula, Vadászat karácsonykor (ford., utószó: Gombár Endre) (Európa, Bp., 1981.)
7. F. E. SILLANPAA: Silja. Egy régi családja utolsó hajtása (ford.: N. Sebestyén Irén, utószó: Képes Géza) (Magyar Helikon, Bp., 1965.)
8. MIKA WALTARI: Színuhe (Európa, Bp., 1985.)
9. VAINÖ LINNA: Az ismeretlen katona (Magvető, Bp., 1982.)
10. Télidő havazás előtt (Modern finn elbeszélők) (Európa, Bp., 1987.)
11. A boldogtalan konzervatív (Mai finn elbeszélők) (Európa, Bp., 1968.)

Öt nap a turkui Fennicumban

Egyetemünk jóvoltából régóta dédelgetett vágyam vált valóra azzal, hogy 1991. október közepén — a testvéregyetemi kapcsolatok keretében — ötnapos tanulmányúton vehettem részt a turkui egyetem finn nyelvi intézetében (Turun Yliopisto Fennicum). Kiküldetésemnek az volt a fő célja, hogy minél teljesebb képet nyerjek a finnországi nyelvjáráskutatás történetéről és eredményeiről. Az utazás — amint az lenni szokott — szakmai és egyéb általános (kulturális, ember- és helyismereti stb.) tapasztalatokkal járt. Bár az elmúlt két évtizedben alkalmam volt a testvéregyetemek többségét (Keleten és Nyugaton egyaránt) fölkeresni, s mondhatom: mindenütt hasznos ismereteket és szép emlékeket szereztem, mégis kevés helyen volt részem olyan figyelmes és kedves fogadtatásban, mint régi nyelvvrokonaink, a finnek körében.

Már a turkui megérkezésem is kellemes meglepetéssel kezdődött. Az történt ugyanis, hogy a nagy köd miatt a repülőgép nem kapott leszállási engedélyt, ezért vissza kellett térnie Helsinkibe, ahonnan mintegy négyórás késéssel — valamivel éjfél után — érkeztem meg autóbusszal Turkuba, s AIMO HAKANEN professzor, a finn nyelvészeti intézet vezetője mégis megvárt, hogy egyetemünk egyik vendéglakásába kísérjen. Másnap (s azután többször is) találkoztunk a Fennicumban, ahol részben HAKANEN professzortól, részben ULLA PALOMAKI kollégától, az intézet tudományos munkatársától sok mindent megtudhattam a finn nyelvjárásokról, a finnországi nyelvjáráskutatás történetéről és eredményeiről. Azon már nem is igen csodálkoztam, hogy a dialektológiai kutatásokban mindent, amit csak lehetséges, számítógéppel dolgoznak föl. Azt már régóta tudtam, hogy a finn nyelvész kollégákra — bármilyen területét művelik is a nyelvtudománynak — általában az jellemző, hogy a nyelvjáráskutatást rendkívül fontosnak tekintik, a dialektológiát elismert és megbecsülésre érdemes tudományszaknak tartják. Ezért az sem meglepő, hogy Finnországban a leletmentő célú nyelvjárási anyaggyűjtést régóta szorgalmazzák, s minden lehetséges módon már évtizedek óta támogatják.

A finn nyelvjáráskutatás kezdetei a múlt századokra nyúlnak vissza, önálló tudományszakká — a magyar dialektológiához hasonlóan — az 1870-es években vált. Nagy szerepe volt ebben a Finn Anyanyelvi Társaság (Kotikielen Seura) 1876-ban történt megalapításának, ez a szervezet ugyanis megalakulásától kezdve fontos céljának tekintette a finn nyelvjárások kutatását. A finn dialektológia elméleti alapjainak lerakásában jelentős szerepet játszott E. N. SETÄLÄ finn hangtörténeti munkája (Yhteissuomalainen aanehistoria), amely a finn népnyelv nyelvtörténeti értékeire irányította a kutatók figyelmét, és így nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyelvjárástan már kialakulásának első évtizedeiben központi helyet vívott ki magának a finn nyelvtudományban.

A nyelvjárási anyaggyűjtés fontossága a finn nyelvészek körében már a századforduló táján általános felfogássá vált, és ezért sokan — áldozatos, fáradságos munkával — sokat is tettek. Századunk elején T. I. ITKONEN, ARTTURI KANNISTO, E. N. SETÄLÄ, YRJÖ WICHMANN és mások az Oroszországban élő finnugor népeknél még fonográfval készítették fölvételeket, melyeket később a finn hangfölvétel-archívumban magnetofonszalagra másoltak át. Az első világháború idején és az azt követő évtizedekben pedig LAURI KETTUNEN gyűjtő és feldolgozó tevékenysége emelhető ki, hiszen ő — a kiváló elődök nyomdokain haladva — nemcsak Oroszországban, Észt- és Lettországon, hanem Finnországban is hatalmas mennyiségű nyelvi—nyelvjárási anyagot jegyzett föl. Fáradhatatlan gyűjtőmunkájának és feldolgozó—szerkesztő tevékenységének kimagasló eredménye — más kiadványok mellett — a finn nyelvjárások háromkötetes atlasza lett, amelyet KETTUNEN egymaga állított össze.

Turkui tanulmányutam érdekes tapasztalata volt az is, hogy milyen sok azonos vagy nagyon hasonló mozzanat van a finn és a magyar dialektológia elméleti—módszertani problematikája és elért eredményei között (l. erről részletesebben: KISS JENŐ: *Nyr.* 108:178—83). Ilyen hasonlóság például az, hogy a hangtani leírások és a szóképzési gyűjtések — a kezdetektől napjainkig — mindkét országban nagyobb teret kaptak, az alak- és mondatnyi kutatások viszont eléggé elhanyagolt szakterületnek számítanak mindmáig. A tájszók gyűjtése Finnországban ugyan később kezdődött, mint nálunk, SETÄLÄ azon fölhívása azonban, amelyet a múlt század végén tett közzé, hamarosan meghozta gyümölcsét. A finn nyelvjárások szóképzésének összegyűjtésében nemcsak a dialektológusok vettek részt, hanem ösztöndíjasok, egyetemisták és önkéntes gyűjtők százai is, s így az eredmény sem maradt el, hiszen a finn szókincsarchívum hatalmas anyagot, mintegy hétmillió adatot foglal magában. Érdekes véletlen, hogy a finn tájszótárnak, amelyet egyébként tíz kötetre terveznek, eddig — miként az Új magyar tájszótárnak is — két kötetét látott napvilágot.

Van azonban nyelvjárás-kutatásunknak olyan területe amelyen szembeszökő hátrányunk van a finn dialektológiával szemben. Ez a magnetofonfölvételek készítése, amelyben a finn nyelvjárás-kutatók — túlzás nélkül állíthatom — világgraszólor eredményt érték el. Ebben jelentős szerepet töltött be az 1959 elején alapított Finn Hangszalagarchívum (finnül: Suomen kielen nauhoitearkisto), amely azt a feladatot tűzte ki célul maga elé, hogy minden egyes finn nyelvjárásból (összesen 475 egyházközösségtől) legalább 30 órás hangfölvételanyagot rögzítsenek. Ennek a feladatnak a teljesítéséhez minden anyagi és erkölcsi támogatást megkaptak a finn dialektológusok, akik gyűjtőmunkájukat a különböző (szomszédos és még a tengerentúli) országokban élő finnekre, sőt a rokon népek nyelvére is kiterjesztették. Így érték el azt, hogy már 1980-ra mintegy 14 000 órányi szövegfölvételt mondhatott magáénak a finn dialektológia, s azóta a hangfölvételek száma még tovább gyarapodott.

A finn nyelvjárásokat — amint Turkuban megtudtam — nyolc nagyobb csoportra szokták felosztani. Az ottani nyelvjárás-típusok (különösen a keleti és a nyugati tájszólások) sokkal markánsabban különböznek egymástól, mint a magyar nyelvjárások. A turkui Fennicum oktatói és kutatói — érthető okokból — elsősorban a délnyugat-finnországi nyelvjárásokban végeztek s folytatnak ma is anyaggyűjtő- és feldolgozó munkát, amelyhez kitűnő technikai eszközök állnak rendelkezésükre. AIMO HAKANEN professzorral módomból volt azon helyiségek megtekintésére, ahol a különböző nyelvjárás-gyűjtések anyagát (pl. a hangfölvételeket, mikrofilmeket) őrzik, és ahol a különféle, a feldolgozáshoz felhasználható technikai berendezések (pl. mikrofilmolvasók, magnetofonok) megtalálhatók. Az egyik (állandó hőmérsékletű) terem például annak a kb. 5 000 órányi magnetofonfölvételnek a gondos tárolására szolgál, melyeket főképpen a turkui kollégák, ösztöndíjasok és egyetemisták készítettek, mégpedig túlnyomórészt Turku (közeli és távolabbi) vidékének helyi nyelvjárásaiban. Ezeket a hangfölvételeket a másutt lakó szakemberek éppúgy felhasználhatják munkájukhoz, mint nálunk a könyvtárközi kölcsönzéssel a könyveket. Arra is lehetőség van, hogy a magnetofonfölvételeket külön szobában hallgathassa és jegyezhesse le a kutató, hogy másokat ezzel ne zavarjon.

Amikor a turkui Fennicum-ban dolgozó nyelvjárás-kutatók lehetőségeit és a dialektológiai anyaggyűjtésben, feldolgozásban elért eredményeit megismertem, arra gondoltam, hogy a magyar nyelvjárás-kutatók minden bizonnyal feleannyi erkölcsi és anyagi támogatással is megelégednének, s akkor biztosan előbbre jutnánk, mert lelkesedésben és szakmaszeretben — úgy érzem — álljuk azért a versenyt vendégszerző turkui kollégáinkkal.

Szabó József

Mordvin nyelvrokonaink múltja és jövője

Beszélgetés Mihail Moszin erza-mordvin nyelvészprofesszorral

A magyar nyelv rokonai körében a mordvinok rokonsági fok szerint a vogulok, osztjákok, zürjének, votjákok és cseremiszek után következnek. A magyar és a finn után a mordvin a harmadik legnagyobb lélekszámú uráli (finnugor) nép, a legújabb, 1989-es szovjet népszámlálás adatai szerint lélekszámuk 1 153 500-ra tehető. Lakóhelyeik igen nagy területen szétszórva, főként Oroszország területén találhatók. Oroszországban helyezkedik el a Mordvin Autonóm Köztársaság is, itt azonban a mordvinoknak kevesebb mint 30%-a él (313 300 fő). Ezenkívül száz–százezeres tömegeik élnek Oroszország Kujbisevi (korábban Szamarai), Penzai és Orenburgi Területein, sok tízezeren az Uljanovszki és a Gorkiji Területeken, a Baskír, valamint a Tatár Autonóm Köztársaságban, néhány tízezeren Oroszország Szaratovi Területén és a Csuvas Autonóm Köztársaságban, valamint élnek még mordvinok Szibériában, Közép-Ázsiában és Ukrajnában is. A mordvin népnév lényegében két népcsoportot rejt magában: az erzát és a moksát. Az erza- és a moksza-mordvinok nyelvileg, etnikailag és embertanilag egyaránt különböznek egymástól. Az erzák nagyjából a nyelvterület keleti, a moksák a nyugati részét lakják.

Mihail Moszin professzor a mordvin föld fővárosában, Szaranszkban él, a Mordvin Állami Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és Erza-mordvin Nyelvi Tanszékének vezetője. Magyarországi tartózkodása során a mordvin nép múltjáról és fennmaradásának jövőbeli lehetőségeiről kérdeztem.

— Mik lehettek a mordvinok oly nagyfokú szétszóródásának okai?

— Mint ismeretes, a mordvinok (az erzák és moksák) a finnugorok közé tartoznak. Valamikor régen, más finnugor népekhez hasonlóan, ők is ebből az egységes népből váltak ki. A kutatók szerint néhány évszázadon keresztül a mordvinok egy nyelvet beszéltek, és egyetlen nép voltak. A történelem megtette a hatását. Különböző okok miatt ez a nép kettéoszlott, nemcsak területileg, hanem nyelvileg is. Több évszázadon keresztül a mordvinok különböző más népekkel találkoztak, érintkeztek. Először is a történelem tanúbizonysága szerint a mordvinok közelében bolgárok éltek korábban. Velük a mordvinok kereskedelmi tevékenységet folytattak. Egyes források megemlítik, hogy a mordvinoknak saját országuk volt, melyet Purgaszi Fejedelemségnek hívtak. Ebben az időben saját, erős államalakulattal rendelkeztek. Az ősi évkönyvek a mordvinok erejéről és bátorságáról is beszámolnak. Az oroszok számára is — akik a szomszédságukban éltek — nehéz szomszédok voltak. Ez az időszak valószínűleg a 10–12. századig tartott. Természetesen a mordvinok élete igen nehéz volt a tatár és mongol birodalom korában. Ahogy más népek is, a mordvinok is rendkívül nagy elnyomásban, rabságban éltek ekkor. Háromszáz éven keresztül uralkodtak rajtuk a tatárok és a nogajok. Ennek az elnyomásnak az évei és a nehéz élet nagyon meggyengítették a mordvinok szabadságszeretét. A tatár és a mongol birodalom bukása után a mordvinok az orosz fejedelmeket kezdték támogatni. Idők múltával szülőföldjükről, jó termőterületeikről elkezdtek őket fokozatosan kiszorítani, néhol egyenesen elűzni rossz földekre. Ok nélkül az emberek nem hagyják el saját ősi lakóhelyüket. Ezért ma a mordvinokat a térkép teljes szélességében kell keresnünk: itt is található belőlük egy kevés, meg ott is. Hosszú időn keresztül, 1917-től még a mai napig is értekeztek arról egyes történészek, hogy ötszáz évvel ezelőtt az oroszok és a mordvinok szívesen és szinte lelkesen egyesültek. De hát vaknak kell lenni ahhoz, hogy ne lássuk, mit mond a történelem. Az ősi évkönyvek is szólnak ezekről a népekről, s arról, hogyan harcoltak a jó termőföldrért. A tatár és a mongol birodalom uralma után a mordvinok fellélegezhettek, de nem beszélhetünk arról, hogy saját országot tudtak volna alakítani, sem pedig arról, hogy lelkesen egyesültek volna az oroszokkal. Mivel a mordvinok nem egyesültek egy országgá, földjeikre áramlani kezdtek az oroszok. Ezért sok mordvinnak kellett új lakóhelyet keresnie. A 16–18. században, a keresztény térítések idején is folytatódott szétszóródásuk. Ha megnézzük a mai Mordóvia térképét, nagyon jól látszik, hogyan keveredtek a mordvin falvak az orosz falvakkal. Látszik, hol voltak a jó termőföldek. Ezeken a jó földeken ma oroszok laknak. A rosszabb földek pedig megmaradtak a mordvinoknak, vagy pedig a mordvinok elvándoroltak azokra a területekre, amelyek még megműveletlenek voltak, és újrakezdtek a letelepülési tevékenységüket. Például Nyizsnyij Novgorod földjein csak nagyon kevés erza maradt, pedig tudjuk, hogy ez a mordvinok egyik ősi lakóhelye volt.

— A mordvinokat még az erőszakos keresztény térítések is sújtották.

— Igen. Természetesen meg kell említeni, hogy a kereszténység felvétele a civilizáció egyik kritériuma sok nép, így a mordvinok számára is. Ezzel együtt ebben az időben a keresztény térítés ürügyül szolgált az

első oroszosztatásoknak, a mordvinok eloroszosztatásának. Ennek ellenére meg kell mondani, hogy 1917-ig a mordvin falvak a saját szokásaik szerint éltek, ahogy sok orosz falu is. Tény, hogy abban az időben ilyen erős oroszosztatási folyamat nem volt.

— *Hogyan változott a helyzet 1917 után?*

— Mintha minden nép egyformán kezdett volna élni, egyformán jelent volna meg kultúrájuk, egyformán emelték volna kultúrájukat a mai civilizációs szintre. Ezek persze csak pusztán szavak maradtak, s nem követték őket tettek. Majd ez a tevékenység egyszer csak elkezdődött: ott, ahol mordvinok éltek, erza és moksa nyelvű újságok, folyóiratok jelentek meg, erza nyelven kezdtek tanítani minden erza faluban, moksa nyelven minden moksa faluban. Ez csak a harmincas évekig történt így. A harmincas években erza és moksa nyelvű államokat akartak létrehozni, még az alkotmányukat is elkészítették. Mindez azonban papíron maradt. Ha megvizsgáljuk a mordvin levéltárakat, azt látjuk, hogy az 1927–30-as években sok hivatalban, kolhoztanácsban, falutanácsban erza vagy moksa nyelven vezettek gyűléseket, írtak iratokat, jegyzőkönyveket, azaz erza vagy moksa nyelven végezték az ügyintézkést. De mindez csak három, esetleg négy évig tartott. Ezután minden ilyen tevékenységnek vége szakadt. Még a harmincas években a kutatók, a finnugor nyelvészek, az erza és a moksa nyelv tanárai az erza és a moksa nyelvre a latin ábécét akarták alkalmazni. Mi úgy látjuk, és nemcsak mi, hanem sok magyar és finn kutató is, hogy ha az ábécénk latin betűs lenne, akkor ortográfiánkban nem lenne annyi hiba és kivétel. Azért, mert nyelvünk struktúrája jobban megmutatkozik a latin betűs lejegyzéssel. Ezekben a szerencsétlen években e tudósokat börtönbe zárták. A nyelv és a kultúra területén minden jó cselekedetet és gondolatot csírájában elfojtottak. A mordvin kultúrát a harmincas években teljesen elnyomták. Azután eltelt néhány év, és az erza és moksa nyelvet száműzték az iskolákból. Elkezdett tért hódítani az a politika, mely szerint az erza nyelvvél messzire nem lehet jutni, a saját falunkon túlra nem lehet kerülni. Ez embereknek évről évre bemagyarázták, hogy csak orosz nyelven érdemes tanulni. Sem a művelődési miniszterek, sem a falu vezetői nem tettek semmit a mordvin nyelvért és kultúráért. Annál többet beszéltek az internacionalizmusról, a népek együttéléséről. Ennek ellenére a kis népek évről évre fenntartották magukat. Ezt tapasztaljuk akkor, ha Mordóviában az illető faluban volt erza vagy moksa nyelvtanítás a negyedik osztályig; de azoknak az erzáknak és moksáknak, akik Szamarában, Szaratovban, Orenburgban, Baskíriában, Tatárióban, Csuvasiában és sok más helyen élnek, a mordvin anyanyelvű oktatás kérdése fel sem merülhet. Itt 850 000 mordvin él. Majdnem egymillió mordvin nem Mordóviában lakik. Természetesen ez a nép nem tudja fenntartani magát, ha nyelvéről, kultúrájáról a falvakban, körzetekben, megyékben semmit sem tesznek. Még jó, hogy a mordvinok az említett területek falvaiban megőrizték saját nyelvüket, népviseletüket, szívesen és maguktól olvasnak erzául vagy moksául.

— *Miért van ma az erzában és a moksáiban saját nyelvük és kultúrájuk iránt ilyen nagy közömbösség?*

— Azt lehet mondani, hogy azért, mert nem szeretik saját nyelvüket és kultúrájukat. Állandóan azt magyarázták, sulykolták az emberek fejébe (s nemcsak az oroszok, hanem még az erzák is így vélekednek): minek nekünk az erza nyelv, mire jutunk vele? Ez nagyon rossz felfogás. Mintha azt mondanák: ha most kell nektek állami nyelv, akkor gyertek, kérdezzük meg a gyermekek szüleit. Hiszen például ha felvetődik az, hogy az iskolában az erza gyerekek erza nyelven, a moksa gyerekek pedig moksa nyelven tanuljanak, és a különféle tárgyakat anyanyelven hallgassák, akkor azt mondják: meg kell kérdezni a szülőket. Nem akarom megsérteni ezeket az embereket, erzákat és moksákat, hiszen én is közülük való vagyok, de azt gondolom: ha az ilyen kérdésekben a szülők dönthetnek, akkor ezek közül a szülők közül rögtön meg is tehetnének valamelyik falusi, iskolázatlan embert művelődési miniszternek, és akkor majd az ő látókörével fogjuk a civilizációt művelni. Azt is mondják, hogy az erza nyelv zavarja az orosz nyelv tanulását, sok nyelvet tanulni nincs idő, sok idő vész kárba, mialatt sok értelmes dolgot lehetne csinálni. De miért sietünk ennyire mindig? Finnországban két állami nyelv van. A nép mind a finn, mind a svéd nyelvet beszéli, pedig Finnországban mindössze 8% svéd ajkú él. És a finnek 85%-a tud angolul. Ezenkívül sok finn tud németül és más nyelveken is. Szívesen tanulnak erzául is. Finnország és Magyarország több egyetemén tanulnak és beszélnek erzául, sőt az erza nyelv egyes jelenségeit nálunk is jobban ismerik. Hiszen mi félünk több nyelvet tanulni.

— *Milyen az erza és moksa nyelvű oktatás helyzete az iskolákban, az egyetemeken és más oktatási intézményekben?*

— Őszintén szólva igen gyenge. Azok a beszédek, amelyek három éven keresztül a különféle üléseken, konferenciákon, gyűléseken elhangzottak, úgy gondolom, semmit sem hoztak. Ezek, hogy úgy mondjam, az célt szolgálták, hogy kiernessék a népből a gőzt, azokból, akik valami jó dolgot szándékoztak tenni. Elmondták, s a dolgok maradtak a régiben. Nos, néhány iskolában lett erza nyelvi óra, a városban itt-ott

létrehoztak fakultatív foglalkozásokat erza és moksa nyelvből. Ez természetesen borzasztóan kevés, szinte semmi. Így az erza és moksa nyelvet nem lehet megőrizni, így a mordvin kultúrát nem lehet újjáéleszteni. Míg például az egyetem orosz szakára minden helyre három fő jelentkezett, addig a mordvin szakra csak másfél, s ezek is képzettségük tekintetében nagyon gyengék. Most egy pozitív jelenség kezdődött: a mordvin szakra már más területekről is, nemcsak Mordóviából jöhetnek tanulni.

— *Úgy tudom, már vannak olyan hazafias társaságok, amelyek a mordvin nyelv és kultúra fennmaradásáért tevékenykednek, például a Mastorava (Földanya) nevű társaság, amely többek között azért is sokat tett, hogy a Mordóvián kívüli területekről is jöhessenek a mordvin szakra tanulni.*

— Igen, a Mastorava megmozgatta ezeket az erzákat és moksákat, és ők mintha egy kicsit talán elkezdtek volna felgyógyulni a közömbösségből, amit már nihilizmusnak is lehet nevezni. Magában Mordóviában azonban a nihilizmus teljesen orvosolatlanul maradt.

— *Hogyan lehet kikerülni ebből az állapotból, a nyelvnek és a kultúrának ebből a mai, szerencsétlen helyzetéből?*

— Úgy gondolom, hogy az első és legfontosabb dolog, hogy az erza és a moksa nyelvet állami nyelvvé kell tenni. Csak akkor érti meg mindenki, hogy ez a nyelv mindenkinek kell: a művelődési minisztereknek, a tudósoknak és ugyanúgy a falvak népének is. A falu népe akkor megtudja, hogy anyanyelvével bárhová mehet, bármilyen irodába, intézménybe, tanulni, beadványt írhat, beszélhet, vagyis az ügyintézés erza és moksa nyelvű lenne. Szerintem ettől nem kell félni, mint ahogyan félnék a mi mai képviselőink. Mi is mindannyian civilizált embereknek szeretnénk tartani magunkat, ahogy Európában általában, de míg egy európai három–négy nyelvet tud, közülünk sokan az orosz nyelven kívül más nyelvet nem ismernek, sőt saját népünknek nyelvét is elfelejtették. Amikor a magyaroknak, finneknek, külföldieknek el kell mesélni, hogy a mordvinok azt mondják: „Minek nekünk a saját nyelvünk?”, ez számukra teljesen érthetetlen. Sokat kell magyarázni, és természetesen erről még beszélni is szűgyen; szűgyen, hogy elhagyjuk saját nyelvünket és kultúránkat, ami nagyon erős volt, és amelyről talán már sok országban tudnak. Több országban tudják, hogy a mordvinoknak nagy és figyelemre méltó kultúrájuk volt, de ez napról napra pusztulni kezdett. A második legfontosabb dolog, a második kivetett út ebből a szomorú helyzetből az, hogy mindenütt, ahol mordvinok élnek, minden iskolában, minden faluban meg kell oldani ezeket a kérdéseket, hogy a nyelv és a kultúra újjászülése megkezdődhessék. Úgy gondolom, hogy mindenütt, ahol százezer vagy több tízezer mordvin él, nemzeti körzetet kell létrehozni, és ezeket a kérdéseket valamilyen külön szekcióban kell kezelni és megoldani, vagy ilyen szekciót kell létrehozni Moszkvában. Az ugyanis, ahogyan Mordóviában teszik, más területek mordvinjainak nemzetiségi problémáit nem oldja meg. Más köztársaságok most önállósultak, váltak függetlenekké. Mordóviában ez nem történt meg, mert a mi nemzeti erőnk kevés.

— *Van-e remény Ön szerint arra, hogy mindez megvalósuljon? Hiszen vannak olyan vélemények is, hogy 50–60 év alatt a mordvinok teljes mértékben kihalnak, eloroszosodnak, eltatárosodnak, beleolvadnak más népekbe.*

— Én ezzel nem értek egyet. A mordvinok a falvakban fenn fognak maradni. A falvak meg fognak erősödni. De a probléma abban áll, hogyan fog megerősödni a nyelvük és hogyan fog újjáéledni a kultúrájuk. Hiszen vannak olyan erzák és moksák, akik nem tudnak az anyanyelvükön, nem ismerik a saját kultúrájukat, történelmüket. Például a számarai falvakban a következő a helyzet: a kisgyermek 15 éves korig nem értenek egyáltalán erzául. Az ifjúság, a 15–25 éves korosztály ért erzául, képes beszélni, de nem beszél. A 25–45 évesek erzául is, oroszul is beszélnek, s bár erzául szépen beszélnek, oroszul kell beszélniük. Az idősebb nemzedék, mondjuk 50 év felett, általában hibásan beszél oroszul. Ez a helyzet oda vezet, hogy a fiatal nem fogja tudni, ki ő, erza vagy orosz, és annak ellenére, hogy erza faluban él, nem fog beszélni erzául. Egyetlen más ország népe sem tagadja meg saját nyelvét, ezért is mondom, hogy szűgyen, amilyen szerencsétlenül mi ezt Oroszországban tesszük. Milyen sok elveszett a kis népek kultúrájából, persze az orosz kultúrából is! Ez Oroszországból még nem is igazán látszik. Más országokból kell ezt nézni, például Finnországból, Európából, hogyan emelték fel a finnek kultúrájukat gazdaságukkal együtt, és hogyan öröködnék minden felett, amit a múltból örökölték.

— *Köszönöm a beszélgetést.*

Mészáros Edit

Hallgatók írták

„CSEMEGÉK” URALISZTIKADOLGOZATOKBÓL

Az uráli alapnyelvet az i. e. IV. évezredben beszélték, s szinte semmit sem tudunk róla.

Az uráli alapnyelv a rokonnyelvi szavakból, nyelvi elemekből rekonstruált hipotetikus logikai rendszer, mely az alapnyelvre igyekszik minél inkább hasonlítani.

A „hagyományos” vagy „klasszikus” őshazaelmélet 5–6 éve szűnt meg.

Az „ázsiai őshaza” elmélete Castrén és Wittgenstein nevéhez fűződik.

Ennek alapján az őshazát a Balkántól az Urálig terülő szakasznak tekintették.

Az Altáj-Szaján-hegységhez teszik az őshazát, mert a szajáni nyelvek azonos eredetből származnak az uráival.

A következő elmélet László Gyula nevéhez fűződik, aki erdőkutatással vélte megtalálni az uráli őshazát.

Az ő elmélete szerint nem ismertek annyi fanevet őseink, mint azt a paleontológia kimutatta.

László Gyula elméletét 1961-ben jelentette meg. Felhasznált régészeti leleteket SWIDRY (szvidéri), faneveket és erdőtörténeti elemeket.

László Gyula felhasználja elméletéhez a régészetet (szanszkrit kultúra).

László Gyula hibája, hogy nem volt nyelvész, és az elmélet az uráli faneveken alapszik.

Hajdú Péter (Péter László növény- és állatföldrajzi kutatásait felhasználva) arra a következtetésre jutott, hogy az őshaza ott húzódnak, ahol a lombos erdő összeért a tűlevelű erdővel.

Hajdú Péter László Gyula zseniális tévedéséből indul ki, és az i. e. VI. évezredre datálja az őshazát.

Hajdú Péter erdőtörténeti adatokból megállapította a lomboserdő helyét: egy darab volt abban az időben, a szíl.

Az uráli alapnyelv olyan nyelv, mely mesterségesen jött létre, soha nem használt nyelvtípus.

Az uráli alapnyelv néhány éve került be a szakkönyvekbe.

Az alapnyelv egy olyan metanyelv, amelyet feltehetőleg egy bizonyos népcsoport még együtt használt.

Legközelebbi nyelvrokonaink a hanysik és a mantik.

A vótok 40-en vannak, Leningrád területén élnek.

A nganaszának lakóhelye a Tajván Nemzetiségi Körzet.

A mordvinok a volgai alapnyelvbe tartoznak a cseremiszekkel együtt.

A mordvinok rendkívül szétszórta élnek Norvégia, Svédország, Finnország területén.

A mordvin nők — az észet nőkkel ellentétben — nem kötik meg derekukon a tunikaszzerű inget (amely egyébként öltözetük legfontosabb darabja), se nem ráncolják azt, sőt nadrágot sem tesznek alá.

A moksák nadrágot viselnek.

Az uráli alapnyelv: valójában soha nem ismerhetjük meg nyelveit, nyelvjárásait. Főként azért, mert nem foglalták írásba.

Bizonyos módszerek segítségével létrehozható egy hipotetikus logikai érvekre épülő metanyelv, amely szükséges is, mégsem bizonyít semmit, se közvetve, se közvetlenül.

Mészáros Edit

NYELVÉSZET

13–14. századi megkülönböztető neveink¹ egy rétegeről (Csonkításra vagy más eredetű fogyatékhosszra utaló neveink)

NÉMETH MIKÓS

Mottó: NOMEN EST OMEN,
MUTATIS MUTANDIS: OMEN EST NOMEN

Egy kevésbé ismert szólásunk eredetének, művelődéstörténeti hátterének, elterjedtségének feltárását célzó munkámban találkoztam először az itt tárgyalandó névtani kérdésekkel. Mivel majdani, nagyobb terjedelmű dolgozatom érvrendszerében kiemelten fontos helyet foglal el az Árpád-, illetve Anjou-kor magyar névanyagának egy kis rétege, úgy gondolom, érdemes és szükséges névtani vizsgálatot végezni. Ez a vizsgálat lesz jelen munkám tárgya, a szűkebben vett téma pedig a testi fogyatékhosszra, illetve főleg a csonkításos büntetésekre utaló 13., de főleg a 14. századi magyar megkülönböztető neveink. Jogtörténeti vizsgálódást is végezve arra szeretnék választ kapni, hogy kapcsolatba hozható-e ez a fajta törvénykezési gyakorlat a magyar megkülönböztető, majd családnévek kialakulásával, miért vesztek ki (teljesen) mára a — föltevésem szerint — csonkítással összefüggésbe hozható családnévek. Bizonyos helyeken (ahol adat van rá) azt is vizsgálni fogom, milyen foglalkozású volt az ilyen megkülönböztető névvel rendelkező személy, sőt az is érdekel, meddig mutatható ki a magyar törvénykezési gyakorlatban a csonkításos büntetési formák számottevő jelenléte. A vizsgálódások körén kívül esik az a jogtörténeti kérdés, hogy honnan kerültek a magyar büntetőjogba a későbbiekben érintendő, mai szemmel drasztikus büntetések, és az az igen fontos, de ennyi adattal el nem dönthető dilemma: egy-egy adott név (esetleg névcsoport) családnévvé vált-e már, vagy még inkább a ragadványnévhez áll közelebb. A családnév döntő kritériumának azt tartják — és tartom én is —, hogy öröklődik. Egy-egy név öröklődő vagy nem öröklődő voltának eldöntéséhez azonban a család, illetve rokoni kör névanyagából minimálisan két adatra van szükség — ez optimális esetben az apa és a fiú megkülönböztető neve volna. Ha e két név alakilag egybeesik, talán már joggal beszélhetünk családnévről. Persze ha mondjuk két testvér viseli az „Orrathlan” megkülönböztető nevet, abból is nyilvánvalóan következik, hogy ez a név öröklött, tehát egyszersmind családnév vagy kvázi családnév is. Annak ugyanis igen-igen kicsi a valószínűsége, hogy két testvér rendelkezék a névként funkcionáló tulajdonsággal, azaz hogy mindketten valós testi tulajdonságaik alapján kapták volna nevüket. Persze főnnáll annak a lehetősége is, hogy az egyik testvér valós tulajdonsága, míg a másik egyszerű átvitel révén kapja megkülönböztető nevét — valahogy így: „az Orrathlan Janus és testvére, azaz Orrathlanék”. Ezért állíthatjuk, hogy a legbiztosabb eset az, amikor az apa és a fiú

¹ A „megkülönböztető név” kifejezést terminus technikusként használom, abban az értelemben, ahogyan azt FEHÉRTÓI KATALIN: „A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek” c. munkájában (Nytud. Ért. 68. Bp. 1969.) meghatározta: megkülönböztető név „minden olyan kételemű név, melynek második eleme magyarnak tűnik (kereszt-név, helynév, köznév), dictusszal vagy anélkül kapcsolódik az egyelemű névhez, azonban *filius* és *de* szócska felhasználása nélkül”.

kételemű nevét is ismerjük. Az ilyen „vegytiszta” esetek azonban a korabeli magyarországi írásbeliség kezdetleges voltát ismerve igen-igen ritkák: ha egy család föltűnik egy oklevélben — mondjuk birtokadományozás folytán —, igen kevésbé valószínű, hogy akár néhány év, akár néhány évtized múlva újabb oklevélben látjuk viszont. (A fenti okok miatt nem vállalkozom arra, hogy eldöntsem, mikor van szó családnévről, hiszen e névtípus kialakulása FEHÉRTÓI KATALIN és más kutatók szerint is mintegy 250 évig tartott: a „13. század közepe és a 15. század vége között zajlott le”.²)

További probléma, hogy nem mindig tudjuk eldönteni, milyen okokból bekövetkezett csonkaságra, testi fogyatékosra utal egy-egy megkülönböztető név: veleszületett testi hibára avagy csonkításos büntetésre, esetleg (és ennek igen nagy a valószínűsége) valamilyen feudális ütközetben szerzett fogyatékosra utal-e mondjuk az „Arczuldágot” név. Hiszen az egyén (természetesen nem feltétlenül az oklevélben szereplő) szert tetetett a nevével jelzett fogyatékosra

- születési sérülés, deformáció
- valamilyen megbélyegzéses csonkításos büntetés
- legnagyobb valószínűséggel: fegyveres közelharc

révén. Nem vállalkozhatom minden egyes esetben a névként használt tulajdonság eredetének eldöntésére, de lesznek esetek, amikor a kérdés igen kis hibaszázalékkal eldönthető. Hiszen legfontosabb az olyan, testi büntetésre visszavezethető tulajdonságok felkutatása lenne számunkra, melyeket tulajdonnevesült formájukban őriztek meg számunkra az oklevelek. Nem szabad elfelejteni, hogy a megkülönböztető név használatát az egyértelműség igénye kényszerítette ki, így igyekeztek (a „névadók”) az egyén legjellemzőbb tulajdonságát megkülönböztetésül neve elé helyezni.

Hogyan illeszthetők az általunk tárgyalt megkülönböztető nevek a nevek egészének rendszerébe? PAIS DEZSŐ³ a korai időszak (13. század vége, 14. század eleje) névadásában legjelentősebbnek az általa kezdetleges nevek csoportjának nevezett tartja, ennek alcsoportjai az ő jelentéstani osztályozása szerint:

- I. 1. Testalkat és a szervezet általában
2. Egyes testrészek
3. Haj- és bőrszínről vett nevek
4. Az egyes testrészekben vélt fogyatékoságok
5. Fajfenntartás
6. Életkor
- II. Rokoni viszonyra utaló nevek (sok a kicsinyítő képzős alak)
- III. Állatnevek:
 1. Jellembeli rokonság miatt
 2. Totemállattal összefüggők stb.
- VII. Jellemnevek

PAIS DEZSŐ másik nagy „névhalmaza” a 13. század után válik dominánssá, és ő a rendszeres munka nyomán felsarjadzó művelődés tárgyköréből felvett neveknek hívja őket cikke egy helyén. Bennünket a „kezdetleges nevek” I/4. csoportja érdekel közelebből. Mivel PAIS rendszerében is külön halmazt alkotnak a testi fogyatékoságot jelentő neveink, talán altípusként kezeltem ezt a névréteget. Amit szeretnék: tovább differenciálni ezt a csoportot, de legalábbis kiemelni belőle azt a réteget, amely a kor — mai szemmel embertelen — büntetőjogi módszereire utalhat. PAIS DEZSŐ a következő megkülönböztető neveket (ő még természetesen nem nevezte így őket) sorolja az I/4. csoportba:

² FEHÉRTÓI KATALIN: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek (Nytud. Ért. 68. Bp. 1969.)

³ PAIS DEZSŐ: Régi személyneveink jelentéstana (MNY. XVIII. (1922) 1—3.)

1. 1211: *Vocu, Voci*
Várad Regestrum: *Voca*
1252: *Wacha*
'vak'
2. 1198: *sukete* — nőnév;
jelentése: 'süket'
3. 1211: *Finta* (ez ma is élő családnév)
1271: *Fyntur*
jelentése: 1. 'fitos orrú'; 2. 'elfintorodott képű'
4. 1227: *Churba*
jelentése: 'csorba' — a fogak hiányára utal;
(A fenti példák és jelentésmeghatározások P. D. cikkéből valók.)

A mi vizsgálódásunkhoz illenek PAIS példái, de találunk az oklevéltárakban számtalan még érdekesebbet, a sérülésre, fogyatékosra közvetlenebbül utalót is:

1. 1272—90: *Tributum de Orrathlanheda sit ab antiquo institutum*.⁴
2. 1376: *Jacobus dictus Orrothlan*.⁵
3. 1431: *Clemens Orothlan* (így kétszer)⁶
4. 1449: *Antonio Orrothlan*.⁷
5. 1484: *Kosma Orrothlan*.⁸
6. 1351: *Fylethlen szn*.⁹
Bővebben: *Thomam dictum fylethlen*.¹⁰
7. 1469: *Symon Fylethlen*.¹¹
8. 1376: *Posa et Jacobus (!) dictus Orrothlan ... filii videlicet Andree*.¹²
9. 1484: *Arczulvágott László*.¹³
10. 1440: *Sántha István*.¹⁴
11. 1389: *Petrus dictus Agyarlan*.¹⁵
12. A koronatanú, akire elméletemet építem:
1364: „*Paulus dictus Zagurwag on alio nomine filethlenpál*” (!).¹⁶

⁴ A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára: Jankovich családi levéltár

⁵ Zala vármegye története. Oklevéltár (szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula, Bp. 1886. és 1890. II. kötet 137.)

⁶ A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. (Sajtó alá rendezi: Géresi Kálmán. I—V. k. Bp. 1882—1897. II. k. 141.)

⁷ A hg. Batthyány család körmendi levéltára (484.)

⁸ OL (D. 18 973)

⁹ Az adatot először Jakubovich Emil közli A MNy. X. évf.-ban (79.). Lelőhelye: a Magyar Nemzeti Múzeumban a Véghely család levéltára. Azért közli Jakubovich, mert a Magyar Oklevél Szótár legrégibb adata 1364-ből való e szóra.

¹⁰ Az adatot először Jakubovich Emil közli A MNy. X. évf.-ban (79.). Lelőhelye: a Magyar Nemzeti Múzeumban a Véghely család levéltára. Azért közli Jakubovich, mert a Magyar Oklevél Szótár legrégibb adata 1364-ből való e szóra.

¹¹ OL (D. 32 365)

¹² Zala vármegye története (137—138.)

¹³ Nyr. V. évf. 509—511 (PESTY FRIGYES: Nyelvtörténeti adatok, ezen belül: okiratbeli személynevek. A történész Pesty hozza a szerinte értékes nyelvtörténeti adatokat)

¹⁴ I. 12. pont!

¹⁵ Zsigmond-kori Oklevéltár I. (összeállította: Mályusz Elemér, Bp. 1951—52.)

¹⁶ Zichy Okmánytár III. (237.)

Ezek az oklevelekben előforduló nevek alkotják elméletem adatbázisát. Véleményem szerint a megkülönböztető nevek csoportján belül van egy olyan névréteg a 13–15. században, melynek egy része vitathatatlanul a kor elterjedt csonkításos büntetéseire utal. A másik rész valószínűleg a hadakozás közben szerzett testi fogyatékosagra vezethető vissza, mely fogyatékoság egyedi, szörnyű jellegénél fogva az adott személy legjellemzőbb megkülönböztető ismértve lett környezete számára, és ilyen módon lassan lexikalizálódott, megindult a tulajdonnévvé válás útján.

Az orratlanságra, illetve fületlenségre mutató példáink gyakorlatilag kizárják annak a lehetőségét, hogy születési rendellenességről volna szó ezekben az esetekben. Igaz, lehetséges, hogy valamennyi ember, aki rendelkezett a nevekkel jelölt tulajdonsággal, és így efféle furcsa megkülönböztető névre tett szert, csatatéren, fegyveres harcokban vált csúf testi fogyatékosá. Ennek azonban ellentmond több olyan tény, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül.

I. Az orr, illetve a fül hiányára utaló neveknek viszonylag nagy a számuk, hiszen pár ezer névre vetítve (ennyit ismerünk a korból kételemű neveink közül) jelentős ez a kilenc biztos adat. Nem beszélve arról, hogy „kezetlen” vagy „lábatlan” adatot nem sikerült találni. Pedig a feudális kor közelharcában a végtag, mindenekelőtt a kardot vagy más fegyvert tartó kéz jóval nagyobb veszélyben volt, mint az orr vagy a fül.

II. A jogtörténet bizonyossága szerint nem ismeretlen a magyar feudális jogban (egészen a 18. század első feléig!) a csonkításos büntetés, gyakori egy-egy időszakban a fül- és orrcsonkítás is. Esetünkben természetesen azok az adatok legsúlyosabbak, melyek a megkülönböztető nevek kialakulásának korszakára vonatkoznak. Nézzük hát meg, mit mondanak a történeti források! Célszerű ezeket időrendben áttekinteni.

A) I. ISTVÁN II. törvénykönyve

39. fejezet

Az első lopásról, mit szolgál követ el

„Valamely szolgál először követend el lopást, adja vissza, a mit lopott, és váltsa meg orrát öt tinóval, ha tudja: ha pedig nem, vágják le.”¹⁷

Annak büntetéséről, aki második vagy harmad ízben lop

„Ha vágott orral újra lop, váltsa meg fülét öt tinóval, ha tudja, ha pedig nem, vágják le a füleit.”¹⁸

B) I. LÁSZLÓ II. törvénykönyve (1077 körül)

2. pont: A rabszolga tolvajlásáról

„Ha a rabszolga lopás bűnében találtatik, ne válthassa meg orrát fizetéssel, kivéve, ha az egyházba menekül vagy a király udvarába vagy a püspök lábához, és ha idemenekül, az aki őrizte, ne részesüljön a tolvaj vagyonából. Ha pedig másodszor lop: akasszák föl.”¹⁹

C) THURÓCZY JÁNOS: A magyarok krónikája

A mű 1488. március 20-án jelent meg először Brűnben. A szerző kompilatív módon alkotta, fölhasználta a saját kora előtti korokra vonatkozó ősi elbeszélő forrásokat. A Károly Róbert korára vonatkozó rész János minorita művére vezethető vissza. Álljon itt a műnek „Felicián gonoszsága és vad kegyetlensége” című fejezetéből egy részlet:

„[Felicián] Klára nevű leányát is, ezt a gyönyörű szűzet kivonszolták a királyi udvarból, orrát meg ajkait csúful megcsonkították, úgyhogy a fogai kilátszottak, és a kezéről négy ujjat vágtak le, úgyhogy csak a hüvelykujjai maradtak meg, majd sok város utcáin végighurcolták lóháton, és kényszerítették a szerencsétlent, hogy e szavakat kiáltja: »Így lakoljon, aki hűtlen a királyhoz!«”.

Mivel a krónikaírók kedvelt eljárása, hogy saját korukat vetítik a múltba, de ezt fordítva sosem teszik, ezért tényként elfogadhatjuk, hogy így büntették a merénylő Felicián lányát. (Őt magát már nem tudták,

¹⁷ Szöveggyűjtemény a magyar történelem forrásaiból (szerk.: Nagy József, Tk. Bp. 1875.)

¹⁸ Uo.

¹⁹ Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I. (szerk.: Balla Ilona és Rottler Ferenc. Tk. Bp. 1972.)

mert a helyszínen lekaszbolták a király testőrei, így csak a királynét sebesítette meg.) Ha tehát nem is volt erre írásban rögzített büntetés, így toroltak meg egy király elleni merényletet az Anjou-korban.

Mit bizonyítanak ezek a középkori források? Államalapító királyunk és Szent László idejében is a magántulajdon elleni büntetéseket büntették — többek között az orr és a fül levágásával. Érthető módon, hiszen a magántulajdon tisztelete még nem örvendhetett túl nagy népszerűségnek a lélekben még törzsi—nemzeti szinten élő társadalomban.

I. I. István korában a szolgarendűek magántulajdon elleni vétsége esetén az orr levágása (vagy pénzzel történő nagy összegű megváltása) a legenyhébb büntetés — a visszaeső bűnösökre már nem is alkalmazták. Ennek a ténynek pedig egyenes következménye, hogy a tolvaj szolgák közül legtöbben orruk elvesztésével bűnhődtek, hiszen ez a büntetés az első fokozat. Ilyen következményekkel pedig nyilván jóval kevesebb volt a visszaeső tolvaj, mint az először rajtakapott. Mivel pedig a magántulajdon tisztelete nem volt még szokásszerű, viszonylag sok ember élhetett orr nélkül az országban — egy ilyen elcsúfított arc megpillantása pedig mindig döbbenetet kelt.

Szent László korában a büntetéseknek (szintén a tolvajlásról van szó) még nagyobb részét teszi ki az orr levágása, hiszen amelyik (rab)szolga lop, azt vagy orrának elvesztésére, vagy — ha visszaeső — felakasztásra ítélik. Hiányzik már a fül levágása mint közbülső fokozat: az emberek már „csak” orrukat féltik, ha először vétkeznek, illetve életüket — ha visszaeső bűnösök.

A XI. században tehát a csonkítás az egyik leggyakoribb (bár nem tudjuk, milyen következetességgel betartott) büntetési forma a társadalom legszélesebb tömegeire, a szolgarendűekre vonatkozóan. A csonkítás következtében kialakult rút, szokatlan külső egyrészt elég megdöbbentő lehetett, másrészt talán legjobb lehetősége az egyén megkülönböztetésének, a többiekől való elhatárolásnak.

Az elnevezés motivációt jól példázza egy Baranya megyei, ma is élő helynév: „2980. Kubánymalom: *Fülelen* malom: Zrínyi malom. Vízialom volt. Egyik tulajdonosának lefagyott a füle”²⁰. A szokásostól, a „normálistól” való eltérés tehát annyira megdöbbentő, hogy elegendő motivációt jelent egy ragadványnév kitalálására. Ez a fajta ragadványnév tökéletesen megfelel a névvel (támpontként: a ragadványnévvel) szembeni elvárásoknak, ti. hogy a többi elnevezettől világosan, egyértelműen megkülönböztessen, és (ez következik az előbbi elvárásból) éppen ezért törekedjék az egyén legjellemzőbb tulajdonságának megragadására.

D) A csonkításos büntetéseknek, az orr, a fül, a végtagok levágásának nincs azonban vége a XV. században, mert a XVIII. század elejéről is vannak meglétüket bizonyító jogtörténeti forrásaink:

1. „Kecskemét városának nem lévén hóhérja, 1725. március hó 9-én a budai hóherral, Hamberger Sándorral kötött szerződést az akasztás, lefejezés, kerékbetörés vagy bármi névvel nevezhető egyszerű kivégzés díját személyenként 10 forintban állapítván meg.

Ha azonban az elítélt boszorkányt vagy más valakit nem csak lefejezni, hanem megégetni is kellett, azért 15 forint járt neki. A kisebb vagy nagyobb kínzás, kiséprűzés, orr- és fül-levágás [kiemelés tőlem!], hátégetés stb. díja személyenként 3 forint volt.”²¹

A hóhér „berlistáján” szerepel az orr- és fülcsonkítás, ezek tehát elméletileg a 18. század első felében is létező büntetési formák voltak. Más kérdés, hogy a hazai törvénykezési gyakorlat általában más szervek csonkítását részesítette előnyben, olyanokét, amelyekre viszont a vizsgált korai névanyag nem utal:

— a nyelv kivágása, bélyegzése, a későbbiekben pénzbeli megváltása: a nyelvváltás (rágalmazás esetén alkalmazták);

— férfiaknál a kasztrálás; (Ezt házasságtörés, paráználkodás esetén alkalmazták).

2. Följegyzés 1707-ből: „Pálfi rácainak hogy órokat, füleket az ellenség elvagdalta: jó reménységünk abból lehet.”²²

²⁰ Baranya megye földrajzi nevei I. (Baranya Megyei Levéltár, Pécs 1982. 788.)

²¹ VAJNA KÁROLY: Hazai régi büntetések II. (Bp. 1907. 221.) A szerző megjegyzése e részhez: „Dr. Szilády Károly v. főlevéltárnok közlése” (lábjegyzetben).

²² THALY KÁLMÁN: Gr. Esterházy Antal Kurucz Generális Tábori Könyve 1706—1709. (Bp. 1901. MTA)

3. Széll Farkas a debreceni városi jogról szóló munkájában a következők írja: „Legrégibb büntetéseinkben a testcsonkító büntetések közül a megvakítással, kéz-, fül- és orrlevágással találkozunk.”²³

A debreceni jog Széll forrásai szerint — amelyek 1547-nél korábbi időkre nem nyúlnak vissza — nem ismertek a fentebb említett büntetéseket. Viszont alkalmaz olyan testcsonkító büntetéseket, amelyeket Árpád-házi uralkodóink törvénykönyvei nem ismertek. Erre hozza példának Széll a már említett nyelvkimetszést és a már Árpád-kori királyaink által is alkalmazott „kézelvágást”, melyre Debrecenben 1721-ből ismeretes az utolsó eset.

Az Árpád-kori kézelvágás tehát fél évezred múlva is tovább él, míg a korábban ismert orrcsonkításra, füllevágásra a debreceni jogban nem találunk példát.

Az Árpád-korban általánosan elterjedt lehetett az orr és fül csonkítása bizonyos vétségek elkövetése esetén. Mivel a megkülönböztető nevek kialakulása éppen erre a korra esik, feltételezhető, hogy a „furcsa” megkülönböztető nevek egy-egy kodifikált büntetési forma eredményeképpen kialakult testi fogyatékosságra vezethetők vissza. Feltűnő ugyanis, hogy milyen nagy arányban találunk a csonkaságra utaló megkülönböztető nevek között az orr és fül hiányára mutatókat. Márpedig (és ezt már említettem) véleményem szerint jóval nagyobb az esélye egy végtag (mindenekelőtt a kardot tartó kéz) elvesztésének a feudális közelharcban, mint akár az orr, akár a fül levágásának. A nevekben tükröződő csonkaságok, fogyatékosságok tehát véleményem szerint elsősorban testi büntetésekre vezethetők vissza. Persze az „Agyatlan” valószínűleg nem ilyen: ez afféle kedveskedő ragadványneve lehetett egy nem túl jó szellemi képességű jobbálynak.

A megkülönböztető nevekben belül a csonkításra utalók száma nagy. Ennek két oka lehet:

- a legszélesebb társadalmi réteget, a szolgarendűket fenyegették az ilyen durva büntetések;
- a törvények által szabályozott büntetési formákban belül is domináns (egy évszázadon keresztül írott forrásokban kimutathatóan, a későbbiekre nincs adat) az orr és fül levágása. A 11. századi forrásbőség ellenére sem tudok lemondani arról a feltevésről, hogy e két csonkítási forma a 12. és — nyilván kisebb elterjedtséggel — a 13. században is továbbélt. A Zách Felicián-féle eset részint azt bizonyítja, hogy ekkor már (legalábbis a király környezetében — ne feledjük a tartományurak intézményét, mely kodifikált önálló törvénykezést is jelent!) nem tartozott az arc csonkítása a szokásos büntetési formák közé, részint pedig azt, hogy mégsem feledték el az ilyen brutális büntetéseket. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a 18. század első negyedének városi joga Debrecenben és Kecskeméten.

A tárgyalt, csonkításra utaló megkülönböztető nevek viselői szinte valamennyien a társadalom alsó, legszélesebb rétegeihez tartozhattak. Ezt több tény támasztja alá. Először is a büntetéseknek e szigorú formái mindig a szolgarendűkre vonatkoztak, a társadalom „szabad” elemeire sosem. Másrészt tegyük fel, hogy a 13. században valamilyen kollektív adományozás révén nemességet kap egy „Orrothlan” megkülönböztető nevű egyén, mondjuk Petrus Orrothlan. Ő az uralkodó osztályok szokásaihoz, gondolkodásmódjához igazodván rögtön igyekezni fog, hogy minél korábbi (fiktív) őskort mutasson ki a dicső múltban, és első dolga, hogy elfelejtse és elfelejttesse azt a megkülönböztető nevet, mellyel őt jelölik, és amely (legalábbis a kortárs számára egyértelműen) nem becsületes életmódra, valamilyen általa elkövetett bűntettre utal.

Hogy mára már kivesztek az Orrothlan és Fylethlen típusú nevek (egyet sem találunk a mai névanyagban), az éppen annak tudható be, hogy viselőik — akarva-akaratlanul — szégyenbélyegként is viselik őket, és az e nevekben rejlő jelentéstartalom egyetlen emberben sem támaszt pozitív képzeteket. Arról se feledkezzünk meg, hogy furcsák, abszurdnak hatnak ezek a nevek. Kiveszésük legfontosabb okát azonban abban látom, hogy közvetve negatív morális tartalomra utalnak.

II. Hátravan még az egyik fő bizonyíték ismertetése. Mit is szeretnék ezzel az egy névvel alátámasztani? Azt, hogy a tárgyalt ragadványnevek és megkülönböztető nevek jó része büntetésre utal, amint az adott esetben ez teljes bizonyossággal állítható; és azt is, hogy a XIV. században is alkalmazták a már tárgyalt csonkításos büntetéseket, bár erre cáfolhatatlan írott forrás nincs. Ne feledjük, ez a század a megkülönböztető nevek kialakulásában kiemelkedő fontosságú!

²³ SZÉLL FARKAS: Testi büntetések a Debrecen városi régi jogban (Debrecen 1903.)

Az adat: „Paulum dictum *Zagyurwagon* alio nomine *filetlenpál*”²⁴ 1364. Nyilvánvaló, hogy egy gonosztevével van dolgunk, ezt sem PESTY FRIGYES²⁵, sem FEHÉRTÓI KATALIN²⁶, sem más nem vitatja. A *Zagyurwagon* átírva mai alakra: *Szatyorvágó*. Mivel a név gonosztevők nevei között fordul elő, és mivel jelentésánál máshogyan nem közelíthető meg, nyilvánvaló, hogy ez a név „foglalkozásra” utal, ahogyan azt az előbb említett két szerző is tartja. Ennek az úriembernek a foglalkozása, melyet hivatásszerűen űz: a tolvajlás. Ma talán *zsebes*-nek neveznénk. De van neki egy másik, szintén magyar megkülönböztető neve is, mely tulajdonságra utal: a *filetlenpál*, mai átírással Fületlen Pál. Szinte bizonyos, hogy a második megkülönböztető név valós, tényleges tulajdonságra utal, vagyis ez a betyár valóban elveszthette egyik vagy mindkét fülét. Mert különben mi szükség volna egy második megkülönböztető névre? Persze életmódjából következően szüksége lehetett egy másik névre is, hogy ne derüljön ki róla rögtön a foglalkozása, de másodikként ilyen nevet csak olyan egyén kaphat, aki valóban nem rendelkezett fülkagylóval. Hiszen a végtelen számú lehetséges megkülönböztető névből miért éppen a *filetlen* kapta volna? Ez ellentmond a valószínűségnek (ha nem tényleges hiányosságra utaló névről van szó) és a névadás logikájának is, amelynek legfőbb célja a megkülönböztetés. Öröklött név sem lehet a „*filetlen*”, hiszen inkább járulékos elemként, az ablativusban álló „másik néven” kifejezéssel kapcsolódik az első névhez. Ha pedig a forrásban említett személy egyszerre tolvaj és testi fogyatékos (ráadásul olyan szerve hiányzik, amelyet előszeretettel fosztották meg a tolvajokat a törvények tanúbizonysága szerint), akkor nyilvánvaló a következtetés: Pál foglalkozása következtében, egy rosszul leplezett büntény nyomán veszíthette el fülét!

A név tehát csonkításra utal (amint azt korábban is sejtettük a hasonló neveknél), és bizonyítja, hogy a tárgyalt büntetési forma a XIV. század második felében létezett.

III. Jelentéstani, grammatikai érvek

1. Kiindulási alapként elfogadom azt, hogy a nyelv csak olyan jelenségeknek hoz létre egy szóalakot, azaz olyan jelenségeket nevez el, amelyek léteznek, legalábbis egy adott korban léteznek tekintetnek. (Ebben az értelemben realista Shakespeare: hiszen az ő korában a vészbanyák nem fiktív alakok, hanem a társadalmi tudat szerint a létező világ létező elemei.)

Márpedig legrégibb szótáraink is ismerik pl. az „*orraltan*” szót:

A) „*Orrathlan, orrotlan*: carens naso”²⁷

B) „*Orratlan, orrotlan*: der keine Nase hat”²⁸

2. Ennél súlyosabb jelentéstani, grammatikai érv is van mellett, hogy az orr levágása például hosszú évszázadokon át bevett szokás volt: egyetlen szóval fejezték ki a magyarországi frott forrásokban és így a nagyszótárakban is, hogy 'valakinek az orrát levágja', egyetlen lexikalizálódott elemmel: az *orraltan* igével. Ezt az ígét ma már egyszeri, furcsa alkotásnak érezzük, nyelvérzékünk szerint nem része a lexikalizálódott magyar szóalakok halmazának. Mivel hosszú ideje nem mindennapos dolog a vele jelölt cselekvés, büntetés, a szó is kikopott a magyar nyelvből. De régi szótáraink önálló lexémának tekintették:

²⁴ 1.: 15. pont!

²⁵ 1.: 12. pont!

²⁶ FEHÉRTÓI KATALIN: A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek (Nytud. Ért. 68.)

²⁷ MOLNÁR ALBERT: Dictionarium Ungarico-Latinum, Norimberga 1604. (III. bőv. kiad.: Heidelberg 1721. MA.)

²⁸ PÁPAI-PÁRIZ—BOD: Latin—magyar szótár (PPB.)

- A) „*Orratlanít: denaso*”²⁹
- B) „*Orratlanít: die Nase abschneiden oder beißen*”
(azaz: az orrot legvágni vagy leharapni)³⁰
- C) „1585: *meg orratlanítom*”³¹

Kétségtelen tehát, hogy a szóval jelölt cselekvésnek széles körben ismertnek kellett lennie, nem sok idővel (természetesen nyelvtörténeti mércével mérve) a fenti szótárak összeállítása előtt. Hosszú időn át kellett léteznie a magyar társadalmi életben, különben nem lexikalizálódott volna.

Ennyi érvet tudtam mozgósítani azon hipotézisem mellett, hogy XIII–XV. századi megkülönböztető neveink közül a testi fogyatékoságra utalóknak egy jó része a feudális kor sajátos testi büntetési formáira vezethető vissza, különös tekintettel az orr- és fülcsonkításra. Ily módon egy különös alcsoportot képeztem PAIS DEZSŐ névtipológiájában, mely csoport véleményem szerint homogén, és nem a rendszeralkotási vágy az egyetlen oka születésének. A jogszokások és a személynevek tehát így módon egyes kitüntetett korokban és esetekben szoros kapcsolatban állhatnak egymással. Igyekeztem az ilyesféle nevet viselők feltételezett társadalmi helyzetére és e nevek eltűnésének okaira is fényt deríteni. Hogy sikerült-e? Ezt az olvasónak kell eldöntenie.

²⁹ MA.

³⁰ PPB.

³¹ Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguarum 1585. (CALEPINUS latin–magyar szótára 1585-ből. Sajtó alá rendezte: Melich János, Bp. 1912.)

Nyelvjárások

Sándorfalvi tájszavak

ALMÁSI ATTILA

„...az ember szavaival nem csupán gondolatait mondhatja el, hanem hisz és érez, tud és akar, gondolatvilága, egész szellemi lényé nyelvében él és mozog.”

Snellmann

Ez a kis gyűjtemény egy Szegedtől északra fekvő falu, Sándorfalva tájszavaiból ad válogatást. Azok számára, akik ezen a vidéken nem ismerősek (Bálint Sándor szavaival „gyűttmőntek”), röviden szeretném vázolni a nagyközség múltját. Ebben nagy segítségemre volt a *Sándorfalva története és népelete* című monográfia, Sándorfalva történelmének, népi szokásainak, néprajzának mindmáig egyetlen összefoglalója, mely 1979-ben, a község megalapításának 100 éves évfordulóján jelent meg (Juhász Antalnak, a JATE Néprajzi Tanszéke jelenlegi vezetőjének szerkesztésében).

Sándorfalva nem ősi település, mint Algyő és Tápé, a két nagy múltú Tisza-parti halászfalu. Az 1879-es nagy árvíz elől menekülő algyői szegényparasztnak kaptak menedéket őrgróf Pallavicini Sándor mindsztent—algyői hitbizományi uradalmának Macskási szőlőknek nevezett részén. Ők tehát a falu első lakói. Egyébként a Sándorfalva név is Pallavicini őrgróf nevéből ered, először Sándorfalu volt, később lett Sándorfalva (KISS LAJOS: FNESZ, Bp. 1978). Mivel algyői kirazásról van szó, Algyő és Sándorfalva tájszavaiban szinte nincs is különbség. Az őrgróf — mint címe is mutatja — köteles volt a községben katolikus plébániát létesíteni. Így is történt ez már 1882-ben, s ehhez járult még a rövidesen megépülő elemi iskola is. A falu a kisebb-nagyobb elvándorlások után mégis meg tudott maradni, de a XX. században az akkori szegényparaszti falvak sorsára jutott: általánossá vált az éhínség, a nyomor, az ijesztő elmaradottság.

A község hagyományosan két részre oszlik: a főutcától északra *Főlvég*, délre *Alvég*, illetve ezekhez járult később egy harmadik, az *Újosztás* nevű rész, amely a legújabb, legkésőbb épült házak csoportját foglalja magában.

Dolgozatom nyelvészeti proszemináriumra készült. A szemináriumon több témából is lehetett dolgozatot készíteni. Hogy én mégis ezt választottam, annak egyszerű oka van: már gyermekkoromban fölfigyeltem arra, hogy az általam is beszélt Szeged környéki ő-ző nyelvjárás gyökeresen eltér a köznyelvtől, s most jó alkalom nyílt arra, hogy össze is gyűjtssem az itt használt tájszavakat, megmentve jó néhányat az elkallódástól, mert sajnos a nyelvjárással együtt ezek is sírba szállnak azokkal, akik mindennapi életük során használták őket. Munkám töredékes; nem pótolja egy majdani tájszótár anyagát, de jól kiegészíti a fent említett monográfia helynévgyűjteményét, illetve a „Sándorfalva népelete” című részt. Gyűjteményemben a tájszótárakban szokásos jelöléseket, rövidítéseket alkalmaztam.

Köszönetet szeretnék még mondani Szabó József tanár úrnak, aki nagy segítségemre volt abban, hogy az itt közzétett tájszójegyzék elkészült.

Végül adatközlőimet sorolom föl: Szabó Ignác (71 éves); Szabó Ignácné (67 éves); Özv. Almási Istvánné (66 éves); Almási Istvánné (40 éves); Almási István (42 éves). Önzetlen segítségükért ezúton is fogadják köszönetemet!

* * *

abajog tn. i. 'valami miatt szomorkodik, állandóan búskomor'. *Azon mán ne abajogjád, hogy összemőnt a tej!*
aggódik tn. i. 'tej túróvá érik'. *Hagyd azt a tejet, hogy aggóggyn!*

ászok fn. 'kamrában lévő nagy polc'. *Főtősszük a lisztősszákot az ászokra.*

bagolyszemre megy *bagojszömr*e mögy tn. i. 'valaki szakértelem nélkül csinál valamit'. *Sógoromná csinátuk, csak úgy bagojszömr*e mönt.

böllér fn. 'mészáros'. *Lippai sógor vót a böllér.*

cicvara fn. 'íztelen, tojásból és lisztből készült lepény'. *Ányye, de jó kis cicvarát ötem!*

cincár fn. 'juhvágó'. *Le kő vágni a birkákat, maj szólok a cincárnak.*

csávás fn. 'konyhai hulladék tárolására szolgáló dézs'. *Mögromlott az étel, beleöntöm a csávásba.*

csfknákszűrő fn. 'cserépből készült téstaszűrő'. *Fogd mán mög a csfknákszűrőt, maj lészűröm a téstát!*

csők fn. 'keresztelő utáni ebéd'. *Kiket híjjunk mög a csökre?*

előte fn. 'vesszőből és sárból készült, a kemence ajtajának kitémasztására szolgáló eszköz'. *Az előtét mindig a kemőncepatkán tartottuk, hory kézné lögyön.*

fontoskalács fn. 'kelt fonottkalács'. *De furmáncsok löttek ezek a fontoskalácsok!*

gasztető *gasztetjé* fn. 'nádtető'. *Be kék mán fődozni a gasztetjé.*

görhe fn. 'kukoricalisztből készült vékony sütemény'. *Mink sosz szeretttük otthon a görhét.*

grádics fn. 'a padlásra fölvezető létra'. *Vigyázz, lē nē ess a grádicson!*

gűgyű fn. 'házasságközvetítés'. *Édősanyám gűgyűje se sikerű valami jó.*

gyöpszegés fn. 'gyephant'. *Ott ögyelöktek sokszó a gyöpszegésön.*

isztronalug fn. (Nr.) 'A juhok számára ácsolt menhely oldalán levő két lyuk, amelyeken benyúlva a juhász a birkákat fejte'. *Mikó a hajnal hasatt, mán űtem az isztronalugba.*

kakória fn. 'használatatlan dolog'. Megj.: Olyankor használták a kifejezést, amikor valaki elrontott valamit (pl: ételt, használati tárgyat), s az teljesen hasznavehetatlenné vált. *Ebbű a kaládzsűbű csak kakória lött.*

kasztroly *kaszroj* fn. 'láb'. *Össze nē verd aszt a kaszroj!*

kendács fn. 'képesítés nélküli barkácmester [barkács]'. *Makra Feri az jó kendács vót!*

kommendál *komnēndál* ts. i. 'vőlegénynek vagy menyasszonynak ajánl valakit'. *Engöm Mariska néni komnēndát össze az urammá.*

kopolya *kopója* fn. 'földbe ásott gödör, melynek alján összegyűlik a talajvíz'. *De jót ittak a birkák abbű a kopójábű!*

korozsma fn. 'keresztszülői ajándék'. *Ezök a Pisták nagyon szép korozsmát hosztak.*

köpködő fn. 'piactér'. *Kimögyök mán a köpködőre, hátha kapok valamit.*

kuka fn. 'kampós, sarló alakú faeszköz, amellyel a marokszedők a búzát fölnyalábolták'. *Régön kukávű szöittük fő a búzát.*

lapocka *lapicka* fn. '20–30 cm hosszú, a végén kiszélesedő fadarab, mely a krumpli földből való kivajását segítette'. *Mikó kiszgyerök vótam, mán neköm is csinátak lapickát.*

lerni fn. 'téglaából épített tűzhely sütője'. *Beüttem a sűt krumpit a lernibe.*

melleskötény *mejjeskötő* 'könnyű női karton felsőruha'. *Montam éddősanýámnak, nekőm is varjon mejjeskötőt.*

misling fn. 'csalamádé'. *Ebbű a káposztábű mislingőt csinálók.*

morzsoltka *morzókika* fn. 'kis darab szárított kenyértészta, melyet kenyérsütéskor élesztő helyett használtak'.

Tőttem fère morzókikát a gyűvő hétre.

nyomtat ts. i. 'gabonából lovakkal kitapostatja a szemet'. *De keservesen nyomtattuk régőn a búzá!*

őgyeleg *őgyelög* tn. i. 'kósál, bolyong'. *Mit őgyelőkész it mán mögén!*

őszős fn. 'ősszel több tejet adó anyajuh'. *Vam még itt őty-két őszős, mőkfejőm, úgy jobban szeretőm a krum-pilevest, tejjē.*

pájsz fn. 'állatoknak adott eledel, mely reszelt répából, tökből és polyvából állott'. *Aggyá mán a malacoknak őty kis pájszot!*

pifa fn. 'aszalt alma, meggy, szilva'. *Vam még a kamrába őty kis pifa, kérsz-ē?*

platni fn. 'tűzhely fémből készült teteje'. *Főrakom a platnira, hagy melegőggyőn!*

polyvás *pojvās* fn. 'polyvatartó helyiség'. *Mán tele van a pojvās pojvávű.*

póvályos *póvájós* fn. '40–50 cm átmérőjű, fedővel ellátott, vesszőből készült zsúpkosár, amelyben általában babot tároltak'. *Vam még elég bab a póvájózsbű.*

pötyörget ts. i. 'potyogtat'. *De sokáik tartott, még belepötyörgettem a ricát a zacskóba!*

priccs fn. 'udvari vécé'. *Meddig ősz még a priccsőn?*

pundra fn. 'alul nyitott kezeslábas gyermekruha'. *Ijen kizsgyerőknek mők pundra való.*

slafrok fn. 'térdig érő felsőruha'. *Sosē szerettem slafrogba járnű.*

sopa fn. (Nr.) 'a mezőn mindősze néhány deszkából és faoszlopból ácsolt, ideiglenes karám a juhok számára'. *A birkákat mind őty szálíg beterētűk a sopába.*

superlát *supērlát* fn. '1. párnák tárolására szolgáló léckeret; 2. körmenetkor használt, az oltáriszentséget tartó pap fölött vitt baldachin'. *Maga vinnē-jē a supērlátot a körmenetők?*

surbankó fn. 'suhanc, fiatal gyerek'. *Ismertelek én tēgöd mán akkő, mőkő surbankó vótá!*

satu *sutű* fn. '1. szőlőprés; 2. olajprés'. *A sutűt mindég őlég nehéz vót hajtani.*

[satul] *sutűl* ts. i. 'szőlő levét vagy napraforgó olaját kpréseli'. *Amikő kisutűtták a ricábű az olajat, ojan szaga vót neki, hogy az egész falu őrszte.*

svartli fn. 'disznósajt'. *Nincs mán őcs csőp sē a tavaji svartlibű. [l.: varslű]*

szárma fn. 'töltött káposzta'. *De sok jó szármát mögőtűnk a disznóvágáskő!*

szilke *szélke* fn. 'cserépfazék'. *Bánfi fazēkas mindíg jó szélkēket csinát.*

taroglya *tarogja* fn. 'létra'. *Akácábű lehetőtű jó tarogjákat csináni.*

téka fn. 'istálló falára szögelt szerszámoszláda'. *Vöd mán ki a tékábű a furdancsot!*

toli fn. 'négy keréken guruló, deszkából ácsolt, az ágy alá tolható fekvőalkalmatosság'. *Othon, mőkő gyerők vótam, mindég én aluttam a tolin.*

strimfli *trimfli* fn. 'harisnya'. *Télire mindég jó vastak trimfliket vőtű éddősanýám.*

trupántli 'harisnyakötő'. *Vigyázz, e nē szakajzsd a trupántlid!*

[zubbony] *ubony* fn. 'ujjas, magas nyakú, hosszú vászoning'. *Ősszē mán igőncsak ēkēt az ubony!*

varslű fn. 'disznósajt'. *Nēhory sokáik fűstōdd a varslit! [l.: svartli]*

venyige fn. 'szőlő- vagy fűzfavessző'. *A háborű alatt még venyige is alig vót, nem tuttunk mívē tűzēni.*

zurás mn. 'erős, vállas' *A Sanyi fija is jó zurás gyerők!*

zsendice fn. 'savómentes, tiszta túró'. *De ritka vót, mőkő éddősanýám csinát őty kizs zsendicēt!*

„Iskola a határon”

Szimpozionok szervezése, tanulmányok kiadása, nyelvészeti szakfolyóiratokban megjelent publikációk, konferenciákon elhangzott felszólalások bizonyítják, hogy az elmúlt másfél évtized alatt Szombathelyen, a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén sikerült egy komoly és eredményes nyelvjáráskutató munkát végző műhelyt kialakítani. A Szabó Géza vezetésével működő „szombathelyi iskola” az ország nyugati–délnyugati régiójában elsősorban nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai kutatásokat végez. Élőnyelvi vizsgálataik, gyűjtéseik eredményeként, melyek jórészt a SZABÓ GÉZA által összeállított általános szókészleti kérdőfüzet alapján készültek (vö.: Vasi Szemle XXXIV, 106–109), mennyiségileg is imponáló anyag gyűlt össze, s ebből már számos publikáció meg is jelent. Ezek közül több megtalálható a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei VI. kötetében (Szombathely, 1990). Szabó Géza tanulmánya (A nyelvföldrajzi szociolingvisztika kutatómódszertanához) a gyűjtőmunkát végzők számára szolgál tanulságokkal, amikor hangsúlyozza az adatközlő nyelvi személyisége megismerésének fontosságát, és felhívja a figyelmet arra, hogy a gyűjtés során keletkező ún. „hulladékok” is vizsgálati anyagnak kell tekintenünk. A beszélő nyelvi–nyelvhasználati magatartását grafikonon ábrázolja, ez az eljárás a statisztikai táblázatokkal szemben szemléletesebb, látványosabb.

Ugyancsak a nyelvjárásgyűjtők — főleg a még kevés tapasztalattal rendelkezők — figyelmébe ajánlom NAGYNÉ MARKÓ JULIANNA *Adalékok a beszéletípusok vizsgálatához* című dolgozatát, amelyben az adatközlőket tipizálja és jellemzi találóan.

Csak elismerően szólhatunk a szombathelyiek azon kutatómunkájáról, amelyet a határainkon túl élő magyarság körében végeznek, elsősorban a Szlovéniához tartozó Muravidéken. Ebben segíti őket kitűnő kapcsolatuk a maribori egyetemmel, GUTTMANN MIKLÓS például 3 évig magyar lektorként dolgozott itt. Ő készítette el KÖBÖLKUTI KATALINNAL közösen a *Hangutánzó igék vasi és muravidéki atlaszát* (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 182. Bp. 1987), amelynek 200 térképlapja 26 kutatópont anyagát dolgozza fel, jól illusztrálva a népnyelv hallatlan gazdagságát. Szakmai értéke mellett a laikus olvasó számára is érdekes, szórakoztató.

Ugyancsak a muravidéki magyarság körében végzett kutatásokat MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS. *Muravidéki élőnyelvi adatok* című munkája (Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára, szerk. Hajdú Mihály, Kiss Jenő. Bp. 1991) arra is jó példa, hogyan lehet a mindmáig kevésbé kiaknázott *A magyar nyelvjárások atlaszát* további kutatásokhoz felhasználni.

Nagyon érdekes és elgondolkodtató BOKOR JÓZSEF írása (Egy lehetséges változásvizsgálat a tájszókészlet köréből, BDTF, Tud. Közl. VI. kötet, Szombathely, 1990), melyben egy szlovéniai magyar család nyelvhasználatát vizsgálva keresi a választ: melyek a család nyelvében a nyelvjárás megmaradásának, illetve megváltozásának társadalmi és pszichikai okai és következményei.

Mivel e rövid felsorolásban csupán ízelítőt igyekszem adni a „szombathelyi iskola” munkájáról, sajnos nincs módom arra, hogy a kutatók mindegyikének munkásságáról szóljak.

Végül egy olyan munkát említek meg, amely szép példája annak, hogy a dialektológia és a néprajz között milyen szoros kapcsolat áll fenn: GUTTMANN MIKLÓS *Adatok Nárai nyelvéhez, néprajzához* (Szombathely, 1991). A szerző szülőfalujában, Náraiiban végzett gyűjtései alapján a hagyományos paraszti gazdálkodás szinte minden területét bemutatja úgy, hogy az adatközlőktől nyert szövegeket közli fonetikus

lejegyzéssel. Ez az eljárás kiváló anyagot szolgáltat a nyugat-dunántúli tájnyelv sajátosságainak vizsgálatához. A páratlan fényképanyag mellett a kötet második felében található, garabonciásokról, tözesemberekről, boszorkányokról, népi hiedelmekről szóló rész színesíti, még érdekesebbé és értékeesebbé teszi Guttman Miklós munkáját.

Élőnyelvi vizsgálataik, regionális kutatásaik mellett elismerést érdemel az a szervező munka is, amelyet a „szombathelyi műhely” végez. Rendezésükben és aktív közreműködésükkel zajlott le 1981-ben és 1987-ben Szombathelyen két dialektológiai tanácskozás — az utóbbi anyaga nemrég jelent meg SZABÓ GÉZA szerkesztésében (II. Dialektológiai Szimpozion, VEAB Veszprém, 1990) —, és már folyik a szervezése az idén nyáron megtartandó III. Dialektológiai Szimpozionnak¹, amely iránt remélhetőleg még nagyobb lesz az érdeklődés, mint ami az előzőeknél tapasztalható volt. Kedvcsinálónak csak néhány nevet említek azon jeles kutatóink, nyelvészeink közül, akik az eddigi szimpozionokon előadást tartottak, és talán fognak tartani a jövőben is: BENKŐ LORÁND, DEME LÁSZLÓ, KÁLMÁN BÉLA, KISS JENŐ, SZABÓ JÓZSEF, VÉGH JÓZSEF, és végül hadd említsem meg a nemrég elhunyt kiváló nyelvészünk, IMRE SAMU nevét, akit a szombathelyiek saját bevallásuk szerint ösztönözöjüknek, erkölcsi támaszuknak tekintettek.

Annak bizonyosságául, hogy nagy szükség van ilyen szimpozionokra, IMRE SAMU köszöntőjéből idézek, amely a II. Dialektológiai Szimpozionon hangzott el: „... több hazai műhely tarthatunk számon. Ezek között a kutatóhelyek között azonban... a kapcsolat meglehetősen laza és esetleges, ezért egymás tevékenységét, egymás módszertani eljárásait, tapasztalatait általában csak kevésbé, eléggé hézagosan ismerik” (II. Dialektológiai Szimpozion, VEAB Veszprém, 1990).

A szombathelyi nyelvjárási tanácskozások éppen azt szolgálják, hogy e hézagot megszüntessük. Ehhez szeretnék hozzájárulni én is e rövid ismertetéssel.

Várhidi Gyula

¹ A III. Dialektológiai Szimpozion is eredményesen zárult; anyagának megjelentetése folyamatban van. (H. Tóth Tibor)

Szociolingvisztika

Nyelvében él a reklám (is)

SZEGFŰ KINGA

A reklám nyelve

Nincs általános recept a reklámok szövegezéséhez — állítják a hozzáértők. Eltérő lesz a szöveg attól függően, hogy mit, milyen módon, milyen eszközökkel, milyen közönségnek szánva reklámoznak. Ám általános elv, „hogy a reklámszövegeknek közönségükkel szemben nem szabad nagy követelményeket támasztaniuk. A szövegnek egyszerűnek kell lennie”,¹ hogy könnyen memorizálható, felidézhető legyen a többszöri ismétlés során.

A reklámszövegek fogalmazásakor bizonyos néplélektani tényezőket, aktuális divathullámokat, az adott társadalmi szituációt is figyelembe kell venni.²

Az alkotó jellegű szövegírás igen nehéz munka, választékos stílust, nagy körültekintést, szemfülességet, humorérzéklet feltételez.³ A szövegnek frissnek, ötletesnek, csattanósnak, meggyőzőnek kell lennie, amely udvarias, de nem mézesmázos, őszinte, de nem túlzóan magyarázó, és véletlenül sem kioktató. A jó reklámszöveg (legalább látszólag) a vevő szempontjait tartja szem előtt, mindig élvezetet, örömet, kényelmet hirdet; amit kínálnia kell: ruha helyett jó megjelenés, cipő helyett kényelem, autó helyett szép túrák, életbiztosítás helyett biztonság, gyümölcs helyett egészség, könyv helyett tudás, film helyett kaland stb.⁴ Segíti az aktív gondolkodást, ha nemcsak tulajdonságokat és előnyöket sorol fel, hanem maga is minősít, hangsúlyoz, kiemel, ítéletet alkot és értékkel. „A szakavatott reklámtervezés tudatosan vezeti, irányítja a befogadók gondolkodásmenetét.”⁵ Az emberi természetet befolyásoló, vágyakat ébresztő, valóban tartalmas szavakat, és fordulatokat használ.⁶ tömör, eredeti, készített.”⁷ Összegezve:

A jó reklám tájékoztatja a vevőt az ajánlat előnyeiről, vásárlásra ösztönzi. Megkülönböztető jelzései, amelyek nyelvi síkon is jelentkeznek, bizalmat ébreszt kínálatára iránt.

¹ Varga István: A reklám (Bp., 1960.) 375. 299—303; Sandage: advertising. Theory and Practice (Chicago, 1946.) 341—369.; Quinn: The Secrets of Successful Low-Budget Advertising (London—Melbourne—Auckland, 1987.) 12.

² Földi Katalin: A reklám lélektana (Bp., 1977.) 15—18.; Varga i.m. 187.

³ Hámosi—Schneider: A közvetlen reklámozás információs rendszere (Bp., 1978.) 73—79.; Barton: How write advertising (Philadelphia—London, 1925.) 48.; Sandage i.m. 356—358.; Romegialli: Konsument und Werbung (Zürich, 1971.) 84—85.

⁴ Urbányi János: A reklám kézikönyve (Bp., 1930.) 54—55.; a silány reklám lebecsüli a közönséget. v.ö.: Romegialli i.m. 86—89. Quinn i.m. 311.

⁵ Földi i.m. 69.

⁶ Hoffmann István—Buzási János: A reklám birodalmából (Bp., 1970.) 72—73.

⁷ Mórícz Éva: Reklámpszichológia a gyakorlatban (Bp., 1983.) a jó reklámszöveg maximáit már SANDAGE megfogalmazta (i.m. 351.) A stílusról l. még: Barton i.m. 37—38, 194, 200—215. Chamuely—Huisman: Les relations publiques (Paris, 1963.) 89—90, 98.; Hundhausen, Carl: Werbung. Grundlagen (Berlin, 1969.) 97—106.; Quinn i.m. 149—179.

Modalitás

1. Felkiáltás

A legeredetibb forma, amellyel az árusok valaha is reklámozták áruikat, a figyelmet magukra terelő felkiáltás volt. Mutatványosok, cirkuszi kikiáltók többnyire még ma is így csalogatják közönségüket, de gyakran moziplakátok is élnek ezzel a módszerrel.

„Jön! Jön! Csak nálunk! Jegyek már válthatók!”⁸

Ugyancsak régi kikiáltó fogást őriztek meg a várható sikerre utaló felkiáltások is.

„Újdonság az OTP-nél! Lakásnyeremény-takarékbetét!”⁹

Máskor a szolgálat igénybevételének vágyát azzal kívánja sugallni a hirdető, hogy jelzi, maga is a reklámnak megfelelően jár el.

„Mi így várjuk a nyarat!” (tandem kerékpár)¹⁰

„Minden úton vezetünk!”¹¹ (VOLÁN)

Hatást érhetnek el nem ritkán azzal is, hogy a szívélyes fogadtatást, segítőkészséget vagy csupán az egyszerű tényt közlik felkiáltó formában.

„Alkalmazkodunk, ízléséhez, otthona hangulatához!”¹²

„Segítünk Önnek választani!”¹³

Kellő fondorlattal azt is el lehet érni, hogy a vásárló kicsit sürgetőre is vegye a felkiáltást.

„Amíg a készlet tart!”¹⁴

Közvetlenebb, célirányosabb a reklám, ha alanyát meg is szólítja.

„Pályakezdők, figyelem!”¹⁵

„Tisztelt Ügyfelünk!”¹⁶

2. Kijelentés

A reklám kulcsmondatainak, a szlogeneknek jelentős része jól szerkesztett kijelentő mondat. Pl.:

„Ofotért mindig szem előtt.”¹⁷

„Mi ügyelünk a részletekre... Aranypók.”¹⁸

A jó szolgáltatást sugalló szlogenek:

„Egy jó szemüveg: a siker érzése.”¹⁹

„Egészség, tisztaság, kényelem: Patyolat.”²⁰

Számos esetben a termékről próbálnak megfellebbezhetetlenül jó minőségi tanúsítványt adni, elhitetni:

„Persil a minőség garanciája”²¹

„Ergonett, csúcs a munkaruhában”²²

⁸ Földi i.m. 160.

⁹ MI 87. 5. 29. 54.

¹⁰ MI 87. 4. 24. 63.

¹¹ UT 87. 6. 28. 43.

¹² IPM 88. 11. 94.

¹³ IM 86. 12. 52.

¹⁴ KU 87. 9. 12. 19.

¹⁵ IM 87. 2. 54.

¹⁶ MO 87. 1. 4. 30.

¹⁷ UT 87. 3. 1. 47.

¹⁸ Forgács Pál—Kisvárad György: Tervszerűség és kreativitás a reklámban (Bp., 1983.) 28.

¹⁹ UT 87. 3. 1. 47.

²⁰ Földi i.m. 210.

²¹ Marketing 90. 3—4. címloldal

²² Marketing 90. 3—4. 1.

A rövidség a szlogen alapkövetelménye, hiszen a cél, hogy minden lehető helyen (hírlap, palánk, jármű) felhívja a figyelmet,²³ érthető, megjegyezhető és könnyen memorizálható legyen.

Előfordul az is, hogy a cég nevéhez kapcsolják a szlogent.

„Henkel — minden háztartásban ez kell...”²⁴

„Biztos kötés — Hungária Biztosító Rt.”²⁵

Magyarázat helyett olykor egy szemérmes ajánlás is jó reklám lehet.

„Szüksége lehet ránk — Főtaxi”²⁶

Máskor a ható képző enyhíti a reklám tolatódását:

„Mindent megvásárolhat a Bútorkernél, ami széppé teheti otthonát!”²⁷

3. Felszólítás

A felszólítás hat változatát különbözteti meg az egyik szerző (vásárlásra, próbára felszólítás, alkalmakra, hatásra elterjedtségre hivatkozás és az áru dicsérete),²⁸ de ezek nyelviileg ugyanazt a legcél tudatosabb, legegyszerűbb, leghatározottabb formát jelentik: az imperatívust.

„Nyaralj a PIÉRT-tel!”²⁹

„Próbálja ki szerencsáját!”³⁰

Általában elvárás az, hogy a felhívás ne legyen parancsoló, mert könnyen dacot válthat ki az emberekből.

Vannak semmitmondó, közhelyekből építkező, általánosságokat kifejezőmszövegek.

„Képes levelezőlapból is a Képesbolt-ban a legnagyobb a választék!”³¹

„Budaiak, vásároljatok Budán!”³²

És voltak természetesen hosszabb (és néha szemtelenebb) felszólítások is.

„Tanuljon meg szóba állni a világgal!”³³

„Nyissa ki a szemét, és lássa be, hogy nálam vásárolhat a legelőnyösebben!”³⁴

4. Kérdés

A másik nyelvi csoport, amellyel indítani szokták a reklámot, a kérdőmondatok csoportja. Elvi magyarázata az, hogy az emberek kíváncsiak, s ezért mindig odafigyelnek a kérdésekre. A kérdés többféle lehet, leggyakoribb az eldöntendő kérdés, amelyre igennel vagy nemmel lehet válaszolni. Pl.:

„Szeretne sokat nyerni?”

Hasonló szerepű a kiegészítendő kérdés is. Pl.:

„Mit szólna egy kis ingyenes kóstolóhoz?”

Végül megemlíthetjük a szónoki vagy költői kérdést is, amelyre senki nem vár választ, mert már tulajdonképpen önmagában hordozza azt.

„Mikor utazunk el az USÁ-ba, ha nem most?”³⁵

Leggyakoribb az olyan kérdés, amelyre azon nyomban megadják a választ is.

²³ Varga i.m. 226.; Kaszás György: A reklám ismétlő fegyvere: a szlogen (Bp., 1985.); Sandage i.m. 375—380.; Greffe, P.—Greffe, F.: La publicité et la loi (Paris, 1977.) 47—52.

²⁴ Marketing 90. 3—4. 158.

²⁵ IPM 90. 9. 2.

²⁶ Marketing 88. 4. 288.

²⁷ MO 87. 5. 24. 14.

²⁸ Fayer L. Márta: Az ismételt felszólítás hatása a választásra (Bp., 1939.) 18.

²⁹ MO 87. 5. 24. 14.

³⁰ UT 87. 1. 18. 47.

³¹ VH. 87. 4. 12. 10.

³² Varga i.m. 127, 111.

³³ Marketing 90. 1. 45.

³⁴ Földes—Radványi: A reklám művészete (Bp., 1912.) 74. 16. 101.

³⁵ Földi i.m. 61—62.

„Példányonként vásárolni? Elfizetni kényelmesebb!”³⁶

Az is zavaró, ha a feltett kérdések sorrendjében logikai bukfenec van, mint pl. a Volánbusz egyik hirdetésében:

„Járt-e már nálunk? Megtervezte-e már külföldi utazását?”³⁷

Szerintem helyesebb lenne feltenni a második kérdést, és azután azzal folytatni: „Ha nem, hát jöjjön hozzánk!” vagy valami hasonlóval. Vannak zavarba ejtő, sőt az emberek önértéke is belegázoló (és így legfőljebb antireklámnak minősülő), durva kérdések is:

„Hogy áll a nyakkendője?”

„Tetszik még a régi cipője?”

Összegzésül arra a kérdésre szeretnék választ adni, hogy miért csak ezeket a modalitásformákat használja fel a reklám, ezért érdemes végignézni az említett mondatfajták jellemzőit:

— A kijelentő mondatban a beszélő ismereteit, tapasztalatait közli a hallgatónak. A beszélő részéről rendszerint nem fűződik erősebb érzelmi mozzanat.

— A felkiáltó mondatban a beszélő érzelmeit, indulatát fejezi ki, azzal a szándékkal, hogy hasonló érzelmeiket keltsen a hallgatónak is.

A felkiáltó mondatok közel állnak a kijelentőhöz, vannak, akik nyomatékos kijelentő mondatnak tekintik őket.

— A felszólító mondatban akarátát fejezi ki a beszélő, s célja az, hogy a hallgató ennek megfelelően járjon el, de felkiáltó mondat és kérdő mondat is kifejezhet felszólítást.

— A kérdő mondatban a beszélő tudásvágyának ad kifejezést, felhívja a hallgatót a tudásvágy kielégítésére. A kérdés bizonytalan és hiányos ismereteket tartalmaz, ezért a reklámkérdések általában vagy költőiek, vagy megválaszolják őket, vagy sugallják a választ.

Láthatjuk, hogy a mondat természetéből adódik, hogy mennyire erőteljes, hatásos, s mivel a reklám feladata az információközlés, nem véletlen, hogy azokat a modalitásformákat részesíti előnyben, amelyek minél közelebb állnak a kijelentéshez.

Frazeológia

Az állandó nyelvi fordulatok különösen jól hasznosíthatók a reklámparban. „A szólások változatlan formában és értelemben; változatlan formában, de új értelemben; valamint módosított formában”³⁸ kerülhetnek bele a reklámszövegekbe. Pl. a Kölyök című magazin így hirdet:

„Ez a kölyök megéri a pénzét!”³⁹

A nyelvi fordulatok, állandósult szókapcsolatok sem kerültek el a reklámról figyelmét:

„Szállunk rendelkezésére!”⁴⁰ (MALÉV)

„Minden időben Tisza-cipőben!”⁴¹

vagy fél évszázaddal ezelőtről:

„Haladjon Ön is a korral! Süssön Váncza sütőporral!”⁴²

Az állandó nyelvi fordulatok közé sorolhatók a közmondások és a szállóigék, amelyeket szintén kiaknáz a reklámpar.

„Aki keres — nálunk talál!”⁴³ (Controll Szöv.)

vagy a Hungária Biztosító szlogenjét hallva Descartes jut eszünkbe:

„Gondoskodunk, tehát vagyunk.”⁴⁴

³⁶ MO 87. 1. 4. 8.

³⁷ MO 87. 5. 31. 14.

³⁸ Kaszás i.m. 48—49.

³⁹ MI 87. 6. 12.

⁴⁰ MO 86. 12. 7. 30.

⁴¹ DM 87. 3. 2. 2.

⁴² Varga György: Rádióreklám—televízióreklám (Bp., 1978.) 82.

⁴³ UT 87. 11. 23. 47.

⁴⁴ IPM 88. 9. 60.

A közhelyek nem meggyőzőek; senki nem ad hitelt a „gyors munkának”, a „gazdag, bőséges választéknak”, senki sem hiszi, hogy az „eredmények kiemelkedőek”, a feltételeket „igény szerint kielégítik”, hogy rendkívül engedményes áron vehető meg az áru.

Nem kerülhették el a versidézetek sem a reklámszakértők figyelmét. A szegedi halászcserda például így csalogatta vendégeit:

„Halat, vadat, és még sok jó falat a Sótartóban!”⁴⁵

Nem nehéz kitalálni, hogy az ihlető Arany János volt. Ám ha összevetjük ezt a reklámot az eredeti Arany János-sorral, kiderül, hogy jobb lett volna az eredetit szóról szóra idézni:

„Vadat és halat, s mi jó falat

Szem-szájnak ingere...”⁴⁶

Ebben az esetben ugyanis nem állt volna elő egy csúnya képzavar. Mert amit így kínál: hal, vad, fal. Ehhez hasonló választékkal csak az óriások királya traktálta asztalánál János vitézt. Akkor már jobb ennél a Közért szlogenje:

„Együnk halat, legjobb falat!”⁴⁷

Költői eszközök

A jó hirdetés nem nélkülözheti a költői eszközöket sem. Ilyen pl. a fokozás is. Ezzel azonban csínján kell bánni, mert a túlzások a szavahiűség rovására mehetnek. A „leg”-ekben előadott szöveg, a márkanév szótövéhez hozzákapcsolt szuper-, hiper- előtag nem erősíti, hanem gyengíti a tartalom hitelét.⁴⁸ Ha pedig a fokozás benyomását felsorolással kívánják elérni,⁴⁹ arra kell vigyázni, hogy: „az ismétlés ne legyen változatlan halmaz; a mondanivalót variálni kell. Az egymásra utaló kommunikációk jól kiegészítik és felerősítik egymást”.⁵⁰

Az általános vagy a határozatlan névmás a reklámok fokozásaiban legtöbbször a felsőfokot helyettesíti.

„Minden szinten — szinte minden”

Ugyancsak a határtalan érzetét akarja kelteni a „mindig” időhatározószó közbeiktatása is.

„Mindig önért a Tisza Füzért.”⁵¹

„Mindig szem előtt.”⁵² (Ofotért)

Máskor egyszerűen az ismétlés a fokozás eszköze:

„Igényesség a munkában — igényesség az eszközökben.”⁵³

A szembeállítás, az ellentétek kiemelése mindig hatásos reklámeszköz lehet. Pl.:

„Amatőrmunka profi színvonalon.”⁵⁴ (Ofotért)

„Controll — egyetlen a sok között.”⁵⁵

„Az esküvő egy életre, a menyasszonyi ruha egy alkalomra szól.”⁵⁶

Kedvelt forma az „ellentétes, ismétlő, átvétékes szerkezet:

„Borok királya — királyok bora”⁵⁷ (Tokaji aszú)

⁴⁵ DM 86. 11. 1. 10.

⁴⁶ Arany János összes versei (szerk.: Keresztury Mária) Bp. 1961. 389.

⁴⁷ Varga i.m. 346.

⁴⁸ Földi i.m. 65.; Mizsér Lajos: „Szuper-veszély” NyV 152—154.; Varga i.m. 345.; Az áru parányi méretére pedig a felsőfok a „mini”: Kovalovszky Miklós: A hódító „mini”. AK 26.; Quinn i.m. 36—48.

⁴⁹ Hoffmann—Buzási i.m. 95.

⁵⁰ Földi i.m. 74.

⁵¹ Diszkont Áruház falfelirata

⁵² UT 87. 3. 1. 47.

⁵³ IPM 89. 3. 192.; Barton i.m. 243.

⁵⁴ MO 87. 4. 12. 20.

⁵⁵ Marketing 89. 5. címfoldal

⁵⁶ NL 87. 1. 3. 52.

⁵⁷ Kaszás i.m. 50.

Sokan azt hiszik a botcsinálta reklámszakértők közül, hogy a verses forma, a rím és a ritmus már eleve sikeressé teszi a hirdetést, ezért elburjánzottak a rímes reklámok.

„Tartalomhoz forma: Amfora.”⁵⁸

„Az egész világot bejárja,
ha Expressz a barátja.”⁵⁹

A költői eszközök között előfordul a megismerés is.

„A mi cipőnkben Önnel együtt jár a kényelem.”⁶⁰

Azonos alakú szavak nem egy reklám népszerűségét alapozták meg. Különösen jól cseng a VOLÁN két hirdetése is:

„Minden úton vezetünk!”⁶¹ — és:

„Ne törődjék a volánnal,
utazzék inkább a Volánnal!”⁶²

Az elsőben a „vezetni” ige ketős értelme (autót vezetni és élen járni), a másodikban a volán két értelme (autóalkatrész és vállalat) adja reklám pikantériáját. Hasonló poénra épül a Taps Magazin reklámja is:

„Újdonság! A taps öröm, színésznek is, Önnek is... — Taps színészmagazin.”⁶³

Ugyancsak a „levegő” két jelentése, a szó „lég” és „légtér” értelemben való együttes használata az alapja a MALÉV füstmentes járatait népszerűsítő reklámnak:

„Jó levegőben a levegőben!”⁶⁴

A reklámot a szójátékok fülbemászóvá, a szlogenek könnyen memorizálhatóvá teszik. A szójátékok alapja lehet az ún. „betűgeg, amelynek lényege, hogy az alapszóba betűt toldunk be, vagy betűt vonunk el belőle, de a betűcsere és az anagramma is hatásos lehet.”⁶⁵ Igazolásul íme:

„Hat hét hit és hat”⁶⁶

„Csak egy ugrás a Sugár”⁶⁷

„Pénzével érvelünk — többet ér velünk!”⁶⁸

„Ahol az ész az ász.”⁶⁹

Összegzés: A szólások és a költői eszközök sűrítettségükkel, képszerűségükkel, jól megformáltságukkal színesebbé, szemléletesebbé teszik a szöveg stílusát, növelik a reklám eredetiségét. A közmondásokat, szólásokat már mindenki ismeri, ezáltal megkönnyítik a reklámok megértését, megjegyzését, alkalmasak asszociációk keltésére és a szavak érzelmi többletének kiaknázására.

Nyelvhelyesség

Szinte mindennap ismétlődő nyelvhelyességi hiba a magyar reklámozásban a helytelen szórend.

„Azt ajánlom Önnek, ha tervezi vásárlását,
napellenzőt most rendeljen, most olcsóbb!”⁷⁰
(Helyesen: „ha napellenző vásárlását tervezi”)

⁵⁸ UT. 87. 4. 12. 47.; Hundhausen i.m. 103.

⁵⁹ Földi i.m. 10.

⁶⁰ NL 86. 10. 7. 32.

⁶¹ MO 86. 10. 19. 41.

⁶² MO 86. 10. 19. 42.

⁶³ MO 87. 4. 12. 30.

⁶⁴ MO 86. 12. 7. 30.

⁶⁵ Kaszás i.m. 52—53.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ IPM 89. 7. 3.

⁶⁹ Marketing 1990. 2. utolsó oldal.

⁷⁰ MO 87. 2. 15. 28.

Vagy egy másik:

„Segítséget nyújtok rusztikus lakásbelsőjének kialakításához.”⁷¹

(Helyesen: „lakásbelsőjének rusztikus kialakításához”)

Nagyon gyakori probléma a **határozott névelők felesleges kitétele vagy indokolatlan elhagyása**. Pl. a Volán hirdeti:

„az üdüléshez... rendelkezésre állunk a helyközi menetrend szerinti járatainkkal.”⁷²

Ebben felesleges az „a”, az alábbi esetben pedig — úgy érzem — hiányzik:

„Külföldet már meghódította, most a hazai vásárlókat várja — Krémfehérsajt!”⁷³

Talán jobban hangzana: „a külföldet”. Jómagam gondolatjel helyett is „a Krémfehérsajt-ot írnék.

Az **igekötők használata is lehet olykor helytelen**. Az egyik szállítási vállalat pl. mindent elvállal, ezek: „árubegyűjtés... átrakás, kifuvározás”. Egy kereskedelmi vállalat mindent „lefizettet” stb.⁷⁴ Pedig helyesebb lenne az „elfuvaroz, és a „kifizettet” alak. Vagy egy másik példa:

„Az árverésre kerülő antik és régiség jellegű nemesfém tárgyak, ékszerek és órák előzőleg kiállításon megtekinthetők.”⁷⁵

(Helyesen: „kiállításon tekinthetők meg”)

Máskor lehetne egyszerű igealakokkal helyettesíteni a határozós, **magyartalan szerkezetet**:

„A Szegedi Vas- és Fémöntőde felvételre keres... munkatársat.”⁷⁶

(Jobb lett volna a „felvételre keres” helyett egyszerűen azt írni, hogy „felvesz”.)

Szóismétlés miatt nem tökéletes a Betonyp reklámja:

„Saját háza álma álomszépén és nagyon gyorsan megvalósul...”⁷⁷

Sokszor a **szükszavúság** megy az értelem rovására:

„AIDS a Magyar Ifjúság különkiadványa.”⁷⁸

Első látásra úgy tűnik, mintha mesterséges kórságról lenne szó, amelyet a Magyar Ifjúság című lap terjeszt. Más:

„Minden vásárlásnál árendemény!”⁷⁹ (MOBIL)

A művészet az lenne, ha nem a vásárlás során engednének az áraikból. Vagy:

„Az otthonából vásárolhat!”⁸⁰

A kérdés csupán az, hogy van-e valami eladó az otthonában, amit most hirtelen megvásárolhat?

„Egynapos nyugdíjasvásár a szécsényi Palóc-Skála Áruházban.”⁸¹

A többnapos nyugdíjasokat nem adják el, ugye?

„Divat Centrum ajánlata: import fekete aljak... nagy méretben is!”⁸²

A szaksargon bosszúja, ha valaki netán csészealjakra gondolva lép az áruházba.

Megjegyzés: Sajnos, amint a példák igazolják — hogy Grétsy László közismert műsorára utaljak —, nemcsak „egy szóra kell megállnunk”. A reklámok területén is mutatkoznak nyelvi fogyatékoságok. Nyelvművelőink már rámutattak a reklámok néhány szarvas hibájára, tehát a reklámszövegíróknak e téren figyelmesebbeknek kell lenniük. Olykor persze a nyelvhelyességi hiba a figyelem felkeltésének hatásos eszköze lehet. Például a

⁷¹ DM 87. 3. 2. 4.

⁷² MO 86. 10. 19. 41.

⁷³ UT 84. 12. 30. 47.; Grétsy: „A” és „az”. AK 135.; Pásztor: Elsikasztott névelők. AK 137.

⁷⁴ MO 86. 11. 23. 30.; Biró: „Hivatalos” igekötők. NyV. 218—219.

⁷⁵ UT 87. 5. 17. 47.

⁷⁶ DM 87. 2. 28. 10.; ROZSLAY: Mindig csak „bonyolítunk”? AK 114.; PUSZTAI: Nem unalmas a sok -ási,-ési? NyV. 204—205.

⁷⁷ IPM 89. 7. 1.

⁷⁸ MI 87. 3. 13. 47.

⁷⁹ MO 86. 11. 9. 12.

⁸⁰ KU 87. 9. 12. 19.

⁸¹ IM 84. 12., 13., 15.; GRÉTSY: Apróhirdetés — tanulsággal AK 178.

⁸² DM 87. 9. 23. 7.

kölcsönző „Hogyé aggya” reklámjában, ez azonban nem jelent meg frásban. A helyesírási hibákra azonban nincs mentség.

Összegzés

A reklám jellemzője az összehasonlítás, fokozás, illetve a felsőfok mértéktelen alkalmazása. Költői eszközöket is igénybe vesz. Szójátékok, állandó nyelvi fordulatok (közmondások, szólások, szállóigék stb.) rendszeresen megjelennek reklámokban. Rímek, kénrímek és rímes próza is tarkíthatják eszköztárát. A szándékos elszólás, nyelvbottlás, nyelvi kontamináció és trükk a humoros hirdetések alapelemei.

A szakmai zsargon (műszaki, hivatali stb.) beépülése a reklámba negatív jelenség. A nyelvi fogatékosságok rendszerint értelemzavarók is. A pongyola fogalmazás nemegyszer félreérthetővé vagy teljesen érthetlenné teszi a szöveget. Sokszor a hibás szórend, a határozott névelők felesleges kitétele vagy indokolatlan elhagyása, az egyes és többesszám keverése, az igeekötők helytelen megválasztása és alkalmazása, a ragok elszakasztása, a birtokos eset vacilláló használata okozza a problémákat.

Az írásjelek helytelen kitétele vagy elhagyása is komoly hibaforrás. Néha még hangtani sajátosságok figyelmen kívül hagyása is galibát okozhat. A hiányosságok felsorakoztatása persze nem azt jelenti, hogy a még gyermekcipőben járó magyar reklámmal kapcsolatos minden nyelvi megnyilatkozást el kell ítélni. Vannak jó, hatásos, nyelvileg helyes, sőt különleges reklámok is. Grétsy Lászlóval szólva „magam is remélem, hogy e nyelvi vétségek, sutaságok jó szándékú felelőseivel, ha bármily csekélyke mértékben is, hasznára lehetek nyelvünknek.”⁸³

Rövidítések feloldása:	DM = Délmagyarország,	IM = Ifjúsági Magazin,
	KU = Képes Újság,	MI = Magyar Ifjúság,
	NL = Nők Lapja,	UT = Új Tükör,
	MO = Magyarország,	VH = Vasárnapi Hírek;
	AK = Anyanyelvi kaleidoszkóp (szerk.: Grétsy László. Bp., 1973.)	
	AÖ = Anyanyelvi óráját (szerk.: Ferenczy Géza. Bp., 1971.)	

⁸³ Grétsy László: Aíreklám nyelve (in: Az anyanyelv az ember életében. Bp., 1977.); Ferenczy Géza: Ahirdetések helytelenségei (in: AÖ. Bp., 1971.)

Leíró nyelvészet

Becézőnevek, becézőképzők

GERGELY KATALIN

Környezetünkben, különösen a családban a személyek ritkán közömbösek a számunkra. A szülők, testvérek az egyszerű, a „hivatalos” nevet ridegnek érzik, ezért kedveskedő, becéző alakjukban használják. S mivel a becézésre több nyelvi lehetőség nyílik, majd minden névnek többfajta kedveskedő alakja ismert. Ezért a személynevek érzelmi telítettsége általában igen erős. Talán nincs is olyan keresztnévünk, amelyiket egyetlen alakban használtak volna az ország egész területén; mind az átvett, mind a belső keletkezésű nevek változtak az idők folyamán, s az új neveknek is volt már különböző hangulati alakjuk az első elnevezéstől kezdődően. Néha nem tudták kimondani az idegen, latinos nevet, egyszerűsítették, lerövidítették, mássalhangzó-torlódásait feloldották, beillesztették a magyar hangrendszerbe.

Ezáltal a névnek új változatai keletkeztek. Erre szükség is van, mert nem ritkán ugyanabban a családban is vannak azonos nevek: apa és fia, anya és leánya.

A névválasztás legtöbbször már a gyermek születése előtt megtörténik, s a névválasztók, névhasználók (szülők, rokonok, ismerősök) arról is beszélgetnek, hogyan becézik majd a gyereket, mi lesz a megszólító-neve. A gyermek megszületése után aztán újabb és újabb becéztető-babusgató névformákat találnak ki. Gyakran előfordul az is, hogy a kisgyereket igazi nevétől függetlenül más becenévvel szólítják, mint *Őcsi-Őcsike, Csöpi, Baba, Babi, Babika, Babu, Babus* stb. — Gyakoribb azonban, hogy a családban vagy ismerősök között használt név a hivatalos név becéző változata, pl: *Mária > Marika, Mari, Mancsi, Marcsa* stb.

A nevek becézési módja is változik az idők folyamán. Régebben a mai becézőnevek egy része ismeretlen volt, viszont számos olyan becenevet használtak, amely ma már nem használatos. A gyerekek is újabb változatait hozhatják létre egy-egy névnek: egymás keresztnevének játsszi módosításával, alakításával — játékos csúfolódás közben.

A származékoknak tehát gyakran kedveskedő jellegük — vagy olykor gúnyos, roszzszalló színezetük — is van, RÁ CZ ENDRE szerint: „hangulattörténetük” (MNY. LXIII, 149).

Egyes vidékeken azonban a felnőttek megszólítására használt névalakokat nem tartják becézőneveknek még akkor sem, ha kétségtelenül becéző, kicsinyítő képzők állnak mögöttük. (Ezeket a jelenségeket részletesen tárgyalja PAPP LÁSZLÓ (Nyr. LXXX, 454—7), RÁ CZ ENDRE (NyIr. II, 133—9) és B. LŐRINCZY ÉVA (Ny tudÉrt. 33. sz. 31).) Éppen ezért HAJDÚ MIHÁLY szükségesnek látja a funkció szerinti differenciálást, új „terminus technicus”-ok bevezetését (Magyar becézőnevek, 42)

Ennek alapján a becézőnevek következő alcsoportjait különbözteti meg:

— A „babusgatónevek” — ide tartoznak a kisgyerekek megszólítására, becéztetésére használatos névformák, amelyek egy részét játsszi névképzéssel, más részét pedig kicsinyítő funkciójú vagy alkalmi képzőkkel alakítják: *Tucika* (< Judit); *Pityuli* (< István) stb.

— A „kedveskedőnevek” — ezeket már nemcsak gyermekek megszólítására használják; családban a felnőtt korú közeli hozzátartozók, rokonok, barátok, jó ismerősök megszólítására, említésére is használt névformák: *Ferike, Jancsika, Ilonka* stb.

— A „megszólítónevek” nem különülnek el határozottan a becenevek kedveskedő formáitól, többségük azonban közömbös hangulatú, eredeti érzelmi hangulatuk a gyakori használat következtében elkopott. Ugyanaz a névalak lehet gyermek esetében megszólítónév, felnőtteknek mondvá kedveskedőnév. Ilyen pl: *Feri, Józsi, Erzsike* stb.

— Az „említőnevek” kapcsolatban állnak a megszólítónevekkel. Rendszerint olyankor használják, amikor a név viselője nincs jelen. E neveknek még nincs pejoratív tartalmuk, de már nem kedveskedők, néha nem is kellemes hangulatúak. Legtöbbször még rosszallás, gúnyos mellékjelentés nélkül használhatók, a név viselője azonban nem szívesen hallja, sértőnek tartja őket. Ezért közvetlen használatra, megszólításra nem alkalmasak. Egyes vidékeken ilyen a *Ferkó, Miska, Julis, Maris, Terka* stb. Másutt ugyanezek megszólítónevekként használatosak, s hogy mikor mi a funkciójuk, az még ugyanabban a községben, az egyszerre élő személyek között is életkortól, társadalmi helyzetűtől, sőt egyéniségtől függően változik.

— A „tréfás nevek” többségét iskolás gyerekek használják egymás között, de a felnőttek körében is előfordul, elsősorban gyermekek játékos megszólítására, vagy a munkahelyen egy közösségben dolgozók között bizalmas, baráti megszólításra. Alakítási módjuk lehet játszói, szokatlan képzőhasználat, de régen megszokott szabályos becézőnév-alakítási módok is adhatnak némely névben tréfás hangulatot, pl: *Sankó, Katic* stb.

— A „gúnynevek” sértő szándéka már nyilvánvaló. Tudatosan használják ezeket az elnevezettek kisebbsítésére, leszólására. Ezek a nevek sértők, függetlenül attól, hogy jelen van a név viselője vagy csak a „háta mögött” mondják. Természetesen a gúnynevek funkciója is relatív, idő és hely függvénye. Például az Őrségben a *Csicsa* még megszólító- és említőnév, Sopron környékén azonban gúnynév. A túlbecézés éppen olyan sértő lehet némely vidéken, mint a határozott gúnynév használata.

KERTÉSZ MANÓ nagyon érdekes tanulmányt közöl a Nyelvőr XXXI. kötetében a magyar gúnynevekről, a gúnynevek szóképzéséről. A gúnynevek általában valamilyen jellemző tulajdonságon alapulnak, az egyént végigkísérik egész életén, sok közülük apáról-fiúra száll és századokon át fennmarad. A gúnynevek alkotásában, képzésében a jókedv, az elmérség megnyilatkozását láthatjuk: *Csalóka, Kacska, Vakarc, Futrinka*.

A *becenév* szó eredetét és rendszerezésének folyamatát SZABÓ T. ATTILA több tanulmányában is összefoglalja (NyíRK X. 275—287; NytudÉrt. 59. sz.). — Ami a *becé* szó eredeti jelentését illeti, ismeretes, hogy maga a szó állathívogató szóból, alkalmasint a dajkanyelvben kaphatta azt a *becenév* összetételben jelentkező jelentését, amellyel aztán a *becé* igei származék 1) 'kényeztet, babusgat, dédelget' és 2) 'kényeztetve, kedveskedve, dédelgetve, gyöngédtíve nevez, szólít valakit' jelentése is alakult. Noha becézni nemcsak személyt, hanem — persze jóval ritkábban — állatot is lehet, és így beceneve lehet nemcsak személynek, hanem állatnak is, ennek ellenére nyelvudományi vonatkozásban a *becenév* megjelölést magától értetődően azokra a babusgató, kedveskedő, dédelgető, gyöngédtűző célzattól keltkező névalakokra vonatkoztatjuk, amelyekkel emberi viszonylatokban élünk.

A magyar becenevekkel elsőként BOD PÉTER foglalkozott, aki Pápai Páriz Ferenc Szótárának (1708) bővített kiadásához (1767) csatlakozó „Nomina propria apud Hungaros usitata” című függelékébe a régi könyvekből, történeti munkákból, adomány- és kiváltságlevelekből gyűjtött magyar személynevek közé a régiség és saját kora jónéhány becenevét is felvette. Egy századdal később KRIZA JÁNOS egybeállította a székelységekben a maga korában használatos keresztnévek mellett ezek becézőformáit is (Vadrózsák, Kolozsvár 1963; 386—8).

A történeti és a jelenkori magyar becenevanyag alakulásmódjával kapcsolatos kérdéseket elsőként a modern szempontokkal induló magyar névkutatás mestere, MELICH JÁNOS vizsgálta (Keresztnévünk — MNy. X. 97kk, MNyTK. 15. sz.). Szerinte a magyar nyelvben a becenevek alakulásának következő módjai vannak: 1) — rövidítés: a keresztnév egyszerűen megrövidül, s ez a rövidült forma kedveskedést, becézést fejez ki; 2) — ikerítés és 3) — a leggyakoribb becéztetést képzés útján fejezzük ki: „a legnagyobb változatosságot ... a rövidítéssel és képzéssel együtt járó becéztető mód nyújtja” (MNy. X. 149).

Szegedi vonatkozásban Horger Antal professzor foglalkozott a becézőnevek kérdésével (A magyar nyelvjárások Bp. 1434; 120—2), valamint VARGA KATALIN, aki doktori értekezésében (Becéző keresztnévünk, Szeged 1931) a becenevek csoportosítását Horger eredményeinek felhasználásával és irányításával végezte.

Mindezek alapján SZABÓ T. ATTILA végkövetkeztetése: - a becenevek alakulásmódjának meghatározása vonatkozásában csak az alaktani (szerkezeti) szempont következetes alkalmazása juttathat tudományos csoportosításhoz. Az általa ajánlott csoportosítás (Nytdűrt. 59. sz. 6–12):

1) *Törővidülés* vagy *rövidítéssel való névalakuláskor* az eredeti teljes név hangtestéből csak az első egy-két szótag marad meg, s az így megrövidült tő szolgálja a megnevezés és becézés céljait: *Kata* (<:Katalin), *Ildi* (<:Ildikó), *Barna* (<:Barnabás) stb.

Itt jegyzem meg, hogy RÁCZ ENDRE a névrövidítéses becézéssről külön tanulmányt ír (MNY. LXII. 408–420), és megállapítja, hogy a becézésnek ez a módja szinte „nemzetközi” eljárás, előfordul a németben, angolban, spanyolban, egyes szláv nyelvekben stb. A XIV–XV. században kezdett kimenni a divatból, csupán néhány nyelvújítás tartotta meg — pl. a halmágyi nyelvújrássziget: *Ka', Il', Ján', Sá', ángy'* stb. Ezek egytagú nyílt, illetve zárt rövidülések. Egy régi egytagú zárt rövidüléses forma a köznyelvben is megmaradt, a Mór-ból lerövidített *Mór*. Napjainkban ismét divatba jöttek az egytagú névrövidítéses képzők, főleg városi környezetben használatosak: *Krisz, Csí, Zsó, Zsu...* (Vö. az angol Jo, Tom, Chris stb.).

Gyakoribbak a kéttagú nyílt — *Zsuzsa, Juli* —, illetve kéttagú zárt — *Amál, Ilon* — rövidítések; ezek besorolhatók az önállósult névváltozatok közé, alaktani terminussá válnak, s így az alapnévnek különböző utakon létrejött, de nem feltétlenül kedvezkedő szerepű származékait jelölik.

2) A *töcsonkítás* lenne — SZABÓ T. ATTILA nyomán — a második csoport. Ez a névalakulásnak azon módja, melynek során a névtest néveleji szótagjában, illetve szótagjaiban rövidül: *Ria* (<:Annamária), *Lia* (<:Amália).

3) *Együttes törővidítés és töcsonkítás*, amikor a név mind első, mind utolsó szótagjait elveszti: *Máli* (<:Amália), *Cili* (<:Cecília).

4) *Ikerítéssel keletkező becézők*: főleg gyermekmondókákban, versikékben, csúfolókban találkozunk olyan névváltozatokkal, amelyek egy keresztnévből vagy ennek továbbképzett becézőformájából ikerítéssel keletkeztek; az alapnevet a hangalak valamelyes megváltoztatásával megismételték, ikerítették: *Anna-Panna, Erzszi-Perzsi* stb.

5) *Hangcsoportismétléssel alakult becézőnevek* — általában gúgyogésből alakult szóeleji, -belseji vagy -végi hangcsoportismétlése: *Lala* (<:Lajos), *Titi* (<:Tibor), *Lili* (<:Cecília) stb.

6) *Összetétellel alakult becézőnevek*: a név lerövidült formája elé vagy akár a teljes alakhoz járul a „kis” melléknév előtagként: *Kisanna, Kisjuka, Kiskati* stb.

7) *Képzéssel alakult becézőnevek* — a becéző névalakítás leggyakoribb formája (erről a csoportról később bővebben írok).

HAJDÚ MIHÁLY, a magyar személynévkutatás és becézőnévképzés kutatásának legújabbkori szakértője ezt a csoportosítást kiegészíti még a következőkkel (Magyar becézőnevek 45.):

8) *Mássalhangzóváltozással alakult becézőnevek*: *Babi* < Gabi < Gabriella, *Lali* < Laji < Lajos stb.

9) *Magánhangzóváltozással alakult becézőnevek*: *Mária* > *Mari*, *Sándor* > *Sanka* stb.

10) *Szótagcserével alakult becézőnevek*: *Zsuzsa* > *Zsazu*, *Tibi* > *Biti* stb.

11) *Becézőnévként használt közszavak és tulajdonnevek*: *Mackó* (<:Mária), *Totó* (<:Ottó).

12) *Nevek helyett álló idegen szavak és tulajdonnevek*: *Frédi* (<:Ferenc), *Kitti* (<:Katalin).

13) *Névvösszerántással alakult becézőnevek* — RÁCZ ENDRE nyomán (MNY. LXIII. 297) — a kiindulási név első és utolsó szótagja marad, a közepéből esik ki néhány hang vagy szótag: *Katalinka* > *Katinka*, *Dorottya* > *Dotrya* stb.

Képzéssel alakult becézőnevek

A magyar becézőnevek legnagyobb részét a képzőkkel alakított névváltozatok adják. A legtöbb becenév tehát képzés útján keletkezett - a teljes keresztnévhez vagy rövidült tövéhez kicsinyítő-becéző képzők járultak. SZABÓ T. ATTILA szerint (Nytdűrt. 59) a becéző névalakítás már az ómagyar és középmagyar kor századaiban is dívott. A régebbi magyar becenévanyag jórészt rövidült, illetve csunkult névből képzéssel alakult. Lehetséges, hogy már az ómagyarban is voltak és egészen korunkig keletkeztek névvégi rövidüléssel alakult származékok. Eredetileg talán az ilyen rövidült nevek közömbös hangulatú, legfeljebb csak bizalmas

körben, megszólításkor használt névalakulatok lehettek, aztán a becejellegük gyengülésével szükségessé válhatott a gyöngédítő jellegnek a korabeli becézőképzőkkel való fokozása.

HAJDÚ MIHÁLY a Magyar becézőnevek című könyvében az eddig hagyományosnak tartott képzők mellé felvette mindazokat a névvégződéseket, amelyeknek képző jellege vitatható, hisz nem mindig felel meg a morféma kritériumainak, de a teljes névhez képest eltérő hangulatú becézőnevet adnak eredményül. Könyvében megkülönböztet egyelemű képzőket és testesebb képzőket. A testesebb képzők kategóriája magában foglalja azokat a névvégződéseket, amelyek részben összetett képzők, részben a fő etimológikus magánhangzójával együtt vagy csak egy kötőhanggal együtt választhatók le a becenévről. Ezeknek a képzőknek a mássalhangzó-elemük szerinti csoportosítása alapján különböző képzőtípusokat határol el egymástól, sőt a megterheléstől függően számos alcsoportot is meghatároz a teljes névben végbemenő változások alapján.

A legfontosabb szempont a név rövidülésének vagy csonkulásának mértéke. Felsorolásában először a teljes neveknek képzővel való ellátottságát veszi figyelembe, majd a teljes névhez legközelebb álló, több szótagos rövidüléseket; utána a kevesebb szótagszámú rövidülések, legutolsón helyen az egyszótagos nyílt rövidülések állnak. Ezt azzal indokolja, hogy a kedveskedő hangulat legkevésbé a teljes nevekhez legközelebb álló, hosszabb rövidülésekben érvényesül. Minél kevesebb marad meg a név hangtestéből, minél nagyobb a rövidülés mértéke, annál feltűnőbb benne a becéző szándék.

A kicsinyítő-becéző képzőrendszer fontosabb képzői

Egyszerű képzők:

- a képző: megtalálható mind teljes, mind csonka nevek után: *Maïlda*, *Juda* (<:Judít), *Kriszta* (<:Krisztina).
- e képző: általában zárt rövidülések után található: *Deme* (<:Demeter), *Öde* (<:Ödön), *Erzse* (<:Erzsébet).
- i képző: a leginkább megterhelt képző; mind teljes, mind csonka nevek után állhat: *Zsolti*, *Béni* (<:Benjámin), *Feri* (<:Ferenc), *Mari* (<:Mária) stb. Köznévi származéka is használatos, általában a csonkított tőhöz járul, kedveskedő, bizalmas megszólításként: *anyi*, *api*, *öcsi*, *pajti*. Újabban a diáknyelv alkot vele szavakat csonkított tövekből: *csoki*, *fagyti*, *diri*, *suli*, *oszi*, *nyugti* stb.
- ó/ő képző: *Gazsó* (<:Gáspár), *Gyuró* (<:György), *Benő* (<:Benedek), *Gergő* (<:Gergely) stb.
- u képző: *Bélu* (<:Béla), *Csillu* (<:Csilla) stb.

Testesebb képzők:

- ca képző: régen szláv eredetűnek tartották, de lehet a régi magyar eredetű -sza/sze képző affrikálódása is. Példák: *Laca* (<:László), *Teca* (<:Teréz).
- ce képző: *Bence* (<:Benedek);
- ci képző: akárcsak az -i képző, ennek is gyakori az előfordulása: *Berci* (<:Albert), *Marci* (<:Márton), *Juci* (<:Judít). Kedveskedő megszólításként használt köznév is alakulhat vele: *apuci*, *anyuci*.
- có képző: *Fecó* (<:Ferenc), *Jocó* (<:József, Jolán);
- csa képző: *Ancsa* (<:Anna), *Julcsa* (<:Julianna);
- csi képző: *Palcsi* (<:Pál), *Karcsi* (<:Károly), *Tücsi* (<:Tünde);
- ka/ke képző: nagyon gyakori és termékeny képző. Kicsinyítőként gyakran kapcsolódik főnévi alapszóhoz: *tálka*, *mókuska*, *madárka*, *városka* stb. Becéző értelemben kedveskedő, családias színezettel elsősorban keresztnemekhez kapcsolódik; mind teljes, mind csonka tőhöz járulhat: *Iréne* (<:Irén), *Ilonka* (<:Ilona), *Ferke* (<:Ferenc). Közneveken is jelentkezik: *anyuska*, *bácsika*, *nénike*; előfordul melléknévként: *fiatalka*, *vékonyka*, *icike-picike*, *szegényke* (sajnálkozó). Kivételképpen igealakból is alkot főnevet, némi kedveskedő színezettel: *nemudomka*.
- kó/kő képző: *Jankó* (<:János), *Ferkó* (<:Ferenc);
- ók/ök képző: *Erzsók* (<:Erzsébet), *Mihók* (<:Mihály), *Sebők* (<:Sebestyén);

Az -s típusú képzők legkorábbi előfordulásait B. LŐRINCZY ÉVA elemezte alapos részletességgel a Képző és névrendszertani vizsgálatok című tanulmányában (NytudÉrt. 33). Megállapította, hogy az -s/-cs típusú képző már az ómagyar korszakban elterjedt, aktív képző volt, és képzőbokokban is szerepelt. Az -s képző aktivitását a népnyelv őrizte meg. Számos név elvesztette már a becéző hatását, elhomályosult az -s

képző diminutív jelentése (*Annus, Katus, Boris*), de még mindig vannak olyan nevek, ahol határozottan kedveskedő hangulatú: *Bélus, Zitús, Etus* stb. Példák további -s típusú képzőkre: -sa képző: *Misa* (<:Mihály); -si képző: *Jaksi* (<:Jakab), *Misi* (<:Mihály); -is képző: *Julis* (<:Júlia), *Andris* (<:András), *Klári* (<:Klára); -us képző: *Katus* (<:Katalin), *Bertus* (<:Berta); továbbképezve kedveskedőbbé válik: *Bertuska, Katuska*; -si képző: *Gyuszi* (<:Gyula).

Az -esz képzővel JUHÁSZ JENŐ (MNY.XXVIII 221-4) részletesen foglalkozik. Magyar népnyelvi eredetűnek tartja. Eredetileg nem volt tréfás hangulata, de a hasonló végződéssel átvett jiddis és cigány szavak hatására a köznyelvben egyre inkább eluralkodott tréfás, gúnyos jelentése: *Karesz, Maresz, Katesz, Sanyesz*.

Képzőbókrok: továbbképzés, összetétel eredményeként jönnek létre, általában kedveskedő, játékos hangulatuk van.

-ica képző: *Gabica* (<:Gábor, Gabriella), *Évica* (<:Éva), *Ágica* (<:Ágnes). Történeti adatokban leggyakrabban a *Katica*, mely főleg családi iratokban, végrendeletekben fordult elő. Néhol törvénytörvényes iratokban is feltűnt idősebbek nevéként, ami azt bizonyítja, hogy becéző hangulatát nem mindenütt őrizte meg.

-ici képző: - játékos, babusgató, kedveskedő képző: *Dici* (<:Dezso, Ildikó), *Katici, Tici* (<:Katalin), *Évici* (<:Éva).

-uci képző: *Béluci* (<:Béla), *Magduci, Duci* (<:Magdolna) stb.

-cska/-cske/-acska/-ácskaképző: *Annacska* (<:Anna), *Évácska* (<:Éva), *Zitácska* (<:Zita); — némi bizalmas, familiáris színezettel használatos főnéven: *jalucska, kertecske*; - melléknévi alapszón az enyhítést, az alapfoknál kisebb mértéket fejez ki: *rosszacská, nagyocská, hidegecske* stb; - számnév is felveheti: *kettescskén, hárommacskán*, sőt névmáson is szerepelhet: *magácska, valamicske, akkorácska*. Ez a képző főként a csángók és az áttelepült bukovinai székelyek körében terjedt el.

Az -ike/-ika/-uka képzők a ritka, de még termékeny képzők sorába tartoznak. A velük képzett szavak többnyire játékos, családi hangulatúak, s nagyjából a dajkanyelvben használatosak: *hasika, lábika*; becenévként családias névváltozatok képzésére használatosak: *Erzsike, Petike, Marika, Béluka, Gézuka* stb.

HAJDÚ MIHÁLY még felsorol néhány kicsinyítő-becézőképzőként használt szóelemet, de ezek előfordulása jóval ritkább az előbbieknél.

A magyar és román kicsinyítő-becézőképzők hasonlóságai és különbségei

A tanulmányok, cikkek, dolgozatok olvasása közben óhatatlanul is felmerült bennem: vajon van-e kölcsönhatás a két nyelvben a becézőneveket illetően. Hisz a több helyen is jelentkező kétnyelvűség (főleg Erdélyben, de Magyarországon is) szükségszerűen együtt jár a másik nyelv egy-egy szavának alkalmi és esetleges használatával, sőt néhol nyelvtani elemek átvitelével is. Van példa arra is, hogy román szavakhoz magyar, magyar szavakhoz pedig román képzők járulnak — képzőcsere, beilleszkedés jön létre (BAKOS FERENC: A magyar szóképzés román elemeinek története).

Néhány jellegzetesség a román képzőrendszerből:

A román névalkotásban érdekes megfigyelni a nemek „névpárjait”. A latin származású magyar nevekben is előfordul ez a jelenség, pl. *Péter - Petra, András - Andrea* stb. Mivel a román nyelv is a latin nyelvcsaládhoz tartozik, többször előfordul ez a névalkotás. Például: *Petru - Petra, Alexandru - Alexandra, Zamfir - Zamfira, Cătălin - Cătălina* stb.

Köznevekben is előfordul, hogy a nemek közötti különbséget kicsinyítő-becézőképzővel érzékeltetik, hisz a gyengébb nem eleve becézhetőbb, kisebb, tehát ezek a képzők is inkább kapcsolódnak női nevekhez, illetve nőnemű köznevekhez, pl:

orvos = *doctor*
portás = *portar*

orvosnő = *doctoriță*
portásnő = *portăriță*

Ugyanez a képző például férfinevek esetén vagy tárgyak kicsinyítésénél becéző-kicsinyítőképzőként szerepel: *Badea — Bădiță, Gheorghe — Gheorghică, Ion — Ionică, Dumitru — Dumitriță, Tudor — Tudoriță* stb. Ha -a végződést kap, ebben az esetben is a nevek női párja képződik: *Dumitrița, Ionica, Tudorița*. Kicsinyítőképzőként:

láda	= <i>ladă</i>	ládácska	= <i>lădiță</i>
lány	= <i>fată</i>	kislány	= <i>fețiță</i>
asztal	= <i>masă</i>	asztalka	= <i>măsuță</i>
(hangrendi változat)			

Sőt jelentésbeli különbség is előfordulhat: *furca* = villa (mezei szerszám), *furculiță* = villa (evőeszköz). Ehhez hasonló az -uț képző, melyet latin eredetű képzőként tartanak számon: *Dănuț* (<:Dan), *Răduț* (<:Radu). HAJDÚ MIHÁLY nem tartja számon magyar képzőként, de már találkoztam Csíkszereda környékén a *Pityuc* becézőnév változatával, ami átvételre, egyezésre (?) utalhat a két nyelv között.

Szintén latin eredetű képző az -el kicsinyítő képző: *băiat — fiú, băiețel — kisfiú, Marin — Marinel, Corin — Corinel*; női párja az -ela: *Marinela, Onela* stb.

Az -in\-ina képző szintén férfi—női képzőpárként jelentkezik: *Florin — Florina*; ezt a képzőt szláv eredetűnek tartják, a szláv genitívusra vezetik vissza: *Mușatin — fiul Mușatei* — Musat fia; *Dobrin — fiul Dobrei* — Dobre fia.

Szintén szláv eredetű a mind a magyar, mind a román nyelvben használatos -ș/-sa képző: magyar nyelvű példának a *Misa*, a román nyelvből pedig a *Bocșa, Lupșa, Mișa* stb.

A -k típusú képzőkben szintén gazdag a román nyelv (a -k hang jele a -c betű). Előfordul kicsinyítőképzőként melléknéven: *fiatal-ka — tiner-i-că, vékony-ka — subțir-i-că, picur-ka — mițit-i-că*, illetve becézőként: *Măria > Marika, Maria > Măriucă, Ion > Ionică*.

Az -i képzőt N. A. CONSTANTINESCU román nyelvész is magyar képzőnek tartja, mely az idők folyamán hatással volt a román nyelv névképzésére: *Petri, Tudori, Cornell*, de megtalálható mint származásra utaló, a magyarban is ismert *Budai* családnévben.

A román nevek szóvégi -e-je a megszólító formára, a vocatívisra utal:

Péter	— <i>Petru</i> (Nominativus)	— <i>Petre</i> (Vocativus)
Mária	— <i>Maria</i>	— <i>Marie</i>
János	— <i>Ioan</i>	— <i>Ioane</i> .

Az -ea illetve az -la diftongusok szintén becézéseket, valamint női névpárokat képeznek: *Petru > Petrea, Vasile > Vasilla*.

Megemlítem még a román nyelv néhány jelentős névalkotó képzőjét, amelyek már nem tartoznak feltétlenül a becéző-kicsinyítő képzők közé, főként vezetéknéveket alkotnak vele: *-ean/leanu: Cîmpean* (Mezei), *Budeanu* (Budai), *Albeanu* (Fehér, Fehéri); *-escu: Eminescu, Stănculescu* stb. Ezek a képzők egy-egy tulajdonsághoz vagy egyénhez fűződtek, esetleg az apa nevéhez, így alakultak vezetéknévvekké. (Hasonlóan a magyar -i képzővel ellátott és származásra, helységre, apára visszautaló nevekhez: *Jász-a-i, Pálfalvi, Jánosi, Ferenci* stb.)

Érdekes és érdemes végiggondolni a fenti példákat, összefüggéseket, bár tudományos értékű megállapításokat csupán mélyreható kutatások után lehet tenni; hisz pusztán hangzásbeli hasonlóságok, illetve a vélt közös eredet még nem jelent tudományos megalapozottságot.

Összegezés: A becézőneveket sohasem lehet függetleníteni helytől és időtől. Az alakítási módok funkciója és hangulata pedig még az egyes neveknek is függvénye. Arra is találni példát, hogy ugyanaz a képző egyazon név különböző módosulásaiban eltérő hangulatú beceneveket hoz létre; pl: *Ilonka — Ilka*.

A névtestben beálló változások is nagy mértékben módosíthatják a becézőnév hangulatát. A teljes névhez való nagyobb hasonlóság csökkenti a játékos színezetet, s minél kevésbé hasonlít a teljes névhez, annál

játékosabb, esetleg gúnyosabb lehet a becézőnév: István > *Istvánka* > *Istike* > *Isike* > *Ike*. Persze az ellenkezője is előfordulhat: a *Mihók*, bár közelebb áll a Mihály névhez, csúfnév, a *Misi* pedig kedveskedőnév. Az alakulás régisége is befolyásolja a becézőnév hangulatát. A szokatlanság — akár régi képző használatából, akár egészen új névalakítási eljárásból ered — humoros hatást kelt, s rendszerint gúnynevet eredményez. Megfigyelték azt is, hogy sokkal több a becézőváltozatuk a női neveknek. A férfinevek becézői időtállóbbak, gyakoribbak, nagyobb területen élnek, míg a női nevek becézői között több a helyi alakulat, a ritkábban használt változat.

Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a becézőképzőknek a becézőfunkcióval párhuzamosan, többnyire elválaszthatatlanul jelentkezik a megkülönböztető szerepük is, főleg, ha az alapnév és a belőle alakult képzős származék egy családon belül két nemzedékhez tartozó két személy, a szülő és a gyermek neveként használatos.

SZABÓ T. ATTILA még egy érdekes funkcióról ír, mégpedig a becenév viseléséssel való felszabadítás céhbéli szokásáról: — Kolozsváron a céhélet virágzásának idején, a XVI-XVIII. században kialakult az a névhasználati szokás, hogy az inast kizárólag a gyermeki néven, azaz becenevén szólították. Miután elteltek az inasévek, az ifjú a céhmesterek elé járult, akik megkérdezték tőle: „Ki a neved édes öcsém?” Mivel annak idején az inast mindig kicsinyítő névvel illették, az ifjú már megszokásból is ezt a becézőnévet mondotta be. A céhmester azonban félbeszakította, mondván: „Eddig volt a neved Józsi, ezután lésszen a te neved Szabó József, azért, minthogy Isten ő felsége az inasságra elégségesképpen reá segített és el engedte töltened inasi esztendeidet. Az Istennek estve-reggel adj hálát érte.”

A felszabaduláskor tehát a felszabaduló legénynek az inasévekben kötelezően használt becenevét komoly keresztnévvel cserélték fel (Rajka Gézától felhasználott 1710 körüli jegyzőkönyvek alapján Szabó T. Attila: NytudÉrt. 59; 19).

A becézőnév-alkotásban igen nagy szerep jut a játési alakítási módoknak, játési képzőknek, a névvégződéses játékos adaptációjának és a játékos analógiáknak. A becézőnév játékosága mindig az adott kor, vidék és névhasználati szokás függvénye, s nem választható el tőlük. Nem egy bizonyos alakítási mód, hanem olyan pszichológiai tényező, amely függvénye a név funkciójának és hangulatának, illetőleg kölcsönhatásban van velük.

Érdekes megfigyelni a különböző korosztályok, vidékek megszólításai, becézései közötti különbséget; valamint az ismerősök, barátok, család megszólításában a bizalmas, esetleg bizalmaskodó-tolakodó, kedveskedő változatokat; hangulati tényező lehet a birtokosrag használata is a teljes néven vagy becézett formáján: *Erzsébetem*, *Lacikám*, *Katám*, *Katicám*.

Szubjektív élményeim saját nevemmel kapcsolatban

LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyvében, a KATALIN címszónál a következőket olvashatjuk: „A német Katharina magyar rövidülése, ez pedig egy egyiptomi név görög értelmesítése. A görögben ez a forma azt jelenti: mindig tiszta. A név eredeti jelentése: korona.”

A Katalin név magyar meghonosodásáról Melich János ír (MNY. XXXVI. 152): „Az egyházi latin Catherina névnek már a X-XI. század határán bele kellett kerülnie a magyar nyelvbe, tehát kereszténységre térítésünk kezdetén. A térítés munkájában Szienai Szent Katalin legendái igen értékesek lehettek. A Katalin keresztnév már kereszténységre térésünk legelső századaiban is sűrűn használatos volt.”¹

¹ Melich János véleményem szerint tévesen hozza összefüggésbe Szienai Szent Katalin legendáinak hatását a X-XI. század körül használt Katalin név gyakoriságával. Valószínűbb, hogy Alexandriai Katalinról van szó. Ugyanis Szienai Szent Katalin, a középkor egyik legnagyobb hatású női szentje 1347–1380 között élt, tehát jóval a magyarországi hittérítések után. Nagy Lajos királlyal is levelezett. Legendája szerint Krisztus őt is eljegyezte, mint alexandriai védőszentjét (BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium 320).

Alexandriai Szent Katalin (megh. 350 táján) az egyik legtiszteltebb, legnépszerűbb női szent. Alakját verses formában az Érsekújvári-kódex, prózában pedig Temesvári Pelbárt nyomán az Érdy-kódex örökölte meg: Alexandriában egy pogány király lányaként született, aki szülei halála után megkeresztelkedett, és egész udvara is kereszténnyé

A Katalin név megszólítóneveként általában a *Kati*-t használják, nagymamám mindig *Katikának* szólít, és bevallom, jóleső érzés, ha bárki más becézve szólít meg. Gyermekkoromban az egyik nagynéném *Katá*-nak szólított — tőle elfogadtam, de bárki más próbált így szólítani, kikértem magamnak, csak neki volt szabad.

Szeretem a játszi szóalkotást, névképzést. Egy-egy új közösségbe kerülve, ha rámkérdeznek, hogy miként szólítsanak, mindig a teljes nevemet mondom és lehetőséget adok arra, hogy találják meg, miként szeretnének szólítani, mi tetszik nekik, mi illik hozzám stb. Így voltam már, illetve vagyok: *Katalin*, *Katalinka*, *Kata*, *Kati*, *Katika*, *Kató*, *Katóka*, *Katus*, *Kátya*, *Katica*, *Katinka*; román környezetben pedig *Ekáteriná*, *Káti*, *Kátálin*, *Koticó* (helytelenül ejtett *Katica*); édesanyám néha *Katic*-nek, *Tici*-nek, húgom *Katká*-nak becéz; négyéves unokaöcsém *Katicabogár*, *Katibogár* elnevezést talált rám. Egy csángó hegyi faluban, Háromkúton, ahová néha kirándulni megyünk, *Katacská*-nak szólítanak. Hajdanában álnévként a *Tinká*-t választottam, amikor nem akartam, hogy környezetem tudomást szerezzen egy-egy közéleti szereplésről — vers megjelenése, újságcikk stb.

Ismerőseim között is vannak Katalinok, közülük az egyiket *Kitti*-nek szólítják, egy másik *Katit*, aki közel áll hozzám, mindig *Kiskati*-, *Kiskata*-, *Kicsikati*-ként szólítottok.

Gyerekkori hitoktatásom az örökös beleköttyogásomért *Ketty*-nek nevezett, talán a „Kotty belé, szilvalé” népi mondás hatására. Nem haragudtam érte, büszke voltam rá, de amint ő elkerült a környezetemből, lassan a név is megszűnt, néha-néha édesanyám emlegeti.

BIBLIOGRÁFIA

- A mai magyar nyelv rendszere (Akadémiai Kiadó 1961. 400–4.)
 Bakos Ferenc: A magyar szókészlet román elemeinek története (1982. Bp.)
 Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium (1977. Bp.)
 Bárczi Géza: A magyar szókincs eredete (1958. Bp. 122–37.)
 Benczedy-Fábián: A mai magyar nyelv (1988. Bp.)
 Constantinescu, N.A.: Dictionar onomastic romanesc [Román névszótár] (1963. Bukarest)
 Coteanu, Ion: Gramatica de baza a limbii romane [A román nyelv nyelvtana] (1982. Bukarest, 35–47.)
 Hajdú Mihály: Magyar becézőnevek (1770–1970) (1974. Bp.)
 Kálmán Béla: A nevek világa (1989. Debrecen)
 Kertész Manó: A magyar gúnynevek; gúnynevek szóképzése (Nyr. 31.)
 Ladó János: Magyar utónévkönyv (1982. Bp.)
 B. Lőrinczy Éva: Képző- és névrendszertani vizsgálatok (NyudÉrt. 33.)
 Melich János: Az Árpád-kori becézőnevek egy csoportjáról (MNy. III. 165–76.)
 Melich János: Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról (MNy. XXXVI. 152.)
 Rácz Endre: Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjáról (MNy. LXIII.)
 Rácz Endre: A névrövidítéses becézés újabb előfordulásairól (MNy. LXII.)
 Szabó T. Attila: A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században (NyudÉrt. 59. sz.)
 Szabó T. Attila: A magyar becenevek alakulásmódjáról (NyIRK X. 275–87. Kolozsvár)

lett. Maxencius császár hite megtagadására kényszeríti, de ő inkább a halált választja, minthogy megtagadja isteni jegyesét.

Érdekeséggé említem, hogy hajdanában ő volt Szeged városának a patrónája. Deményi László piarista szerzetes nyomtatásban is megjelent beszédkönyvének (1742) egyik prédikációját Szent Katalinnak szenteli, akit Szeged város patrónájaként tisztel, és akinek nevenapján „őseink szokása és rendelete szerint” magasztaló beszéddel illik hódolni. (B. S. 429)

Nyelv és oktatás

Ami a nyelvtanórákat illeti...

NOLL KATALIN—ZILAHÍ MARIANN

I. rész

A gyerek a nyelv segítségével tudatosítja magában a körülötte lévő világot. „Ahány anyanyelvi szóra váró gyermek, jövődönknék megannyi lámpása...” — írja Sütő András is. A mostani tizenéves korosztály anyanyelvi szintje tükrözi a család, az iskola és a nyelvművelés eddigi hatását, illetve hatékonyságát. Éppen ezért vizsgálatokat folytattunk négy szegedi iskolában: egy 20 fős gimnáziumi 3., egy 26 fős szakközépiskolai 1., egy 22 fős szakmunkásképzős 2., valamint egy 22 fős általános iskolai 7. osztály számára kérdőívet állítottunk össze. Kérdéseink a következők voltak:

I. Az iskolai nyelvoktatás

1. Hány nyelvtanóra van nálatok egy héten? 2. Szoktál otthon nyelvtant tanulni? Ha igen, mennyit? Ha nem, akkor miért nem? 3. Fontosnak tartod a nyelvtanórát? Indokold! 4. Elegendő annyi nyelvtanóra, amennyi nálatok van, vagy a nyelvtan megtanulásához, gyakorlásához többre lenne szükség? 5. Mit szoktatok csinálni nyelvtanórán? Írd le részletesen az óra lefolyásának módját! 6. Szereted a nyelvtanórát? Indokold! 7. Ha te lennél a tanár, mit csinálnál nyelvtanórán? (Változtatnál-e valamit a ti óráitokon? Mit?) 8. Működik az iskolátokban nyelvtani szakkör? Ha igen, akkor tagja vagy ennek a szakkörnek? Mivel foglalkoztok a szakkörben? 9. Hány nyelvtani vetélkedőről hallottál már, ami iskolátokban vagy országos szinten évente indulni szokott? 10. Részt vettél már valamelyik nyelvtani vetélkedőn? Milyen eredményt értél el? 11. Kihez fordulnál segítségért, ha nem értenél valamit nyelvtanból? Miért hozzá?

II. Az otthoni nyelvi foglalkozás

1. Szoktatok otthon beszélgetni? Kivel, miről és mennyit? 2. Szerinted te szépen fejezed ki magad magyarul? Okozott már gondot a beszéd? Írj le egy esetet, amikor úgy érzed, nehezen fejezted ki magad! Általában nehezen vagy könnyen beszélsz? 3. Vettél már észre nyelvi hibát a saját beszédedben? Ha emlékszel néhányra, írd le! 4. Vettél már észre hibát más beszédedben? Írj le néhányat! 5. Ki szokta javítani a saját hibáidat vagy mások nyelvi vétségeit? Ha igen, hogyan? 6. Milyen újságokat, folyóiratokat olvasol rendszeresen? 7. Mi a három legkedvesebb olvasmányod? 8. Milyenfajta filmeket nézel szívesen? Sorolj fel néhány címet is!

III. A gyerekek nyelvművelésre vonatkozó ismeretei

1. Milyen nyelvműveléssel foglalkozó folyóiratot, tévé- vagy rádióműsort ismersz? 2. Szükség van arra, hogy a nyelvvel, a nyelvi hibákkal foglalkozzunk? Miért? 3. Véleményed szerint milyen Magyarországon a nyelvművelő munka? 4. Elegendő, ha ennyit teszünk a nyelvi hibák kijavítására, vagy többet kellene foglalkoznunk a nyelvvel? Miért? 5. Hogyan javítanád ki a nyelvi hibákat, hogy ne sérts meg másokat? 6. Hogy lehet a legeredményesebben ápolni a nyelvet? Kinek a segítségére lenne szükség (tévé, rádió stb.)?

Milyen jellegű iskolai programokat lehetne szervezni a nyelv védelme érdekében? 7. Kinek a feladata a nyelvművelés? 8. Hogy lehetne elérni, hogy senkinek ne legyenek nyelvi, beszédbeli gondjai?

IV. Írásbeli nyelvi készség felmérése

A gyerekeknek egy kép és egy képsor tartalmát kellett leírniuk. Itt elsősorban a tanulók fogalmazási készségére, fantáziájára, valamint a nyelvtani viszonyítóeszközök használatára voltunk kíváncsiak. A képen három lány és egy fiú látható; esik az eső, az alakok ruhájáról ítélve fúj a szél; a lányok esernyő alá bújnak, a fiú esőkabátba burkolózott; a lányok nyomában egy bõrig ázott vizsla ballag. A képsor összefüggõ történetet ábrázol: kerek asztalnál két figura ül, egy újságot olvasó, kõvér, kopasz férfi és egy kócos nõ. A nõ szemmel láthatólag fel akarja hívni magára a férfi figyelmét, mire az abbahagyja az olvasást. A férfi — feltehetően a nõ szavainak hatására — egyre mérgesebb, kiabál, majd az asztalt veri, végül a csillár is belemegy. Az utolsó képen a férfi kimerülten hajtja fejét az asztalra, a nõ pedig — távozóban — kivesz valamit a kezébõl.

Felmérésünket szûrópróbaszerûen kiválasztott osztályokban végeztük, így az nem statisztikai, csupán kollektív értékû mintavétel. Értéke azonban, hogy feltárja elõtünk az ifjúság nyelvhez fûzõdõ viszonyát, és adataival mintegy kijelöli egyik legfõbb feladatunkat: a nyelvi oktatás mielõbbi javítását. Tekintsük át eredményeinket!

1. Az elsõ kérdéscsoport

Az I. témakörhöz kapcsolódó kérdések eredményei azt mutatják, hogy a tanulók nyelv iránti érdeklensége elsõsorban a tanárok alacsony fokú kreativitásából ered. A diákok 44%-a nyilatkozott úgy, hogy unja az órát; az általunk vizsgált szakközépiskolában a tanulók meg sem ítélték a tanóra minõségét, mivel szaktanáruk betegsége miatt október közepéig(!) nem volt náluk nyelvtan, a szakszerû helyettesítést pedig az iskolavezetõség nem tudta megoldani. Márpedig az iskolán is múlik, hogy milyen nyelvi képzettséggel és anyanyelvi magatartással bocsátja el tanulóit.

Az otthoni, egyéni felkészülésre is rányomja bélyegét az iskolai „indíttatás”: a 4 osztályból mindössze 1 tanuló foglalkozik sokat a nyelvtannal, 13% pedig egyáltalán nem készül az órákra. Mivel a tanóra egyhangúan folyik (felelés, ismétlés, új anyag, vázlatkészítés stb.), a diákoknak csak 23%-a igényel többet. Öröndetes azonban, hogy a gyerekek szívesen fordulnak szaktanárukhoz segítségért, és 60%-uk talál megoldást arra, hogy keltené fel a többiek érdeklõdését a nyelv iránt: **fantáziadúsabban tanítana, és lelkesebb lenne.**

A vizsgált intézmények közül csupán a szakmunkásképzõ intézetben mûködik nyelvtani szakkör. A vetélkedõk tömegmegmozgató szerepe sem érvényesül, mivel az iskolák „ügyeletes” versenyeket indítanak, s a tanulók 90%-a nem is szerez tudomást ezek létezésérõl.

2. A második kérdéscsoport

A nyelvi hibákkal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a diákok odafigyelnek saját beszédükre és mások megnyilatkozásaira, sokan ki is javítják a hibákat. Fõ hibaként említik a „suksûkölés”-t, a „tudnákölés”-t, a kötõszóhalmazt, de zavarja õket a nyökögés, a közhelyek használata és az idegen szavak helytelen kiejtése is.

A fentin kívül igen jelentõs eredménynek tekinthetjük, hogy a diákok 99%-a ismeri az „**Álljunk meg egy szóra!**” címû tévémsort. Ez bizonyítja az ehhez hasonló mûsorok szükségességét, valamint azt a tényt, hogy a tömegkommunikációs eszközök közül a televízió hat erre a korosztályra leginkább.

Noha a tanulók iskolai kereteken belül nincs igényük a nyelvvel való foglalkozásra, korukhoz képest igen érett gondolkodással fogják föl a jelentõségét annak, hogy a **nyelvművelés minden ember feladata**, és kicsi kortól foglalkozni kell vele (46% nyilatkozott így).

A II/6—7—8. kérdéseinkhez kapcsolódnak az olvasmány-, illetve filmélmények. Felmérésünkben eltekintettünk a szociológiai háttér vizsgálatától és a tanulók nemek szerinti megoszlásától: kizárólag a korosztálybeli eltéréseket vettük figyelembe. Az értékelést táblázatban közöljük:

	Gimnázium (17 év)	Szakközép- iskola (15 év)	Szakmun- kásképző (16 év)	Általános iskola (13 év)
klasszikus	32%	8%	16%	25%
szakkönyv	9%	6%	3%	—
ifjúsági	19%	23%	13%	42%
tudományos/fantasztikus	6%	10%	3%	3%
bestseller	14%	20%	7%	25%
krimi/horror	20%	9%	45%	5%
szexkönyv	—	6%	13%	—
képregény	—	18%	—	—
Összesen:	100%	100%	100%	100%

Az ifjúság anyanyelvi ismereteit nagymértékben befolyásolják olvasmányélményeik. Fejlődésükre, ízlésükre meghatározó hatású az otthonról „hozott”, az iskolában kötelezően feladott, illetve a tömegkommunikációs eszközök által hirdetett olvasásélmény, olvasmányanyag.

Felmérésünk azt mutatja, hogy az iskola által hasznosnak vélt irodalom, valamint az ifjúsági és szakkönyvek jelentősége csökken; a szakirányú érdeklődés ijeszten alacsony azokban az intézményekben is, ahol a legnagyobb szükség lenne rá. A fiatalok ízlésének, érdeklődésének változása részben természetes: az ifjúsági könyvek jó része a korábbi nemzedékek számára íródott; nagy klasszikusaink is — bár egyetemes érvénnyel — saját koruk válságos helyzetét tárják fel műveikben. Ezért jelentik a klasszikus irodalomból választott alkotások kizárólag a kötelező olvasmányokat a diákok számára. Nem véletlen azonban, hogy a legnagyobb számban (32%) a gimnazisták vesznek kezükbe klasszikus regényeket; náluk érvényesül leginkább az intézmény nevelő hatása, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy itt a legjobb képességű gyerekek tanulnak. Az általános iskolások életkoruknál fogva érdeklődnek az ifjúsági irodalom iránt jobban (42%), mint a középfokú intézmények tanulói. Ugyanakkor ők a legfogékonyabbak a bestseller irodalomra is, 25%-uk olvas rendszeresen ilyen jellegű könyveket. A gimnazisták és a szakközépiskolások is viszonylag kicsi, de a többiekénél nagyobb, 9, illetve 6%-ban vesznek kezükbe szakkönyveket; ez összefügghet azzal, hogy a gimnazisták pályaválasztás előtt állnak, s a szakközépiskolások már elkötelezték magukat egy adott szakma mellett. Ők olvasnak a legszívesebben tudományos—fantasztikus könyveket, illetve képregényt (10, illetve 18%-ban); ez azt mutatja, hogy a vizualitás és a nyelvi kultúra együttesen is mekkora hatást gyakorolnak a tanulókra. Kiemelkedő a szakmunkások krimi/horror, illetve szex iránti érdeklődése (45 és 13%), az előbbi a gimnazisták és az általános iskolások fantáziáját jóval kisebb mértékben mozgatja meg, szexkönyveket pedig műveltségüknél fogva és életkori sajátosságaik miatt nem olvasnak.

Nyugaton a 60-as években, az ifjúsági mozgalmak kezdetével, nálunk a 80-as évek elején ismerte fel a tömegkommunikáció és a könyvipar, hogy az ifjúság mennyire fontos szerepet tölt be az olvasásban, a fogyasztásban. Ez napjainkig hatalmas visszhangot vált ki, mert manipulációs lehetőséget rejt magában éppen ennél a korosztálynál. Az utcára kerülő irodalom szinte kínálja magát, mondhatjuk: a fiatalok válogatás nélkül veszik.

Vizsgáljuk meg az újságok, folyóiratok népszerűségét!

	Gimnázium (17 év)	Szakközép- iskola (15 év)	Szakmunkásképző (16 év)	Általános iskola (13 év)
napi-, hetilap	52 %	47 %	55 %	62 %
szaklap (hobby)	18 %	32 %	25 %	18 %
ifjúsági lap	18 %	11 %	2 %	4 %
szórakoztató magazin	7 %	2 %	—	16 %
szexlap	5 %	6 %	18 %	—
horror	—	2 %	—	—
Összesen:	100 %	100 %	100 %	100 %

Sokat hallhatunk arról, hogy az életszínvonal romlása következtében a család nem bírja megvenni a megfelelő lapokat gyermekeinek. Felmérésünkben azonban az derül ki, hogy a fiatalok rengeteg pénzt költenek — olykor szennylapokra. Itt a szülői odafigyelésen és a gyermek ízlésének tudatos alakításán kellene változtatni, hiszen eredményeink azt mutatják: fontos az újság, szintén meghatározó jelentősége van az ifjúság nyelvi fejlődésében.

A szülők által megrendelt lapok kivétel nélkül a gyerekek kezébe kerülnek: 50%-uk olvas rendszeresen tájékoztató jellegű napi-, hetilapokat. A szakközépiskolások hobby szintű érdeklődése a legnagyobb (32%), viszont kifejezetten ifjúsági lapot a gimnazistáknak is csak 18%-a olvas. Életkoruknál fogva az általános iskolások érdeklődnek leginkább a szórakoztató magazinok iránt (16%), meglepően kevesen vásárolnak azonban közülük is ifjúsági újságot (4%). A manapság oly nagy port felkavaró, nem megfelelően terjesztett szexlapok a gimnazisták, szakközépiskolások fantáziáját is megragadják, a téma iránt azonban — mint a könyveknel, úgy az újságoknál is — a szakmunkástanulók érdeklődnek a legjobban (18%).

Ugyanezt tükrözik műfajban és stílusban a gyerekek filmélményei. Itt is a tömegkommunikációs eszközök, valamint a mozi, videó által diktált ízlés érvényesül. A fiatalok mindent szeretnek, ami divatos. Korosztályukat azonban nem hazudtolják meg abban, hogy kedvenceik között — mind a négy iskolatípusban — olyan vígjátékokat, kaland- és természetfilmeket jelölnék meg, amelyek eredetileg is az ő számukra készültek.

Mind a hétköznapi beszédben, mind a nyomtatásban megjelenő művekben egyre jobban elterjed az igénytelen nyelvhasználat, a trágár beszéd. Ez a tendencia jelentkezik a filmeknél is. Az akció-, illetve krimi-, horrorfilmekben (jellegüknek fogva) a „keménylegények” szájából nagyon gyakran „kemény” (durva, mebotrántkoztatóan durva) kifejezések hangzanak el. Divatos és nagy mulatságot vált ki a nők, öregek trágár megnyilatkozása is. Mindezekben túl újabban megjelent az óvodásoknak szóló rajzfilmekben a káromkodás, a viccesnek szánt, ám durva szavak használata. A közelmúltban mi magunk hallottuk, hogy a „Walt Disney bemutatja” című vasárnap délutáni összeállításban a „Csipet csapat” egérhölgye a következő felkiáltással kereste elvesztett csavarkulcsát: „Az istenit, hova tettem már megint!”. A maga nemében elkésérítő ez a folyamat, mert társadalmunk gyermekei — a tévé előtt felnőve — már kisgyermekkorban teljesen észrevétlenül sajátítják el ezeket a kifejezéseket anélkül, hogy használatuk szabályainak szűkre szabott körét ismernék. Így írásbeli és szóbeli megnyilatkozásukban is magától értetődőnek tartják érzelmeik, indulataik — kedvenc mese-, illetve filmhőseikhez hasonló — kinyilvánítását.

3. A harmadik kérdéscsoport

Ebbe a kérdéskörbe tartozó feladatainknál arra vártunk feleletet, hogy a gyerekek — meglévő nyelvi műveltségük alapján — mit várnak el a nyelvápolástól, kikre bíznák ezt a feladatot. A válaszokból kiderült, hogy a nyelvművelés eredményeivel nincsenek tisztában, s — noha jelentőségét felismerik — nem tudják értékelni a jelenlegi tevékenységet. Az anyanyelv ápolásának feladatát komolyan veszik, és a tanulók többségében tudatosult, hogy a feladat mindannyiunké. (folytatjuk)

ZÖLDVÁRI ILDIKÓ

Egy minivizsgálat eredményei

Három évvel ezelőtt, 1989 őszén végeztem egy kisebbfajta empirikus nyelvészeti vizsgálatot a tatai Vaszary János Általános Iskola tanulói körében. A munka a Bicskeiné dr. Zsulán Julianna tanárnő vezetése speciális kollégiumhoz kapcsolódott, amelyben a tanulók nyelvi—kommunikációs készségeinek fejlődési stádiumaival, fejlesztési lehetőségeivel foglalkoztunk. Az én érdeklődésem középpontjában az állt, hogy a Zsolnay János által tervezett nyelvi—kommunikációs készségfejlesztő tanítási program milyen eredményre vezethet egy vidéki általános iskolában. Hangsúlyozni szeretném, hogy vizsgálódásom pusztán kíváncsisgódó, érdeklődő jellegű volt, és a tanult nyelvi mérési mutatóknak csupán módszertani kipróbálását szolgálta (egy nagyobb vizsgálat előkészítéseként), ezért nem általános érvényű a kutatási eredmény.

A vizsgálathoz két „minicsoportot” választottam ki: 5–5 főt egy Zsolnay-módszer szerint tanuló és egy normál képzésű osztályból. A kiválasztás szempontja az volt, hogy a gyerekek szociális háttere, képességei és neme megegyezzen. Azonos feladatot oldottak meg: egy három képkockából álló rajz eseménytörténetét kellett összeállítaniuk és leírniuk. Kéréssem az volt, hogy fantáziájuk szerint minél bővebben meséljék el a látottakat, és ha lehet, színesítsék az elbeszélést a másik két tanult fogalmazási típussal, a leírással és a párbeszéddel. A rendelkezésükre álló idő egy óra volt.

Az elkészült szövegekben először a szófaji megoszlást vizsgáltam. Összevettem a két csoport szövegeiben írt összes szó mennyiségét (a névelőt és a valódi kötőszót is beleszámítva). A kapott értéket 100%-nak véve megvizsgáltam a szófajok százalékos el $\frac{1}{2}$ fordulását a szövegekben. Az így kapott eredmények igen markáns eltérést rajzoltak ki mind mennyiség, mind megoszlás tekintetében a Zsolnay-módszer szerint tanulók javára. A két csoport szövegeinek szövmennyiségi mutatója ugyanis a következő: átlagosan 82,6 szót tartalmaznak a normál képzésű gyerekek szövegei és 159,6 szót a zsolnaysokéi. A szófajok megoszlását vizsgálva az igék és a főnevek aránya adott lényeges eltérést. A két szófaj együttes előfordulási aránya minden szövegben kb. 50% volt, de míg a normál osztályok ezen belül 31,2%-ban írtak igét és 22,1%-ban főnevet, addig a zsolnaysok 24,7%-ban használtak igét és 27,6%-ban főnevet. Ezt igen lényeges eltérésnek tartom, hiszen a zsolnaysok fogalmazásaiban a főnevek nagyobb arányú használata mind abszolút értékben, mind az igékhez viszonyítva azt jelenti, hogy az adott elbeszélések nemcsak cselekvés-, történésközpontúak voltak, hanem a történetet kiegészítő tárgyi elemek és elvont fogalmak megnevezésére is törekedtek. A fennmaradó 50% szófaji megoszlása megegyezett mindkét csoport szövegeiben: 20–21% a névelők és a valódi kötőszók aránya, szintén 21–22% a számnév, névmás, névtű, határozószó, módosítószó, indultszó együttes aránya. A melléknevek előfordulása is közelítően azonos volt: eléggé alacsony, 4,7–5,3%. Ezt az eredményt életkori sajátásnak tekinthetjük, tudniillik a gyerekek beszédére sokáig az igék, főnevek dominanciája jellemző, a melléknevek sokkal kisebb arányban használatosak.

Tehát míg a normál csoportbeli gyerekek elsősorban a szituációt, a cselekvést reprodukálták a dolgozatban, a zsolnaysok ennél többre voltak képesek: fantáziájukkal kiegészítették, teljesebbé tették a történetet, és ehhez — az adatok szerint — a másik csoportnál fejlettebb főnévi szókészlet állt rendelkezésükre.

A szófajok vizsgálata után a szövegek mondat szerkesztési szintjén is próbáltam felfedezni különbségeket. Ennek mérésére már kipróbált mutatókat használtam, melyeket DEME LÁSZLÓ Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorlati vizsgálata (Bp. 1971) című könyvéből vettem.

Ezek a következők:

1. Szerkesztettségi mutató, amely a mondategységek (Me) és a mondategészek (M) arányát vizsgálja:

$$\frac{Me}{M}$$

2. Mélységi mutató, amely a mondategységek szinteződését vizsgálja:

$$M_{n/n} = \frac{a \cdot 1 + b \cdot 2 + \dots + z \cdot n}{a + b + \dots + z}$$

a-z = az egyes szinteken előforduló mondategységek mennyisége

1-n = az egyes szintek fekvési mélységének jelzőszáma

3. Megoszlási mutató, amely az alá-, illetve mellérendelő (c_a, ill. c_m) kapcsolások arányát vizsgálja:

$$M = \frac{2 \cdot c_a + 1 \cdot c_m}{c_a + c_m}$$

4. Telítettségi mutató, amely az egy mondategységre eső tartalmas szavak arányát adja (a névelő és a valódi kötőszó nem számít tartalmas szónak):

$$Mt = \frac{szó}{M_e}$$

5. Mondatrészek fekvési mélységének mutatója, amely a mondatrészek szinteződéséről ad képet:

$$F = \frac{a \cdot 1 + b \cdot 2 + \dots + z \cdot n}{a + b + \dots + z}$$

a-z = az adott mélységszinten előforduló mondatrészek száma

1-n = a fekvési mélység jelzőszáma

A mutatók vizsgálata és az adatok összevetése után a következő eredményre jutottam:

	normál	zsolnays
szerkesztettségi mutató	1,52	1,48
mélységi mutató	1,18	1,15
megoszlási mutató	1,58	1,48
telítettségi mutató	2,83	3,27
fekvésimélység-mutató	1,65	1,77

A normál osztályokban tanulók szövegeiben tehát az összetett mondatok szerkesztettségi foka, a mondategységek mélysége és az alá-, mellérendelések megoszlása eredményezett nagyobb számértéket. A Zsolnay-módszer szerint tanulók fogalmazásaiban a mondategységek telítettsége és a mondatrészek szinteződése volt nagyobb.

Ezen eredmények azt a szövegszerkesztési törvényszerűséget látszanak bizonyítani, amely a nem tudományos igényű írott szövegekben jelentkezik. A mondanivaló kifejtése egyrészt történhet a mondategységek, azaz az alá-, mellérendelő tagmondatok összefűzésével, másrészt a mondategységen belüli ún. lefelé bővítéssel. A vizsgált szövegek közül a normál csoport az oldalra bővítést, a tagmondatos szerkesztést részesítette előnyben, a zsolnays pedig a mondategységen belül, a mondat szint alá bővítéssel adott több információt és árnyaltságot.

A választást eredmény értékűnek tekintem, hiszen ez a szerkesztési eltérés talán a nyelvi készség különböző mértékű fejlettségéről is tanúskodhat. Jobbnak, fejlettebbnek tartom a zsolnays gyerekek frászkészségét, hiszen a mondategység belső bővítése, a mondatrészek beszerkesztettsége — egy bizonyos határon túl — nehezebb nyelvi művelet, mint a tagmondatokra szétszított, széttördelt kifejtés. Ennek bizonyítéka a hétköznapi élőnyelv és írás között mutatkozó szerkesztettségi különbség: az élőnyelvben általában nagyobb a mondategységek szerkesztettsége és kisebb a mondatrészek fekvési mélysége, mint az írott szövegekben. Így a minivizsgálat eredménye arra utal, hogy a normál osztály tanulói írástevékenységükben még az élőnyelvi szerkesztésmódot követik inkább, a zsolnays gyerekek viszont már képesek a nagyobb tömörítést igénylő bővített mondat szerkesztésre.

Véleményem bemutatása után ismét szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen kis mintában végzett kutatás sohasem hozhat teljes eredményt, pusztán problémát, hipotézist vethet fel, esetleg további vizsgálódásra ösztönözhet. Általános benyomásom azonban az, hogy a nyelvi—kommunikációs képességek erőteljes, a normál osztályokban a tapasztaltnál szélesebb körű, rendszerszerű fejlesztése igen hamar lényeges fejlődést hozhat a tanulók írástevékenységében.

Kis színes

Ha a vizsga *sikerül*, akkor *megvan*, legfeljebb *átmegy* az ember, vagy számokban fejezi ki az eredményt: *BÉLA*.

De ha *nem sikerül*? Erre sokkal több szót ismer nyelvünk. A színfonás-zótár szerint az a diák, aki a vizsgán megbukik, másként *elbukik*, *elhasal*, *elvágodik*, *elzúg*, illetve kénytelen elszenvedni, hogy *elházzák*, *elnyírják*, *elránthatják*, *elvágnák*, *elzúgatják*, *kirúgják*, *megházzák*, *megvágják*, *megbuktatják*. Menynyivel színesebb az érintettek nyelvhasználata! Az élő diáknak a *Hogy sikerült a vizsgád?* problémafelvetést több szempontból is megközelítheti.

1. A körülmények felől: *beleháztam*, *visszaadtam a tételt*, *nem volt szerencsém*.
2. Ecsetelheti a vizsgáztató(k) különös kegyetlenségét, mellyel *kidobott/kidobtak*, *kivágtak*, *kiraktak*, *kinyomtak*, *megreptettek*, *viszatatapsoltak* /ennél durvábbak is vannak!/.
3. A vizsgázó saját teljesítményét érzékeltetheti az *elszálltam*, *elcsúsztam*, *repültem*, *elvágodtam*, *eltaknyoltam*, *levertem a léce*t, *kiszóródtam*, *elhasaltam*, *megvágódtam* szavakkal.
4. Szemléltetheti a tárgyiasult vizsgaeredményt is a *fa*, *kapa*, *kampó*, *karó*, *karcus*, *karcsi*, *kari*, *gamó*, *gumó*, *gereblye*, *akasztófa*, *deck*, *decket* kaptam kifejezésekkel.

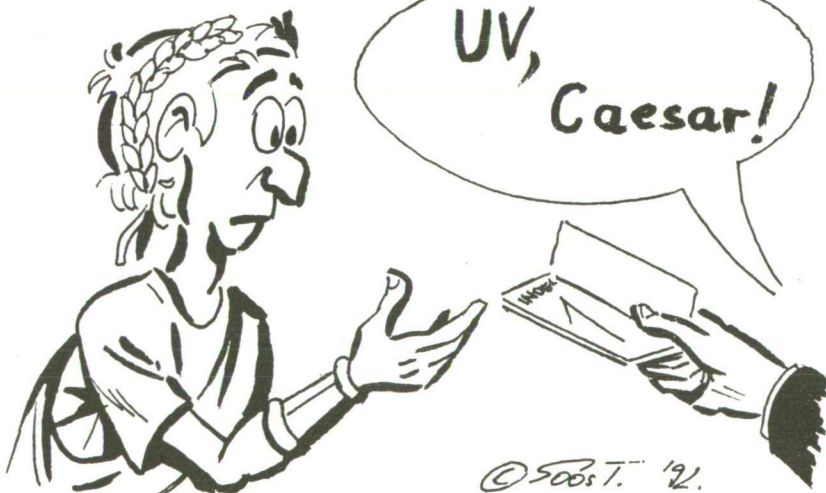
5. A vizsgafolyamat egészét foglalja össze a *bukta*, *röpgyakorlat*, *fástdús*, *győzelmi zászló*.

6. Más teljesítményt pedig a következőképpen minősítheti: *Neki antek!* 'Neki annyil'.

Tanulság: az nincs. Talán csak annyi, hogy manapság nem is egyetemista az, akinek nincsen *UV*-ja. Ezért kerülhettünk ennyire bizalmas kapcsolatba a fent említett eseménnyel, amelyre már senki sem alkalmazza a durva *megbuktam* vagy *egyest kaptam* kifejezéseket, sőt, inkább becézzük. „Átmenni” az mindig csak *átmenni*.

Lehet, hogy ez a rövid eszmefuttatás nincs a legjobban időzítve a közelgő téli vizsgaidőszak előtt, ezért kérem minden hallgató- és sorstársamat, mielőbb tegye magát túl rajta. A példatár elég terjedelmes, ne szaporítsuk tovább! Egyezzoval, jövődő vizsgáihoz mindenkinek egy nagy kalappal, és *CÉL A BÉLA!!!*

Simon Emese

© 500s T. '92.

Nyelvművelés

Címzett: Olcsó Áron

Drága Áron!

Híres lettél, kedves barátom! De milyen áron? Nevedet nap mint nap olvasom a hirdetésekben, s a koleszban is, a liftajtóra kiragasztott cédulákon. Csak így nemescekesen, hogy aszongya:

*Sok, szép, pöttyös sfbikini
kapható a 924-ben
olcsó áron.*

Dicső neved meggyalázva... Kétszeresen is. Mert jelenthet-e az „olcsó áron” mást, mint a te becses nevedet? Ha cipész lennék, s árra lenne szükségem, biztosan csábítónak találnám az ajánlatot, hiszen itt olcsón megkapnám, viszont az áhított sfbikini ellenértékéről nem tájékoztatnak. Csak titkon remélhetem, hogy *alacsony áron* — vagyis *olcsón* — jutok hozzá. Kedvenc, dilis barátnőm szerint az olcsó áron kifejezés nyelvileg helyes, abszolút problémamentes.

Áron, kérlek, postafordultával írd meg, melyikünkkel értesz egyet. Mindenáron!
Lehet, hogy jól fognak derülni egy leendő magyartanáron?

Baráti üdvözléssel:

Nyelv Előd

„Kerül”-gető

Amint a játékos cím is utal rá, napjaink egyik leggyakrabban használt szaváról, a *kerül* szóról és annak hibás alkalmazásáról írok. Szinte nincs olyan újság, amelyben ne találkozoznánk a következő séma szerinti használatával:

igéből -*ÁS* képzővel képzett főnév + -*RA* rag + *kerül*

Néhány elterjedtebb formája: az *elintézik* (*elintézték*, *elintézte stb.*), a *megvizsgálják* (*megvizsgálja*, *megvizsgálta stb.*), a *megrendezik* (*megrendezték*, *meg fogják rendezni stb.*) igék helyett az *elintézésre kerül(t)*, *megvizsgálásra kerül(t)*, *megrendezésre kerül(t)* alakok használata.

A jelenség főleg a hivatalos stílusrétegben gyakori. Elterjedtsége nem újkeletű, nem árt azonban újra és újra felhívni rá a figyelmet, mivel már valóságos „elburjánzásának” vagyunk tanúi.

Az általam gyűjtött példák alapján arra a következtetésre jutottam, hogy e tömeges használatnak több oka és így több típusa van. Az egyik — mondhatni politikai — ok az, hogy mivel az alany már személyrag formájában sem szerepel a mondatban, a cselekvés végrehajtójának kiléte homályossá, elhallgathatóvá válik. Például:

„... s véleménye mégsem kerül figyelembevételre...”

(MTV, A HÉT, 1991. december 1.)

„Ha a fejpénzek elfogadása bizonyításra kerül...”

(168 óra, 1991. december 9.)

E nyakatekert szerkezetek helyett mennyivel egyszerűbb lenne azt írni:

„Véleményét mégsem veszik figyelembe.”

„Bebizonyítják, hogy fejpénzeket fogadtak el.”

E forma azonban szinte sugallja nekünk a következő kérdéseket: „Kik nem veszik figyelembe?”, „Kik bizonyították be?”, „Kik fogadtak el fejpénzt?”. A használatnak erről az okáról a Nyelvművelő Kézikönyv is ír, több okot azonban nem említ. Én még két típust különfték el.

Az általam megállapított második típusban a *került* tartalmazó szerkezetet a jövő idő kifejezésére, az -*andó/-endő* melléknévi igenévi képző helyettesítésére használják. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy e képzőket nyelvérzékünk archaikusnak, elavultnak értékeli a „modernnek” tartott szavaktól és szerkezetektől hemzsegett szövegben. Példák erre a típusra”

„... a jövőben eladásra kerülő lakások esetében...”

(Új Magyarország, 1991. október 21, 4. l.)

„Beszélgetés Szinetár Miklóssal..., aki Molière holnap vetítésre kerülő Tartuffe című komédiáját rendezte...”

(TVR—Hét, 1991. november 25-december 1., 11. 1.)

E mondatokban az *eladandó*, *vetítendő* szavakat helyettesíti a *kerül*-t tartalmazó szerkezet.

Harmadik típusunkban látszólag minden indok nélkül, a nyelvi divat hatására használják ezt a formát. Valószínűleg céljuk az, hogy „választékosabbá” tegyék mondataikat, azonban épp az ellenkező hatást érik el. A szerkezet indokolatlan, helytelen használata a mondanivalót talányossá, a stílust dagályossá, a közlőt fontoskodóvá teszi.

Legtöbb példát erre a típusra találtam. Íme, közülük néhány (a példák után zárójelben az általam javasolt megoldást közlöm):

„... tonna... papírhulladék *kerül begyűjtésre.*”

(... tonna papírhulladékot gyűjtenek.)

(Magyar Rádió, Reggeli Krónika, 1991. október 31.)

„... igazán értékes díjak *kerültek kiosztásra.*”

(... díjakat osztottak ki.)

(MTV, Híradó, 1991. november 2.)

„... elkészül a film ... és *bemutatásra kerül.*”

(... bemutatják ...)

(MR, 168 Óra, 1991. november 2.)

„... a magyar térképészet történetében első ízben *kerül kiadásra* magyar nyelvű történelmi világtalasz.”

(... első ízben adnak ... ki történelmi világtalaszt.)

(Magyar Nemzet, 1991. november 6.)

„Három értékes nyeremény *kerül kisorsolásra.*”

(Három értékes nyereményt sorsolnak ki.)

(Délmagyarország, 1991. október 17. 11. 1.)

„Ez a verseny minden két évben *kerül megrendezésre.*”

(Ezt a versenyt minden két évben/kétévenként rendezik meg.)

(MTV, A Hét, 1991. november 3.)

„A nyertesek november 29-én *kerülnek kisorsolásra* Szegeden...”

(A nyertesek nevét... sorsolják ki.)

(Szuperinfó, 1991. október 25.)

„Távozása esetén a két szervezet közötti kapcsolatfelvétel közös érdekek alapján ismét *felújításra kerülhet.*”

(... újra felveheti a kapcsolatot egymással. Vagy: ... újra felújíthatja kapcsolatait...)

(Reggeli Pesti Hírlap, 1991. november 27.)

Utolsó példám alkalmat ad arra is, hogy megfigyeljük, miként lehet halmozni a „kerül”-öket:

„1991. november 13—14—15-én kerül megrendezésre a KOPAJ 91, melyen alkalmi kiadvány kerül kiadásra.”

(Szuperinfó, 1991. október 29.)

A mondat így hangzana választékosabban: „1991. november 13—14—15-én rendezzük meg a KOPAJ 91-et, melyen alkalmi kiadvány lát napvilágot.”

Ha a „kerül” szót érthetően, szabatosan akarjuk használni, legjobb, ha eredeti jelentéseinél maradunk. Ezek — A Magyar nyelv értelmező szótára szerint — a következők:

- az egyenes, a legrövidebb úttól eltérve megy (pl. nagyot került);
- valahová, valamilyen helyzetbe, célpontba jut;
- valamely célra adódik, éppen ott van, vagy váratlanul segítségére jön, akad (pl. kerül majd egyszer asszony is);
- valamibe, valamennyibe kerül, valamilyen ellenértékkel kell viszonzni (pl. egy fillérjébe sem kerül);

E jelentések mellett A magyar nyelv értelmező szótára felsorol még néhány „kerül”-l el alkotott hibátlan, szólásszerű szerkezetet. Például:

<p>akasztófára ebek harmincadjára lakat alá kelepcébe stb.</p>	}	KERÜL.
--	---	--------

Végezetül szíveleljük meg a Nyelvművelő Kézikönyv sorait a „kerül” használatáról: „A kerül a hivatalos nyelv legdivatosabb, leggyakrabban használt szava... Főleg annak köszönheti népszerűségét, hogy módot nyújt a cselekvő kilétét elhallgató, személytelen fogalmazásra... Olykor valóban szükség lehet erre a szerkesztésmódra. Nyakra-főre alkalmazni s ilyen módon visszaélni vele azonban súlyos hiba...”

Fogalmazzunk tehát szabatosan, érthetően, s ne csak kerülgessük az igazságot!

Vecsernyés Ildikó

Felhasznált irodalom:

Nyelvművelő Kézikönyv (Ak. K. Bp. 1983., 1. kötet A—K., 1158—1160. l.)
A magyar nyelv értelmező szótára (Ak. K. Bp. 1960. 3. kötet, 883—885. l.)

Addig jár a k ó r s /h/ o /w/ ...

A közmondás úgy tartja, hogy bizony eltörik az a korsó, amelyik túl gyakran jár a kútra. Kétségtelen: a séta nem éri meg a fáradságot. Érdemes-e tehát tollat ragadnia annak a magyarnak, aki „töri” anyanyelvét, azaz addig-addig fogalmaz s ír igénytelenül, mígnem neveltségessé válik? A hibásan—hanyagul odavetett betűk ugyanis — a szándékolt jelentés helyett — sokszor egészen mást fejeznek ki. Így a nyelvben — idegen szóval élve — kész „show”-műsorra torzulhat a számtalan írásbeli figyelmetlenség.

Egy beszéd közben kimondott hang, egy leírt betű az esetek jó részében hatalmas jelentőséggel bír. A történelem folyamán — a homousion—homoiusion vitájában — a vérpadot vállalták keresztények ezrei — egy „i” miatt. Csak magára vethet hát, aki fittyet hány a leírt betű, még gyakrabban az ékezet fontosságának! Lássuk, miképp állt bosszút a nyelv ördöge a gimnazistán, aki történelemórán ezt a címet írta fel füzetébe:

„A tőkés világgazdaság”

Majd gondolatait a következőképpen folytatta:

„A falu bikája is kizsákmányolta a parasztokat.”

Matematikából csupán feladatot kellett megoldania, melyben semmi más nem volt megadva, mint:

„két különböző magasságú gula” és „egymásra páronként merőleges hurok...”

Gimnazistánk figyelme azonban irodalomórán sem éledt, s oly „könnyedén” vetette papírra József Attila sorait, hogy ez sült ki belőle:

„Ej, dönts a tőkét, ne siránkozz...”

Biológián — amikor (vak)buzgósága a tetőfokára hágott — így határozta meg a burgonyát:

„... a föld alatt megvastagodott szarrrész”.

Lyukasórán a gimnazista levélírással is szakított időt; barátját röviden tájékoztatta az aznap történetekről:

„Az aranyhal sokat ívott az akvárium vizéből.”

Édesanyja „hajas rétest sütött”.

„A savjában maradt autó megúsza a balesetet, ami a reggeli órákban történt.”

„Kóros nagyapját majdnem elgázolta egy motorkerékpár.”

Gimnazistánk figyelmetlenségei — bár szórakoztató műsorokban is megállnák helyüket — nem jökedvre fakasztanak. Elgondolkozhatunk ugyanis azon, vajon igényességet, odafigyelést tanul-e a külső világra mindinkább ráébredő, részben általa nevelődő diák. Ha körülnéz a lépcsőházban, az utcán s középületek előcsarnokaiban, akár az iskoláig érve „megtanulhatja” a nyelvtorzítás szabályát. Mi sem egyszerűbb ennél, amikor: a lépcsőházi ajtó

„nehezen nyílik”,

az emeletről gyakran a

„födszin”-re jutunk,

az IBUSZ

„túrisztikai programot hírdet”,

a menzai étlap legcsábítóbb ajánlata a

„mágjarakás”,

vagy a középiskola által meghirdetett rendezvény egyik fővédnöke

„... Andrásfalvy Bertalan *miniszter* úr.”,

s a program keretében megemlékeznek

„a viszonylag fiatalon elhunyt Sajnovics János *haláláról*.”

El kell keserednünk egy-egy „elírás” láttán? Ha nem a figyelmetlenség, hanem játékos kedv alkotta, bárki nevéssen nyugodtan! Van-e jobb orvosság a rossz hangulatra, mint pl. a tömegközlekedési eszközökön olvasható számos — hasonló jellegű, mégis jópofa — felirat? Példáink szándékos szó-, illetve betűkihagyással „keletkeztek”.

Vonaton:

„*Kiha..lni* veszélyes és tilos!”

Autóbuszon:

„Kérjük, ne álljon az ajtó elé, mert a *vezető* zavarja a szabad kilátásban!”

Az egyik újszegedi járaton egy teljes szót „felejtettek ki”:

„A *vezetővel* *menet* közben ... *tilos!*”

A tanulság mindössze annyi: csak megfelelő nyelvi műveltséggel rendelkezők incselkedjenek a nyelv ördögével! A számos igénytelenségből eredő példa pedig ismételten azt sugallja: figyeljünk oda! Talán nem *sokkból* áll...

Noll Katalin

Megemlékezés, riport

Ünnepség Hell Miksa emlékezetére

A Magyar Csillagászati Egyesület szervezésében, több tudományos intézet és társaság együttműködésével 1992. június első hetében emlékünnepség kezdődik Budapesten „Hell Miksa és kora” címmel. A rendezvénynek az ELTE ad otthont, a résztvevők azonban egri és érdi kirándulásra is jelentkezhetnek.

Ez évben emlékezünk meg a XVIII. század jeles csillagászának, matematikusának, fizikusának, a finnugor nyelvrokonság első kutatójának, a magyar őstörténet első térképi ábrázolójának haláláról. Hell (eredetileg Höll) Miksa Rudolf 1720-ban született Selmechánán. 18 éves korában kérte felvételét a jezsuita rendbe. Előjáróinak javaslatára a teológiai tanulmányok után matematikát és fizikát is tanult Bécsben. Előbb a (tervezett) kolozsvári jezsuita egyetem tanára volt, 1756-ban kinevezték az akkor alapított bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló igazgatójává és az egyetem tanárává. Ezt az állást 1792. április 14-én bekövetkezett haláláig töltötte be.

Hell Miksát 1768-ban Dánia és Norvégia királya meghívta, hogy „Európa északi csücskeről”, Vardö szigetéről figyelje meg a Vénusz bolygó átvonulását a napkorong előtt. Erre az expedícióra helyetteseként magyarországi tanítványát, Sajnovics János Mátyást (1733—1785) vitte magával. Itt kezdett Sajnovics — Hell útmutatásával és biztatására — a lapp és a magyar nyelv összehasonlításával foglalkozni. Hell és Sajnovics vardöi expedíciójának gyümölcse az összehasonlító nyelvtudományt megelőlegező munka, a Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapporum idem esse (1770.).

Hellnek és kortársainak sokirányú működése nem csupán egy tudomány művelőit érdekelheti. Minden érdeklődőt szívesen lát a Magyar Csillagászati Egyesület tudománytörténeti szakcsoportja (érdeklődni lehet az MCSE levélcímén: Budapest, Pf. 219. 1461).

Hell Miksa — a magyar őstörténeti kutatások úttörője
(200 éve hunyt el Hell Miksa Rudolf, a bécsi egyetem magyar csillagásza)

Napjainkban, amikor egy-egy tudományág részterületeinek tanulmányozása is szinte egy egész emberlétre terjedő feladatot jelent, nehéz elképzelni, hogy valaki egyaránt szakembere lehessen a természet-tudományok és a humán ismeretek egy-egy nagy területének. A XVII—XVIII. században azonban a sokoldalú érdeklődés és alkotóképesség még nem számított a ritka adottságok közé. Igaz, hogy az egyes tudományterületekhez kapcsolódó ismeretek mennyisége is jóval csekélyebb volt, mint korunkban, sőt számos kutatási kör ekkoriban alakult ki.

Az elmúlt századok egyik ilyen sokoldalú, emberileg is színes egyénisége volt a bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló magyarországi születésű igazgatója, Hell Miksa Rudolf, akinek ez évben emlékezünk meg halála 200. évfordulójáról. Hell Miksa csillagászati érdemeiről aránylag sokan és sokszor megemlékeztek. Kevésbé ismert (sőt éppen az érintett szakterületek művelői előtt teljesen ismeretlen) az a fáradozása, amelyet a magyar őstörténet, a honfoglalás kori magyar történeti földrajz, az Anonymus-kérdés és a finnugor összeha-

sonlító nyelvtudomány megteremtése érdekében kifejtett. Hell történettudomány iránti érdeklődése csillagászati tanulmányaival egyidőben bontakozott ki. Bár elgondolásai ma már jobbra túlhaladtak, kezdeményező munkája tiszteletet érdemel.

Hell Miksa 1720. május 15-én látta meg a napvilágot Selmezbánya-Szelaknán, ahol apja, Höll Máté Kornél köztisztviselőnek örvendő bányagépmester volt. (A Höll család bajor eredetű, a családnevet Miksa változtatta 1750 körül Hellre, magyar nemességet egyik bátyja érdemei révén szereztek.) Tizenhét esztendősen korábban lépett a jezsuita rendbe. Trencsénben, majd Bécsben tanult, 1744–45-ben Joseph Franz fizikatanár (1704–1776) mellett kezdett csillagászával foglalkozni.

A „Történelmi kronológia”

Hell bécsi tanulóévei alatt látott először napvilágot nyomtatásban — G. J. Schwandtner kiadásában, Bél Mátyás bevezetőjével — a „Gesta Hungarorum” (Bécs, 1746.). Vélhetőleg a magyar csillagász bécsi tanárai hívták fel a figyelmet Béla király ismeretlen nevű jegyzőjének művére. Tény, hogy matematikai és természettudományi művei mellett Hell ekkor kezdett foglalkozni a „Gesta” tanulmányozásával, valamint az ismeretlen krónikás (Anonymus) személyének kérdésével is. Mintegy előkészültként a történelmi kutatásokhoz — és bizonyára tanári munkájának segítőjéül is — Hell összeállított egy világtörténelmi kronológiát, „Adjumentum memoriae manuale chronologico—genealogico historicum” (Emlékeztető időrendi—leszármazási történelmi kézikönyv) címen; amely 1750-ben jelent meg először, és 1774-ig öt kiadást ért meg. Utóbb kibővítve német nyelven is kiadták.

Ez a nyolcadrét alakú zsebkönyvecske lényegében nem sokban különbözik a hasonló korábbi munkáktól (valójában azok nyomán készült!). Első részét az időszámítási, évszámozási rendszerek ismertetése alkotja. Ezután a római katolikus és a reformált egyházak vezetőinek időrendi felsorolása következik, végül az egyes birodalmak, országok, tartományok uralkodóit sorolja fel. Újdonság azonban, hogy Anonymus Gestája alapján elsőként próbálta összeállítani a honfoglalás és Szent István megkoronázása között uralkodó fejedelmeket (vezéreket). A könyv 18. fejezetének magyar „vezér-listája” a következő évtizedek történetíróinak fontos forrásává vált.

Az 1750-es évektől, közel két évtizeden át nincsen adatunk Hell Miksa történettudományi működéséről. Igaz, hogy erre az időre esik a bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló tevékenységének megalapozása. Miután 1752-től rendjének megbízásából a kolozsvári jezsuita egyetem csillagvizsgálójának építését szervezte (és közben matematika-tankönyveket írt), 1755-ben Mária Terézia meghívta az akkor felépült új bécsi obszervatórium igazgatójává.

Hell Miksa — a csillagász

Hell már korábban is sokat foglalkozott a földrajzi szélesség és hosszúság meghatározásának tökéletesítésével. Ilyen irányú tevékenységét Bécsben is folytatta, és sikerült a maga korában legpontosabb módszereket kidolgoznia. Nevéhez fűződik a földrajzi szélesség mindmáig legpontosabb meghatározási eljárásának — a jelenleg Horrebow—Talcott-módszernek nevezett mérési módnak — a kidolgozása és széles körű propagálása.

Első teendői közé tartozott, hogy 1756-ban megindította a bécsi Egyetemi Csillagvizsgáló almanachjainak sorozatát. Ezekben évről évre közölte az egyes esztendőkre érvényes égi eseményeket, jelenségeket, emellett azonban latin nyelvű értekezéseket, valamint a Habsburg Birodalom csillagvizsgálóinak munkáját ismertető beszámolókat is közölt. Az „Ephemerides astronomicae anni ... ad meridianum Vindobonensem” hamarosan nemzetközi hírnevet szerzett Hell számára.

Az Ephemeridesben közölt tanulmánya alapján hívta meg a dán királyi udvar, hogy a Skandináv-félsziget egyik legészakibb pontjáról, Vardö szigetről figyelje meg a Vénusz bolygó átvonulását a napkorong

előtt, 1769. június 3-án. Ezt a ritkán bekövetkező jelenséget akkoriban az úgynevezett napparallaxis meghatározásának legjobb módszereként ismerték. A napparallaxis szögértékéből kiszámítható a közepes Nap–Föld távolság értéke, amely a csillagászati mérések egyik alapvető egysége.

Ezt a feladatot Hell Miksa és munkatársai: Sajnovics János (1733–1785) nagyszombati matematikus és Jens Finner Borchgreving norvég teológus sikeresen elvégezte, de emellett messze az északi sarkkörön túl széleskörű tudományos kutatómunkát is végeztek. Többek között rendszeres, hosszabb időre terjedő időjárás-megfigyelést, és elsőként a világon földmágnességi észleléssorozatot állítottak össze. Az expedíció máig is legfontosabb eredménye — a napparallaxis mérése mellett — a magyar és lapp nyelv összehasonlító vizsgálata, ezúton a finnugor nyelvkutatás megteremtése volt.

A magyarság őstörténete

Az északi expedíció munkatervéből és programjából kiderül, hogy Hell a korábbi években is foglalkozhatott a magyarság őstörténetének kérdésével. Az írott forrásanyag azonban igen kevés és bizonytalan volt. Még leginkább arról tájékozódhatott, hogy egyes utazók, történetírók szerint a Skandináv-félsziget északi részén élő lappok — és egyik-másik kisebb északi népcsoport — nyelve a magyarokéval rokonságot mutat. (Például: J. Scheffer Laponiájában, F. A. Büsching Geographiájában talált ilyen adatokat.) Erről a kérdéstről később levelezett és vitatkozott néhány történetíró—forrásgyűjtő rendtársával: Pray Györggyel, Kaprinay Istvánnal is.

Hell úgy tervezte, hogy északi expedíciójának eredményeit és következtetéseit egy nagy, három-kötetes munkában teszi közzé. A közbejött nehézségek, főként pedig a jezsuita rend feloszlata (1773) miatt ez a mű nem került sajtó alá, a bécsi Egyetemi Csillagászati Intézet levéltárának „Hell-gyűjteménye” azonban számos vázlatot, rövidebb kéziratredőket őriz, amelyekből képet alkothatunk Hell Miksa őstörténeti nézeteiről. Több utalást találunk erre vonatkozóan Pray Györgyhöz írott leveleiben is (ezeket Pinzger Ferenc Hell-monográfiájának második kötete közli).

Teljes egészében csak a magyar és lapp nyelv összehasonlítása készült el, amelyet Sajnovics János állított össze, és *Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse* (Bizonyítása annak, hogy a magyarok és lappok nyelve azonos) címen 1770-ben közzétett. Nem vitás, hogy a finnugor nyelvtudomány és az összehasonlító nyelvészet mérföldkövéként számon tartott *Demonstratio*-kidolgozás Sajnovics János érdeme. Ám éppen maga Sajnovics tanúskodik arról, hogy Hell Miksa nemcsak ösztönözte e munkára, de az összehasonlítás alapelveit ő gondolta ki. Maga Hell — nem nyilvánosságnak szánt — levelében ugyanezt írja: „Én, akinek kezdettől fogva ez a sejtelmem volt a lappokról, adtam neki néhány szabályt és kritériumot.”

Lényegében azonban maga a *Demonstratio* csak része egy nagyobb, átfogó munkának. Úgy tűnik, hogy Hell Miksa — korát megelőzően modern szemlélettel — a nyelvrokonság vizsgálatát csupán a közös eredet egyik bizonyosságának tartotta. Emellett azonban fontosnak vélte, hogy más adatokkal is alátámassza a ma finnugornak nevezett népek közös eredetét, eredeti lakhelyének megállapítását. Ide sorolta a néprajzi hasonlóságokat, valamint az ősi (illetve ősiinek hitt) helynevek etimológiai megfejtését. (Természetesen az ásató régész tevékenységéről és az antropológiai vizsgálatokról még fogalma sem lehetett, hiszen ezek a tudományágak csak a XIX. században alakultak ki.)

Hell következtetései és indokai mai szemmel nagyon naivak, és jobbára tévesek is. A földrajzi helynevek megfejtése hibás. Igaz, hogy sem példája, sem előfutára nem volt, így csak saját okoskodására, valamint a korabeli, többnyire eltorzult helynévírású térképekre támaszkodhatott. Végző soron úgy gondolta, hogy az egykori őshaza Kínáig terjedt. Ezt a véleményt utóbb Pray György is osztotta. Többnyire téved akkor is, mikor a lappok öltözködését, építkezési módját a magyarokéval összeveti. Érdeme azonban az, hogy egyáltalában ezt az összehasonlítási lehetőséget megkísérelte kiaknázni. Bár ilyen irányú nézetei nem jelentek

meg nyomtatásban, levelezése révén kortársai ismerték elgondolásait. Ezúton hatással volt a hazai történetírásra is.

Hell egyébként térképet is szerkesztett a magyarok és rokonaik őshazájának feltételezett helyéről, amelyet a Ladoga-tó és az Észak-Dvina—Vicsегда folyók közé helyezett. A rézmetszetű térkép egy (valószínűleg próbának szánt) nyomtatát a bécsi Csillagvizsgáló őrzi, nyilvánosságra először e sorok írója bocsátotta (Nyelvtud. Köz. 35. évf. 2. sz. 1983:304). Ennek ellenére a kortársak tudtak róla, talán többen látták is.

A honfoglalás Magyarországa és az Anonymus-kérdés

Az őshazakutatás szerves folytatása volt a honfoglalás kori Magyarország történeti földrajzának összeállítása — a Gesta Hungarorum alapján. Hell a Gestát hiteles forrásnak tekintette, és megpróbálta ennek alapján a Kárpát-medence magyar betelepítésének ábrázolását. Ez az egyetlen munka, amely megjelent nyomtatásban is, mint Cornides Dániel Anonymusról írott könyvének melléklete. Aligha túlzunk, ha azt állítjuk, hogy ha a mai kutató számára ez a térkép kezdetleges is, a maga korában úttörő jelentőségű volt. Így értékelte Wenzel Gusztáv és Reguly Antal is a múlt század derekán, megállapítva, hogy Hell óta hetven éven át nem történt érdemleges előrelépés e téren.

A Gesta tanulmányozása keltette fel figyelmét a névtelen szerző iránt. Ezzel a kérdéssel előtte is többen foglalkoztak. Ő maga előbb III. Béla jegyzőjének, Magyarországi Péter spalatoí érsek személyében vélte fellelni a Gesta íróját, később Fülöp zágrábi püspökre gondolt, aki IV. Béla idején élt. Erről kéziratán kívül Kaprinay István történetíróhoz intézett levelei tanúskodnak. Bár ma már egyik nézetet sem oszthatjuk, az is köztudomású, hogy az Anonymus körüli vita lezáratlan.

Hell Miksa nem tartozott a történeti források felkutatói közé, de az 1770-es évek elején kiterjedt levelezést folytatott a különböző levéltárakkal a Gesta esetleges folytatásának, vagy más, hasonló korú magyar korú magyar krónika fellelése érdekében (sajnos sikertelenül, mint ahogyan a későbbi próbálkozások sem jártak eredménnyel e téren).

Ha áttekintjük Hell Miksa történetkutatói tevékenységét, oszthatjuk Wenzel Gusztáv 1851-ben nyilvánított véleményét, aki az Akadémia előtt így foglalta össze a csillagász érdemeit: „Hell Miksa... minket magyarokat közelebből érdeklő tudományos ügyekezetei... a magyar tudósok különös részvétét jelenleg is még magára vonja. Értem 1. a magyar—finn kérdést, melyet nagy részben ő indított meg; és 2. az ún. Anonymus Belae Regis notariusnak historiai kútfők közé fölvételét.” (REGULY—WENZEL: Új Magyar Múzeum, II. 1851/52. p. 47.)

Hell Miksa történettudományi munkássága az 1770-es évek második felétől érzékelhetően csökkent. Ennek egyik oka a sarki expedícióról tervezett nagy mű elmaradása volt — anyagi okokból nem jelenhetett meg —, másrészt a jezsuita rend feloszlásával csillagászati munkájához is kevesebb támogatást kapott. Egy-egy levélben még visszatért a történeti földrajzra és az Anonymus-kérdésre, de idejének nagy részét lefoglalta a csillagvizsgáló vezetése, a csillagászati évkönyvek szerkesztése és a csillagász gyakornokok oktatása. Sokat fáradozott a magyarországi csillagászat fejlesztéséért (például ő tervezte a budai és az egeri obszervatóriumokat), és évkönyveiben közzétette a hazai eredményeket.

Nem kevés idejét vette igénybe a napparallaxis körüli vita is. Eredményeit ugyanis több jeles külföldi csillagász megtámadta, mivel azok nem egyeztek az ő eredményeikkel. Hell eredményesen hátrította el a támadásokat, az utókor pedig az ő eredményét igazolta.

Hell élete végéig dolgozott. A csillagvizsgáló sokféle teendőjét szinte egyedül látta el. Kétszáz évvel ezelőtt, 1792. április 14-én hunyt el. A XVIII. század egyik legjelesebb csillagásza volt, aki a történettudomány terén is tudott új irányt mutatni.

Id. Bartha Lajos

könyvtárvezető, a Royal Geographical Society (London) örökös tagja

Beszélgetés M. Korchmáros Valériával

a Magyar Nyelvészeti Tanszék adjunktusával

— *Először a szülőhelyéről, családjáról és gyermekkorának anyanyelvi élményeiről szeretném faggatni a Tanármőt.*

— Pestről származom, bár elég sokat voltam vidéki rokonoknál. Pesten éltek a felmenőim, már a nagyszülők is. A Bazilika mellett lakott a család, úgyhogy az V. kerületi az „anyanyelvjárásom”. Emlékszem: olyan négy–öt éves koromban vittek hol nyaralni, hol a háború elől menekíteni, és mindig élénk derűtséget keltettem, mikor visszakerültem például a somogyi rokonságtól. Volt, amikor szándékosan úgy beszéltek, mert olyan ízesen rám ragadt akkor a táji kiejtés, de ma már nem tudnám utánozni. Viszont a mai napig resteltem, de helyesírási szótárra van szükségem némelyik rövid *i*, hosszú *í* eldöntéséhez — rá szoktam fogni, hogy épp ezek miatt. A családomban egyébként az volt közmondásos, hogy borzasztó körülményesen fogalmaztam, ellenben nagyon akkurátusan, úgyhogy azt mondták, nem kezdtem el korán beszélni, de amikor megszólaltam, azt úgymond „kőbe lehetett volna vésni”. A családi hagyomány szerint például ilyen kijelentéseket tettem: „Minek igyak én tejet, mikor söröt ihatok?”

— *A családon belüli légkörből, a nyelvhez való viszonyból mi az, ami megmaradt a Tanármő emlékezetében?*

— Biztos, hogy meghatározta az én nyelvhez való viszonyomat az, hogy apám borzasztóan igényes volt, s mindenfajta szellemi tevékenység iránt érdeklődés élt benne, elvárta azt, hogy az ember hozza ki magából, ami benne van. Többet nem akart. De ahhoz ragaszkodott, hogy szépen beszéljünk, így otthon soha nem fordult elő semmiféle trágárság, durvaság vagy efféle hangnem. Alaptermészetében végtelenül jó ember volt. Édesanyám is, bár őt jobban feszítették a sokszor be sem vallott indulatok. Gyerekkoromból a legszebbek talán azok a családi emlékek, amikor egy-egy regényt, amire azt mondta anyám, hogy: „Nohát, ez neked való!”, közösen olvastunk fel. Kinek meddig bírta a torka. Hol ő olvasott, hol én. A család öttagú volt, mert volt egy húgom, meg velünk élt a nagymamánk. A húgom lelkes közönsége volt ezeknek a fölolvadásoknak mindig. Persze, nem vagyok fiatal, úgyhogy ez az emlegetett gyerekkor abban a technikai fejlettségben képzelhető el, hogy a világvevő rádióink a háborúban odaveszett, aztán egy „néprádió”-t 1956-ban sikerült megvenni, így a tulajdonképpeni kultúrálódásunk az volt, hogy olvastunk, olvastunk, olvastunk, egymásnak is. Ezek olyan meleg hangulatú esték voltak, amikor együtt töltöttük az időt azzal, hogy közös élményeket szereztünk.

— *Mennyire játszottak a családban a nyelvvel?*

— Rengeteget. Apám szenvedélyes rejtvényfejtő volt. És mindent, ami ilyen rejtvényesdi, nagyon szeretett, űzött, és igen nagy tisztelője volt azoknak a nyelvi tréfáknak, amelyeket még első kézből is élvezhetett, tudniillik még legénykorában Lágymányoson egy sakk-klubba, kávéházi klubba járt a Karinthy–Kosztolányi-körrel. A sakkozás szeretete vitte őket egy helyre, s ott ő is fölтанúja, néha tán részese is volt ezeknek a nagyon nevezetes nyelvi játékoknak.

— *A kisiskolás évekre hogyan emlékszik vissza a Tanármő?*

— '46-ban kezdtem el iskolába járni, először falun, innen kellemes emlékeim vannak: kitűnő falusi tanító nénim volt Városlődön. Fél év alatt komplett írástudóvá nevelt. Utána elkerültem Szegedre, rokonokhoz, és bekerültem egy szigorú iskolába, ahol azzal kezdték, hogy fölhaborodtak: én bal kézzel vagyok írástudó.

— *Tehát balkezes.*

— Ühm! Úgyhogy a félév második felében meg kellett tanulnom jobb kézzel is írni. Máig sem tudom, hogy nem utáltam meg a kedvenc mesekönyvem, mert ezt másoltatták velem jobb kézzel. Azóta írni jobb kézzel írok, de ballal rajzolok. Ha spontán veszem a kezembe a ceruzát, a szerszámot, az a bal. Az olyan tevékenységnél, amikor elkezdtek pl. a kötést, horgolást (kézimunka-óráink is voltak), aztán kezembe adták, hogy folytasd, nyilván nekem is jobbkezesen kellett folytatni. De mondjuk túlvél már bal kézzel varrok, azt szemből néztem, és úgy át tudtam venni.

— *Melyik iskola volt ez a szegedi?*

— Ez egy '48-ban megszüntetett zárda volt. Harmadikos voltam, amikor anyáméknak sikerült Pesten egy olyan lakásmegoldást találni, ahol a család is összejött. Addigra született meg a húgom, és attól kezdve Pesten éltünk. A Bazilika mellett volt egy iskola, oda másfél évig jártam, aztán abból fiúiskola lett. Mi egy leányiskolába, az V. kerületi Deák téri iskolába mentünk át. Az egyetemen kerültem először koedukált társaságba. Az általános iskoláról annyit, hogy rengeteget tanultam akkor magyarból, mert két magyartanárom volt: az egyik jobb, mint a másik.

— *Mennyire vált szét az irodalom és a nyelvtan mint tantárgy?*

— Hál' istennek, nem vált szét. Az az összefoglalás, amit nyolcadikban kaptunk nyelvtanból, olyan volt, hogy én még az egyetemen is ebből éltem.

Középiskolába a Veres Pálnéba jártam, ott a magyartanárom volt az osztályfőnököm. Aranyos volt, kedves volt, rengeteget tanultunk tőle, de speciál nyelvtanóra négy év alatt összesen kettő volt. Amikor elhatároztam, hogy magyarból akarok felvételizni, fogtam a nyelvtankönyveket, és két vagy három olyan osztálytársammal, aki szintén ennek ment először neki, összeültünk délután a hetedik óra után — mert az is volt sokszor —, hogy most elemzünk. Ekkor még inkább az irodalom volt az, ami központi helyen volt a csoportban. A nyelvtani elemzést pluszban csináltuk, és ott én voltam az, aki mondjuk korrepetáltam a többieket, hogy a felvételire mégis tudjunk valamit.

— *Mikor alakult ki az az elképzelése, hogy tanárnak megy? A „Mi szeretnék lenni?” kérdése mikor fogalmazódott meg a Tanár úr életében?*

— Itt, ebben a zárdában fogalmaztam meg először azt, hogy én úgyis tanár leszek. Az indok pedig az volt, hogy akkor annyit írhatok a táblára krétával, amennyit akarok. Ez nagyon tetszett. Egyébként apai nagyanyám is tanár volt, anyám is bevallotta egyszer, hogy szíve szerint, ha ő választhatott volna, akkor testnevelő tanár szeretett volna lenni, a nagynénik között is több pedagógus akadt. Szóval, úgy látszik, ez a pedagógiai „terheltség” öröklött, legalábbis női ágon...

— *Hogyan tanult Tanár úr, milyen módszerrel? Mik voltak a kedvenc tárgyai?*

— Nem voltam mintadiák... Az az igazság, hogy tanulni nem szerettem; olvasni szerettem. Ez például abban nyilvánult meg, hogy amikor megkaptam a magyarkönyvet, rögtön elolvastam, aztán nagyjából el is volt intézve... Hogyha jó volt a tanár, akkor érdemes volt odafigyelni, és elég volt az, amit órán tanultam. Egy-egy szülői értekezlet után anyám mindig elővett, akkor egy hétig ment a könyvből való tanulás is. Végül ő is belefáradt, én is belefáradtam... Szóval, én sosem tudtam bírlázní, legföljebb verset. De azt meg az ember jókedvéből tanul.

— *Voltak kedvenc költői?*

— A mai napig is Arany János.

— *Akkor nagyon közel járunk a nyelvészethez...*

— Lehet, de nemcsak ezért szeretem, hanem az emberi vonásai is rokonszenvesek.

— *A fegyelem, kiegyensúlyozottság és a mértéktartás — ezekre gondol a Tanár úr?*

— Igen. Mondjuk: ezek követendő példák számomra. Hogy mennyire sikerül megvalósítanom, az megint más kérdés.

— *Ha már a példánál tartunk: voltak-e olyan tanárok, akik emberi tartásukkal, elsősorban lelki alkatukkal hatottak?*

— Voltak. Főleg a gimnáziumi matematikatanárom, akinek hallatlan türelme volt; ezt később én is tudatosan fejlesztettem magamban. Addig nem nyugodott meg, amíg meg nem találta az ötödik, hatodik, hetedik magyarázatot, és soha nem jött ki a sodrából. Na ez az utóbbi rám nem jellemző, de ez is követendő példa. Aztán biztos, hogy meghatározó volt a latintanárom, talán nem véletlen, hogy a magyar mellé a latint választottam második szaknak. Módszerben, technikában — hogy hogyan kell a tanítást csinálni a gyakorlatban — az egykori orosz tanárom is emlékezetes. Emberként is szerettük, az egész osztályban igen népszerű volt — fiatalon meghalt. Nagyon sok jó tanárunk volt. Volt például egy olyan évünk, amikor fizikából Eötvös Lorándnak egyik volt tanársegédje tanított bennünket, aki már akkor elég öreg volt, de nem a szenilitásával maradt meg bennünk, hanem mint tanár, abban a hallatlan méltóságban, ahogy előadta a dolgokat.

— *A korai időszakban az előadási vágy jelentkezett-e a Tanárúton? Vannak-e ilyen emlékei? Például amikor nem volt otthon senki, hangosan tanult, magyarázott...?*

— Volt ilyen, például a megtanult versek, memoriterek elmondásakor — amikor biztos voltam benne, hogy hallótávolon kívül van mindenki, akár fölpatantam az ebédasztal tetejére is, és ott ágáltam, de csak addig, amíg senki nem jött, és nem látta. Előadni viszont nem szerettem, borzasztó lámpalázás voltam.

— *Ez a mai napig is tart?*

— Változott. Érdekes módon gyakorlótanár korom óta valahogy élveztem ezt a helyzetet, minden kihívásával, buktatójával, ott a katedrán, szemben az osztállyal ... de azt hiszem, a mai napig sem tudnék úgy kiállni, hogy na, most én elszavalom ezt meg ezt a verset.

— *Tehát ott tartottunk, hogy magyar és latin szakra felvételizett a Tanárúton.*

— Igen. Velcsóvné, Kati néni volt nyelvészettől, akkor még a felvételi nem volt olyan nagyon akkurátus valami, mint ma, hogy mindenféle titokzatosság meg formalitás veszi körül. Először leültettek minket a második emeleten valamelyik teremben, és egy tollbamondást diktáltak. Abból öt mondatot kellett elemezni, ennyi volt a magyar írásbeli része. Latinból meg le kellett fordítani egy szöveget, ez is akkora volt, hogy mire délutánra visszahívtak minket, ki volt javítva, tudott mindenki mindent. A felvételt nem is éreztem különösebben nehéznek. Mondjuk, tépje volt, mert azért azt nagyon nem tudtam volna, hogy mit csinállok, ha nem sikerül.

— *De sikerült.*

— Sikerült, azt hiszem, ebből a szempontból mázlista vagyok. Elég kevésszer fordult elő velem, hogy olyasvalamibe fogtam, amiből nem sült ki valami jó, vagy legalábbis valami, ami számomra elfogadható. Lehet, hogy eleve nem fogok hozzá olyasmihöz, ami kilátástalan. Valószínűleg ezért jöttem Szegedre. A húsz pontot összeszedtem, ami akkor kellett a felvételihez, de hát kiszámoltam azt, hogy Pesten mekkora a túljelentkezés, és úgy gondoltam, nincs arra egy évem vagy kettő vagy három, hogy egy nem sok sikerrel bízható próbába vágjak bele. És a másik, ami érdekes, és azt hiszem, hozzátartozott az „emberré válásomhoz”, hogy — bár nagyon szerettem a szüleimet — akkortájt úgy éreztem, most ki kell szakadni otthonról, és megpróbálni, hogy álljak meg én magam.

— *Milyenek voltak ezek az évek?*

— Vegyések. De az ember mindig a szépre, jóra emlékszik. A legmeghatározóbb élményem egy olyan fiatal tanárunk volt, aki meghalt pár évvel azután, hogy végeztem: Horváth István Károly a klasszika—filológián, aki valami egészen különleges, manapság divatos szóval „karizmatikus” egyéniség volt. Érte csak rajongani lehetett, és hát rajongtunk is tisztelességgel mindahányan. Borzasztó kitüntetésnek vettem azt, amikor másodéves voltam, és azt mondta, hogy: „Na, magát hajlandó vagyok elfogadni szakdolgozónak.” Latinból szakdolgozatot írni nem olyan egyszerű dolog, tudniillik ott már kevés nem „lerágott csont” van. A téma végül is egy költő volt, akitől egyetlen sor nem maradt fenn. Viszont maradtak fenn életrajzi adatok és egy csomó hamisítás. A hamisításokon mentem végig, s megpróbáltam elemezgetni, hogy miért és hogyan kapcsolódhattak ezek a Gallus nevű poétának a nevéhez. Egy érdekes formai megoldásra is ráakadtam. Ez a rész azután meg is jelent az Acta Antiquában. — Eredetileg azt hittem, hogy magyar nyelvből írok szakdolgozatot. Rácz Endre volt akkor a leíró nyelvész, s el-eljártam speciális kollégiumokra meg szakszemináriumra, többre is, mint amennyit köteles lettem volna csinálni. De afféle „konyhamalac” a klasszika—filológián lettem, oda dolgoztam be magam. Mikor végeztem, éppen nem volt státus, így közvetlenül az egyetem után elkerültem Siófokra tanítani, és ott tanítottam fél évig gimnáziumban. Aztán abban a félévben férjhez mentem. Tanszéki könyvtárosként Debrecenbe kerültem — a férjem a debreceni egyetemen volt az Ókortörténeti Tanszék vezetője. Latinórát is tartottam, hogy ki ne jöjjen a gyakorlathoz, és a görög szakot akartam még befejezni, mert azt is fölvettem még az egyetem alatt. De aztán nem lett semmi az egészből, tudniillik jött a lányom. Annak idején így szeptember tájékán hallottam én hírt a Nemzetközi Előkészítő Intézetnek, és ez rendkívüli módon fölkellette az érdeklődésemet, mert hát nyelvet tanítani — ez jó, de hogy az anyanyelvemet tanítani olyanoknak, akik nem tudják, ez valami különleges volt, '65-ben azért ez nem volt olyan magától értetődő. Ekkor kerültem véletlen ismeretségbe valakivel, aki ott tanított, és azt mondta, érdeklődjem, talán ott lehetőségem lenne állásra. Egyébként Pesten középiskolai tanárként reménytelen volt elhelyezkedni. Először óraadóként kerültem az intézetbe, a következő szeptemberben pedig már státussal. Azután ott is maradtam. Bekerültem egy teambe: amit az egyik hónapban kitaláltunk, azt a következő hónapban már tanították. Egy teljes évi tananyagot kellett így megírni.

Nagyon érdekes volt. Ott kezdett el mocorogni bennem először az, hogy az ördög vigye el, hát ezt a tárgyas ragozást... ezt hogy tudnám elmagyarázni nekik. Mert az sem mindegy ám, hogy „ez egy szék”, „ez a szék”, és akkor le van rajzolva ugyanaz a szék mindig; mikor lesz abból a székből határozott tárgy? Az első igazi nyelvészeti jellegű írásomat egy konferenciára írtam a tárgyas ragozásról. — A munkának folytatása is lett; a Műszaki Egyetemen továbbtanulóknak is oktatni kellett valamit, ki kellett dolgozni a három éves egyetemi nyelvtanításhoz az azonos koncepcióra épülő anyagot. Életemben nem olvastam annyi fizikakönyvet, mint akkor, amikor ehhez válogattuk az anyagot. Szóval, a nyelvészeti érdeklődésem valahol itt kezdődött.

Közben a férjem '70-ben idekerült Szegedre. Próbáltunk lakáscserét, állást, minden ilyesmit... És egészen véletlenül történt az, hogy abban az időben járt le a munkaszerződése az Általános Nyelvészeti Tanszéken Deme professzor úr tanársegédjének. Előadtam a professzor úrnak, ki vagyok, mit csináltam, tudnám-e hasznomat venni. Ő úgy gondolta, hogy tudnánk együtt dolgozni, a rektor pedig azért tudott nekem státuszt biztosítani, mert a francia és olasz szakosokat latinra kellett tanítani nagy óraszámban. Az első félév elején azt mondta a professzor úr: nézzük meg, hogy mibe kezdjem beledolgozni magam, milyen témába. Milyen tudományos munkákhoz volna kedvem. Akkor mondtam, hogy ez a téma, a határozottság érdek. Elolvasta, amit írtam, és azt mondta, hogy van benne fantázia, tehát dolgozhatok. A latinoktatás később nem vált olyan szükségessé, magyarszemináriumok vezetése viszont igen. Általános nyelvészetből olyan képzésben vettem részt valamelyest, ami akkoriban indult el. Dehát úgy igazán elememben mindig magyarul érzem magam. Amikor Deme László az Általános Nyelvészetről átkerült Nyíri professzor nyugdíjba vonulása után ide, a Magyar Nyelvészetre, akkor azt mondta nekem: „Asszonyom, döntse el, mit akar! Én szívesen elviszem magammal a Magyar Nyelvészeti Tanszékre.” Hát, ezt megint legalább akkora elismerésnek könyveltem el, mint amikor annak idején Horváth István Károly szakdolgozójának elfogadott. Boldogan kaptam az alkalmat, mert Deme olyan főnök volt, aki úgy tudta az embert irányítani, hogy hagyott dolgozni. Elvárta, hogy dolgozzam, de nem telepedett rá a gondolataimra. Lehetett neki ellentmondani.

— Nyilván gondolatébresztő módon tudott viszonyulni egy-egy témához, kritikához.

— Főladott egy-egy kérdést, hogy no és, ha ezt így gondolom, akkor ebből mi következik. Aztán vagy kiderült, hogy vakvágányon indultam el, vagy észrevettük, hogy: „Jé, de érdekes téma!”

— A Tanárú doktori disszertációja miből készült?

— A határozottságból. Még '79-ben. Nem vagyok egy termékeny kutató. Annak idején, mikor még öntudatosodó ifjú hölgy voltam, büszkén vallottam, hogy én is tudom csinálni azt, amit más. Emlékszem, egyszer a Nemzetközi Előkészítőben „csuklott” egy-néhány férfi kollégám, mert kifakadtam, és közöltem velük, hogy velem ne el'zékenykedjenek, szíveskedjenek a véleményemet úgy venni számba, mintha egy férfi mondta volna. Én ezt tényleg így gondoltam. Mert az, hogy férfi vagy nő, ne a tanításban derüljön ki, meg cikkírás közben. Annak más vonatkozása van. Viszont van. És attól a pillanattól kezdve, hogy az ember anya lesz — és ez valami minőségileg csodálatos változás —, attól kezdve egy nőnek nincs annál fontosabb, mint hogy a gyerekével mi van. Mert bármiféle tudományos probléma izgat, és bármilyen élesen tudok is vitatkozni — mert tudok, élesebben, mint amennyire sokszor célszerű volna —, huszadrangúvá válik minden hivatalos kiküldetés és egyáltalán minden, és az első az, hogy az embernek a gyereke el legyen látva, rendben legyen, jól menjen a dolga. Ez egy darabig jelentett nekem gondot, mert ha szétnézek az évfolyamtársaim között, jó 10–15 évvel előrébb tartanak karrierben azok, akik férfiak. Azt én soha nem tudom megcsinálni, amit például a férjem, hogy: „Na, akkor most frok!” — és akkor bemegy az egyetemre, és leül, és amíg meg nem írta azt a cikket vagy könyvet, addig csak hálai jár haza meg tisztát váltani jóformán. Abban az időben, amikor még anyám élt, amikor nekem ilyen jellegű „szülési fájdalmaim” voltak, eljött egy hétre vagy kettőre, és akkor én is be tudtam bújni az egyetemre reggeltől estig. Aztán már lassabban mentek a megfogalmazások... Tehát nekem meg kell találnom mindig azokat az időszakokat, amikor nyugodtan maradhatok bent az egyetemen dolgozni, és nem kell elfelejkezni arról sem, hogy megmondjam előtte, hogy vegyék meg a másnapi tejet, kenyeret, mert különben mehetünk az éjszakai ABC-be, hogyha reggelizni akar a család.

— Most éppen min dolgozik a Tanárú? Mi az, amit most kell befejezni, ami most tart?

— Az egyik permanens tervem az, hogy a kandidátusi dolgozatot meg kellene írni. Részai vannak csak kidolgozva, mondhatnám, fejezetei, az összekötő részeket kellene megcsinálni belőle, a summája, a gondolata, minden megvan. Most már csak az a kérdés, lesz-e még egyáltalán kandidátusi vizsga. Úgyhogy mindegy. Azért ha sikerül összehozni, akkor azt a könyvet megírom. Vagy leszek tőle kandidátus, vagy nem; nem

érdekel a cím, a rang — majdnem azt mondtam, hogy a fizetés sem érdekel, ez csak azért érdekel jobban, mert az embernek nemcsak magát, hanem a családot is ki kell házasítani, mondjuk, ez is szempont lehet.

— *Egyébként mi ez a téma?*

— A főnévi igenév kérdése. Csak az a baj, hogy dagad a téma, mert izgalmas, és nagyon sokan hozzányúlnak, és most már egyre több olyan dolog van, ami nem kerülhető meg. Nem elég azt megírni, hogy én mit gondolok, azt is meg kell írni, hogy miért nem gondolom azt, amit a többiek.

— *Tanárként elsősorban tanárnak vagy kutatónak érzi magát?*

— Én tanárnak vallom magam.

— *Ha marad egy kis szabadidő, bár tudom, hogy kevés, mi az, amit szívesen csinál?*

— Olyan hobbi, mint ami például a családomban egyiknek a futball, a bélyeggyűjtés, a másoknak az úszás, a citromfa ápolgatása, a harmadiknak az atlétika, — szóval ilyen hobbi tulajdonképpen nincs. Mindegyiknek szívesen elnézem a hobbiját, és alkalmanként elápolom a citromfáját, ha ő éppen nem ér rá, vagy a hőrcsőjét. Olvasni nagyon szeretek, főleg szépirodalmat. Kevés rá az időm, így inkább novellát, verseket olvasok. Most épp Nagy Lászlóval kerültem közelebbi barátságba.

— *És jut-e idő például egy hangversenyre elmenni, vagy egy-egy filmet megnézni a családdal?*

— Moziba ritkán, hangversenyre kevésbé. Resteltem, de én nem vagyok elég muzikális ahhoz, hogy ez nekem igazán élmény legyen. Néha kicsit sznobnak érzem magam, amikor elmegyek egy-egy hangversenyre. Tényleg: szívesen hallgatom a zenét, ha szól, de ötvenszer tudok meghallgatni valamit, és nem ismerem rá, hogy na most akkor ez melyik. Viszont melegen támogatom azt, amikor gyerekeim ilyen irányban (nem is sikertelenül) dolgoznak.

— *Hogy érzi magát a Tanárként itt az egyetemen és itt Szegeden 1992-ben?*

— Ami az érvényesülésemet illeti? Azt szokták mondani, hogy az ember igazán magával sose legyen elégedett, mert akkor ugye „leül”. Lehet, hogy azért nem jutottam még előbbre, mert néha én „le tudok ülni”, és azt mondom, hogy ebből most elég. Lehet, azért mondják rám, hogy kiegyensúlyozott vagyok, és én ezt nem is tagadom; mindig megkeresem, hogy mivel lehetek elégedett.

— *Ez jó tulajdonság...*

— Nem tudom, hogy jó-e, de megpróbálok úgy számvetéseket csinálni, hogy mi az, ami számomra fontos, és akkor a többi másodlagos fontosságú. Más kérdés az, hogy föl húzom magam, vagy föl bosszankodom, mert ez is előfordul, de alapjában véve kevés dolgot csinálnék másképp.

— *A Tanárként előadásainak logikájával a hallgatók elismerését is elnyerte. Szépen, érthetően fogalmaz.*

— Na, éppen ma elővettem egy példát, és elvitt a másik irányba, és pont az ellenkezőjét sütöttem ki belőle. Resteltem, de két dolog összeakadt a fejemben, és mikor nagyon furcsán néztek rám, akkor jöttem rá, hogy szamárságot mondok. Különben szeretek előadni.

— *Többben mondják, szeretének úgy beszélni, mint a Tanárként.*

— Vannak órák, amikor érzem, hogy sikerült megfogni a hallgatókat. Egyszerűen szeretek bemenni a Maximumba, mikor ott ül az a sok gyerek, és szeretek úgy beszélni, hogy látom, értik, és a szemükben fölfedezem annak az igényét, hogy ezt most itt ki kéne még egy kicsit fejteni.

— *Vannak ilyen fények a szemekben?*

— Persze, vannak!

H. Tóth Tibor

Nyelvi játszótér

Nyelvészfüllel

„Élvezhetnek a laikusok is!” /Mai Nap/

„Rontó Sándor... rovar és rágcsló kisiparos címe és telefonszáma megváltozott.” /Észak-Magyarország/

„Bingó babakocsi tartozékaival kifogástalanul eladó.” /Szegedi Extra/

„Rózsa utcában társasház indul...” /Szegedi Extra, 1992. II. 13./

„Erre úgy látszik, nem csak én vagyok hektikás” /TV-TV, 1992. II. 21./

BIZSUTÉRIA /Hm... Miacsudéria?/

/Szeged, Jókai utca, Nagyáruháza, Passage sor/ /Szuperinfó, 1992. II. 14./

„Nyugati diszkófények, sörhűtő pult, használt faszékek, asztalok eladók. Hódmezővásárhely...”

/Szuperinfó, 1992. II. 14./

„Szabad kapacitással rendelkezem, fényezési tömegmunkát vállallok.” /Szuperinfó, 1992. II. 28./

„Gobleinen utolsó vacsora eladó. Tel.: 62/24—341” /Szuperinfó, 1992. II. 14./

Sulidogákból

Rákóczi Ferenc úgy halt meg, hogy belefutott a Rodostóba.

Mikszáth 1870-ben megismerkedett Mauks Mátyás lányával és a vármegyerendszer viszontagságaival.

Egyiptomot 4000 évvel Krisztus előtt a múmiák népesítették be.

I. Istvánt Asztrik pápa kente fel a trónra.

I. István halálával befejeződött az államosításért folytatott kemény küzdelem.

Martell Károlynak nehéz volt a lovassága, ezért győzött az arabok ellen.

A tolvajlás büntetésének változását az mutatja, hogy az elkövetőt 1100-ban már nem büntették meg, hanem felakasztották.

Areios Pagos görög politikus volt, az öregek tanácsának vezetője.

Szólástorzítások

Akaszott embert még az ág is húzza.

Öregember nem vénasszony!

Madarat tolláról, embert farmerjéről!

Egyszer hopp, másszor fejbe vernek.

Addig nyújtózz, amíg nem késő.

Az nevet a végén, aki utoljára nevet.

Tévedni emberi dolog, a másakra kenni még emberibb.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy véreb.

Amit ma megtehetsz, csináltsd meg mással!

Sok lúd jó kaja a farkasnak.

Hazug embert könnyebb utolérni, ha sánta.

A jó pap is csak holtig él.

Hirdetések nyenceknek

Most vásároljon!

Telekajánlataink:

Alkoholistáknak:	sárga föld
Vénlányoknak:	szűzföld
Piromániásoknak:	Tűzföld
Kövéreknek:	zsíros föld
Hajótörötteknek:	Föld! Föld!
Feletteseknek:	Felföld
Beosztottaknak:	Alföld
Optimistáknak:	lősz!

*

Szebb jövőmet elviselhető jelenre cserélném.

*

Keresem azt a személyt, aki fiatal nővel kölcsönözne 200 000 Ft-ot.

Kamatvisszafizetés megegyezés szerint...

*

Saját költségemen emelek síremléket annak a diáktársamnak,
aki kész házidolgozatomat távollétemben tussal leöntötte.

*

A Nyelvelő szerkesztősége felvesz: minél több tiszteletdíjat!

Sajátos szóösszetételek

Tájképmutatás

Fatörzsfőnök

Fenyőfapofa

Véradóreform

Lángvágóhíd

Anyajegyrendszer

Agyrémszótár

centrum — olcsó amerikai szeszesital

borzalom — kisállatok fekhelye

busman — szigorú néger

folklór — pesti víz népiesen

köpeny — keményvaluta

diszkoszvető — jólőtözött porszóró alkalmazott

kanári kalickája — kanáristom

együgyű flamingó — maflamingó

hamisított majom — orángutánzat

majmok üdülője — csimpánzió

félénk puli — lapuli

züllött medve — elvetemedve

rossz szándékú kéziratmódosítás — inkorrektúra

Szójáték

A kiváló jó: A jó vátesz szová tesz, ha lóvá tesz, jóvá tesz.

•

Viccek, találós

Szakállasok

- Mi ez a féksikorgás a kastély előtt, Jean?
— Megjött a jó idő, uram.

*

- Jean, mi ez a horkolás?
— Elaludt a tűz, uram.

*

- Ki ez a kopasz ember a tévében, Jean?
— Tarzan, uram!

Találósok

- Hogy nevezik azt az ügyvédet, akinek
sok ügye van: ügyes
kevés ügye van: ügyetlen
nincs ügye: ügyefogyott!

*

- Hogyan jön létre az orosz randevú?
(Szása belenéz a tükröbe: ott a Mása!)

*

- Hogy lép ki a pap a templom kapuján?
(Mintha mise történt volna.)

*

- Miért jó barátom a betörő?
(Mert csak a javamat akarja.)

*

- Hogyan hagyta el a medve az óráját?
(Az óra megállt, a medve továbbment.)

Viccek

Kovács és Kiss beszélget:

- Képzeld el, lement a disznóhús ára!
— De hiszen nem is ment le!
— Nem, de képzeld el!!!

*

Bőzsi néni a reforméletmód felől érdeklődik a természetgyógyásznál. Az készségesen válaszol:

- Élni: csak természetesen. Viselkedni: Csak természetesen. Étkezni: csak természetesen.
— Doktor úr, tessék mondani, fizetni kell?
— Természetesen.

*

Tóth úr beül az étterembe vacsorázni. Odainti a pincért, s megkérdezi:

- Mondja, a zenekar kérésre is játszik?
— Igen, uram!
— Akkor biliárdozzanak, kérem, amíg én vacsorázom!

*

Egy szerelmespár összeölelkezve sétálgat a parkban. Hirtelen feltűnik egy férfi, s el akarja venni a nő táskáját.

- Takarodjék innen! — kiált rá a másik.
— Bocsánat, de a lakáskulcs a feleségemnél maradt!

Beugratós (félegyházi gyűjtésből)

Halott fekszik a hátán,

Szalonna csüng az állán,

Kutya ül a farkán,

Szarka átszál a Tiszán,

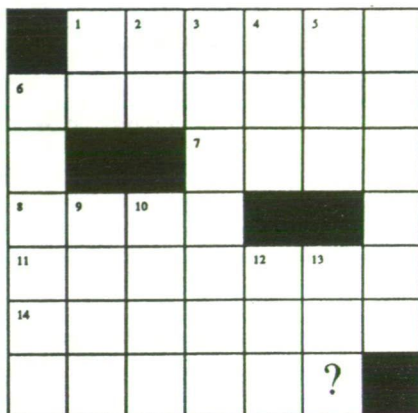
Mi az?

(Mi lenne? Hát az, amit mondtam!)

Nyelvi játszótér

Vízszintes: 1. FŐSOR; 6. Téliapó; 7. Gyermeteg;
8. Angol 'szürke'; 11. Felleg módjára; 14.
Bikaviadort spanyolul;

Függőleges: 1. 'Népi' egyfajta hangzói; 2. Róka
egyneműi; 3. Takarón; 4. Elalvóban van!; 5. E
napi; 6. FŐSOR folyt.; 9. Kétszer fárad; 10. Az
Alpesekben van!; 12. Ez is pénz (fordítva); 13.
Bűbáj egyneműi.

Levélregény

BENKŐ ABSOLON II.

1. levél

Mijatyánk Hedvig — Benkő Absolonnak

Absolonom!

Nagyon boldog voltam, amikor legutóbbi leveledet kézhez vettem. E boldogságom kissé vesztt kezdeti ragyogásából az elmúlt öt hónap során; de tudomásul kellennem, hogy évente csak egyszer van húsvét. „Kellemes Húsvétot Kívánok!” — látod, betéve tudom az egész levelet! Megmutattam Anni néninek — tudod, ő tanít fogalmazásra —, és azt mondta, hogy ő maga se tudná szebben kifejezni, hogy valakinek kellemes húsvétot kíván! És azt is mondta, hogy szebb betűket nyomtatni se lehetne! Apuka meg azt mondta, hogy ugyan ezek is nyomtatva vannak, de azért lehetne szebbeket is nyomtatni. Én nem értek a nyomtatáshoz — nem ez a munkám a nyomdában. Az iskolában nem is tudják, hogy a nyomdában dolgozom, mint ahogy azt sem, hogy a múlt héten hármaskreim születtek, ami már veszélyes is lehet így harmincnégy éves korban. Mancsi néni, aki fogalmazásra tanít, azt mondja, hogy a nyomdászoknak mindig tintás a körme alatt, és hogy ne hívjam folyton Anni néni. De csak azért hívom Anni néni, mert nem is az igazi neve a Mancsi néni, csak én találtam ki neki. Ezt a levelet a barátnőmmel együtt írjuk Neked. Ha egyikünk elfárad, folytatja a másik. Ezzel töltöttem az egész hétvégét. No, ez azért túlzás! Miért, te csináltál mást? Persze, segítettem a hűlye leveledben. Az nem más. Ja, az más! Bocsánat. Milyen jó, hogy ma sem unatkoztunk.

De most már tényleg írd, Absolon! Tényleg írd neki!

Puszi:

Hedvid.

2. levél

Benkő Absolon — Mijatyánk Hedvignek

Kedves Hedvig!

Sok levelet gyűrtem már össze neked, és dobtam ki, de ezt most már végig fogom írni, és elküldöm neked.

Üdvözléssel:

Absolon

Itt hirtelen vége szakadt a levélnek. De ez új tápot adott lelkesedésemnek: hátha találok olyan levélre Absolonnak, amit el is küldött. De bárhányszor lapoztam is át, mint itt volt. Bár az egyik nagyon furcsának tűnt. Habár ha pont az volt furcsa, akkor a többi is furcsa volt, ami tény. De lássunk most egy régebbit! Végül is senki nem jön kéthónaposan a világra! Kivéve az egyik nagybátyámat, aki viszont ilyen szempontból kivételnek számít.

3. levél

Benkő Absolon — Mijatjánk Hedvignek

Kedves Hedvig Kisasszony!

Csak azért írok Önnek, mert Absolon úr fel-alá járkálva éppen Önnek diktál levelet nekem, és azt hiszi, mindazt a hülyeséget leírom!

Most új bekezdést kellett kezdenem, eZT MEG CSUPA NAGYBETŰvel írom! Figyel. Mosolyog. Örül a barma. Ma is hogy van felöltözve!

Végre leülhetek egy kicsit gépelni! A titkárnőm lement ebédelni. Zabál, mint az állat. A hülye azt hiszi, hogy nem tudok írni. De úgy kirúgom, mint a pinty. Jaj, jön! Miért van ilyen pézsmaszaga? Talán opusszum?

Na, visszajöttem. Bekaptam néhány falatot. Nem lett hosszabb ez a levél, mióta elmentem? Meg kéne tanulnom olvasni. Bár minek? Na, úgy látom, befejezi. Akkor borítékba teszem, és leragasztom. Így, ni! Hol a bélyeg? Aha! Jaj, elfelejtettem beleírni valamit. Mindegy, ezért már nem tépem fel!

Üdvözlettel:

Absolon

Ui.: Ha ezt a levelet nem kapnád meg, ne aggódj! Nyilván kidobhattam, vagy efféle.

Úgy éreztem, öt percet is alig töltöttem itt, mikor bejött a hölgy szólni, hogy lejárt az öt percem. Megkérdeztem, mit keres itt az a férfi, akit a férjének hittem. Azt felelte, fogalma sincs, de szerinte alighanem itt lakik. Egyébként azóta férjhez ment hozzá. Megörültem: lám, éles logikám most sem hagyott cserben! Bár már ekkor tisztában lettem volna vele, ki is a férfi valójában! Vagy egyáltalában valamikor azóta. Úgy éreztem, lassan oly titkok birtokába jutok, melyeket az emberiséggel megosztani szent kötelességem és misszionáriusi feladatomban! Hiszen oszd meg és uralkodj! Feltéptem hát a balkon ajtaját, és így szólottam az utca népéhez:

(folyt. köv.)

Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba

Tollhegy

Alázatos embernek ne fordíts hátat!

Barbie baba: jó név! Ha majd lesz fiú párja, azt netán *Eichmannn pubinak* fogják hívni?!

Darlingot a kutyuskának! Whiskast meg a cicuskának! — S közben a Földön évente
százezrek halnak éhen.

Van, aki dolgozik, van, aki csak beszél róla.

Aki nem tud örülni mások eredményeinek, az maga sosem fog igazán értékeset
alkotni.

Hatalmasat fejlődtünk kétezer év alatt: a haruspexektől a horoszkópokig.

Annyira senki sem elvetemült, hogy mások bűnén ne tudna felháborodni.

Anyanyelvi szintű idegennyelvtudás: derék célkitűzés. De tessék mondani, magyarul
már tudunk anyanyelvi szinten?!

Ostoba kérdésre nehéz értelmes választ adni.

Városi közlekedéspolitika: viteldfjelmelést sűríteni, járatokat ritkítani.

„A család s tulajdon lesz a világnak kettős mozgatója.” — S akkor még csodáljuk,
hogy Madách nem tetszett Lukács Györgynek?!

Már az is valami, ha az orvtámadó zavarba jön, amikor viszontlátja megmenekült
áldozatát.

Szeretnek Széchenyire hivatkozni — csak az oktatás finanszírozásánál felejtik el, mit
mondott a „legnagyobb magyar” a kiművelt emberfők sarkalatos voltáról.

A szabályzatok legfőbb előnye, hogy könnyebben rájövünk, hol csaptak be minket.

Olyik ember szűnyogfajzat: kellemetlenül csíp, de különben teljesen jelentéktelen.

Aki azt hiszi magáról, hogy mindent jobban tud, mint mások, az többnyire semmit sem
tud jobban.

Vidám éjszakára fáradt reggel ébred.

Vajon a világűrből jobban fognak látszani a földi problémák?

—me—

SZEMLE

Csupor Tibor:

Csillag és ősi szó

(Móra F. Kiadó, Bp. 1977.)

1769 azon ritka esztendőik közé tartozik, amikor a Vénusz — népies nevén Esthajnalcsillag — elvonul a Nap fényes korongja előtt, s napfogyatkozást okoz. Mind maga a jelenség, mind pedig a megfigyelések várható tudományos jelentősége lázba hozta a korabeli csillagászokat. VII. Keresztély dán uralkodó megbízásából vágott neki a hosszú útnak az egyik legkiválóbb csillagász, Hell Miksa is, hogy az északi Vardöben ő vezesse a kutatásokat. Hell társaként — Vénuszt lesni — indult útnak a magyar Sajnovics János is, akit nemcsak csillagászati tevékenysége, hanem főként anyanyelve miatt választott maga mellé a jeles tudós. Ismerte ugyanis a legendát, mely szerint az északi nomád lappok nyelve a finnhez hasonlít, melyet a magyar rokonának sejtettek.

A két tudós hajóútja nem volt zavartalan: heves szél, hosszan tartó vihar tört rájuk, a part ködbe burkolózott, csak néha csillant meg foszforeszkáló állatok testétől a tenger. „... a norvégok nyelve is olyanán formálódik, mint az északi szél: kemény lesz, sűrűlő, s nem simulékony.” A kellemetlen, számukra szokatlanul kegyetlen idő miatt a tudósok még Vardöre érkezésük előtt kényszerpihenőt tartottak. „S azán egy pillanat alatt megváltozott minden. Az ajtón váratlanul egy furcsa emberke lépett be... A jövevény beszéde... a magyarul jól tudó Sajnovicsra volt nagyobb hatással. Amikor megszólalt, a fiatalabb csillagász felkiáltott meglepetésében. A kis emberke ajkáról gurgulázó szavak, mondatok csengése, a vendég hanglegyítése olyan ismerős volt, mintha az alföldi puszták pásztora hallotta volna.” A magyar csillagász azonnal munkához látott: összegyűjtötte a lapp ősfogalmakat (testrészek, rokonságneveket, a cselekvéssel, időjárással kapcsolatos kifejezéseket), sőt maga is olyan jól ejtette ki a lapp szavakat, hogy futótűzként terjedt a hír: csillagásznak érte a lappok nyelvét!

Sajnovics kutatása lassú, kitarást igénylő munkát jelentett: először a lapp szó magyar megfelelőjét kereste ki Szenci Molnár Albert latin–magyar szótárából, majd leírta a magyar szó latin párját, a vardöi plébános pedig — aki tudott dánul — a Leem-féle szótárban kereste meg a szó dán jelentését, s ennek alapján választotta ki a lapp szót. Ennek pedig egyeznie kellett Sajnovics lapp szavával. Kutatásairól írott könyvének Sajnovics a következő címet adta: *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Bizonyítás a annak, hogy a magyarok és a lappok nyelve azonos). Ezzel együtt a nyelvészethen eddig ismeretlen tételt hirdetett meg: „Két nép nyelve akkor is lehet rokon, ha beszélői nem értik meg egymást.” Őseink egykor közös nyelvet beszéltek, a nyelvi változások azonban elhomályosították az ősi rokonságot. Hogyan lehet mégis megállapítani két nyelv rokonságát? A nyelvek ősi sajátosságait kell sorra vennünk, s ezáltal föltárhatóvá válnak a

nyelvfejlődés törvényszerűségei (szabályos hangmegfelelések, az ősi szókincs egyezése, szófaji megoszlás, a nyelvtan egyéb sajátosságai).

A XVIII. század magyarjai — akik Attila leszármazottainak hitték magukat — nem lelkesedtek a „szarvashúson tengődő, halszagú sátorlakkokkal” való atyafiságért. A szellemi élet legnagyobbjai is felsorakoztak Sajnovics ellen, s buzgón fújták Barcsay Ábrahám szállóigévé vált sorait: „Sajnovics jármától óvjuk nemzetünket, / ki Lappóniából hurcolja nyelvünket.”

Sajnovics János műve ma már elnyerte a méltó elismerést: nemcsak szerzője tudományos hírnevét nagyobbította, hanem egyben a finnugor nyelvtudományt is megalapozta.

Noll Katalin

Időlen időkrónikája

— Reflexiók egy nemrégiben megjelent kötet kapcsán —

Az irodalom nem ismer határokat — legyen bár az egyetlen nemzet tulajdona, avagy éppen két különböző. Ámde ha egyetemes világirodalomról van szó, akkor még inkább igaz a kijelentés. Az időtálló, jó irodalom mindig és mindenhol szabad utat kap (azaz csak kellene, hogy kapjon). Megszokott, szomorú tényként könyveltük el már igen régóta, hogy az országonként, világrészenként eltérő ideológiák nem mindenki számára voltak elérhetőek, és sajnos azt kell tapasztalnunk, hogy néha manapság is palackba zárt szellemekkel van dolgunk. S mi több: az is előfordul, hogy a kínkeservesen kidugaszolt ósdi palack holmi erjedt illattömegből kívül semmit sem rejt...

Mégis úgy tűnik, vannak csodák. Vagy talán csak józan ötletek és tiszteletreméltó elhatározások — amelyek aztán valóra is válnak(?). A „Tiltom—Türöm—Támogatom” hármas alapszavak ideje rég lejárt. Ma már körülöttünk mindent átértékelnek, újrafogalmaznak. Jó lenne hinni, hogy az elkövetkezendő néhány tíz esztendő (azaz ha lehet, több, a lehető legtöbb esztendő) a „Támogatom”, sőt a „Mindenekeközt ezt támogatom” jelszó jegyében fog eltelni. Érttem ezen a kultúra, nemzeti kultúránk s az ezzel szorosan összefonódó összvilágirodalom melletti kiállást.

Az első meglepetésből fölocsúdvá, őszinte örömmel forgattam végig a nemrég megjelent „IDŐK SZÉP VIRÁGA” című igen szép kiadású, magyar középkori és reneszánsz irodalmi szemelvényeket tartalmazó könyvecskét. A budapesti Szépirodalmi Könyvkiadó és a bukaresti Kriterion közös gondozásában megjelent antológiát Molnár Szabolcs állította össze és szerkesztette. A vállalt feladat nem volt könnyű, hiszen Szent Istvántól kellett eljutni — lehetőleg nem túl nagy léptekkel — Mohácsig. S bár ennek a fajta irodalmi válogatásnak már vannak hagyományai, mégis, illetve éppen ezáltal volt különleges munka egy lehetőleg újszerű, más oldalakat is feltérképező kronologikus sorrend

megalkotása. Mert az érték így is érték marad, s ráadásul a több szemszögből történő vizsgálat esetleg eddig rejtett információkat dekódolhat.

Irodalmunk két igen jelentős korszaka válik eleven-mozgó történelmi némafilmmé, s mintegy 400 oldalas forgatókönyv pereg végig irdatlan sebességgel, maga után rántva mindenestül az egész vetítőgépezetet — képzeletünk korlátok nélkül szárnyalhat a sokszor mindmáig is keservesen aktuális, hajdani nagy elődeink által megfogalmazott gondolatok felett.

„Művelődési és irodalomtörténeti hagyományaink teljes jogú örökösei vagyunk. Irodalomtudományunkat nacionalizmustól mentes törekvéseiben nem a múltba leragadó szempont vezeti, hanem nemzeti kultúránk történeti kutatásainak alapelveiben kifejeződő nemes szándék, hogy korszerű elméleti megalapozottsággal újra számba vegye frott és nyomtatott értékeinket, és felkutasson minden rejtett vagy eddig kellőképpen nem becsült, kallódó kincset” — írja többek között előszavában Molnár Szabolcs.

Megnugató lenne, ha egyszer valóban mindennemű mellékes gondolatoktól, ellenséges feltételezésektől, megrögzött előítéletektől mentessé válna a világ, a társadalmi felfogásmód, az ember—ember érintkezés.

„Mindenkor idejük van a zsolnároknak!” — olvashatjuk a már említett bevezető első soraként. József Attila mélyen átgondolt kijelentése az irodalom, a közös európai irodalom történeti egységére, szoros egybefonódására utal és figyelmeztet. Ugyanakkor a régi magyar irodalom kutatásának és népszerűsítésének parancsát is magában hordozza. A hajdani — és napjainkban is mindinkább látható, érezhető — romániai törekvésekkel szemben a magyar művelődés éppen a történelmi (ön)tudat rövidre zárását eredményező szűkítő nézetek ellen lép fel azzal, hogy a műveltség mélyrétegeibe enged betekintést, s a régi és az új szerves kapcsolatának élesztésével a jelen—jövő gondolkodási koncepcióját próbálja életben tartani. Ha kell, a végső erőfeszítésig, akár a mesterséges lélegeztetésig. Adj a Ég, hogy ez utóbbi már ne következzen be.

Régi írások mai aktualitással. Régmúlt idők krónikáisi szólnak nekünk, értünk és általunk. Általatok, Tisztelt Kiadók, akik karöltve vállaltátok ezt a nemes munkát! Nagy öröm az is, hogy (amint hírlík, a közeljövőben, vagy netán már kapható is?) folytatás is lesz, és további szebbnél szebb kötetekkel örvendeztetitek meg majd a hálás olvasóközösséget. Említésre méltó még a kötet utolsó négy oldalnyi része is. Merthogy 1990. május 18-án a Kriterion Könyvkiadó és a Csíkszeredai Könyvterjesztő Központ együttes kezdeményezésére létrejött az ún. KRITERION ALAPÍT-VÁNY. A rövid tájékoztatóban olvashatunk az alapítvány célkitűzéseiről, jövőbeni terveiről, lehetőségeiről.

Első lépésként tehát megjelent EZ a könyv. Két ország egyazon szándéka alapján — azaz a közös hídépítés akarata alapján, mert csak így, egymástól

tanulva hidalhatjuk át a szó szoros értelmében népeink egymás ellen épített akadálytorlaszait.

Végezetül pedig hadd álljon itt egy kis részlet megfontolásképpen hajdani dicső királyunk egyik intelméből, mégpedig „A vendégek befogadásáról és gyámoltatásáról” című fejezetből:

„...mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot dísztí, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéssel elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámoltasd és becsben tartsad, hogy rólad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”

Úgy gondolom, ha ez utóbbiakat egyszer valóban komolyan vennék mindazok, akiknek Ezt kellene tenniük, nos akkor talán elmondhatnánk: lám, sikerült legyőzni a félelmetes HÉTFEJŰT! Lám, így is lehet együtt élni.

... Hol vagytok, dicső sárkányölő királyfikak?!?!?!?

Banner Géza

A nyelvészetről egyes szám első személyben

[szerk.: Sz. Bakró-Nagy Marianne—Kontra Miklós]
(Az MTA Nyelvudományi Intézete, Budapest, 1991.
270 oldal.)

Minden tudományos munkához egyfajta meg szállottság kell — ez kétségtelen. A nyelv a kommunikáció eszköze, s így ismerete és helyes használata mindenki számára feltétlenül szükséges — ez is kétségtelen. Engem mégis mindig ámulatba ejt ez a fanatikus embertípus, aki akár egész életét is a nyelv megismerésére, esetleg fejlesztésére áldozza. Örölk, a nyelvészekről szól ez a kötet.

A nyelvészetről — egyes szám, első személyben. Felhívja ugyan a figyelmet, de nem kelti fel az érdeklődést ez a cím. Egy magyar szakos nem rohan oda a polchoz, hogy belelapozzon, vagy pedig belelapoz, mert azok a sokszor „sommás” diákélmények jutnak az eszébe, amelyeket Piti Ferenc gyűjtött csokorba épp a Nyelvelő hasábjain. Pedig a könyv nem erről szól. Ezúttal nyelvészek vallanak önmagukról, munkájukról. Interjúkötet ez: a riportalányok azonos kérdéseket kaptak, melyekre saját szemszögből és tapasztalataik alapján válaszolnak.

Számomra a legizgalmasabb az „Ön hogyan vált nyelvesszé?” és a „Nyelvesszé válásában volt-e valakinek, valaminek döntő hatása?” kérdések voltak. Meghökkenő, hogy mennyire különböző érdeklődésű emberek közül lett nyelvész. Hajdú Péter az akusztikát szerette, s így talált rá véletlenül a hangtan érdek

kérdéseire; Imre Samu latin—matematika szakra készült, Róna-Tas András pedig először politikus, majd szociológus, később néprajzkutató akart lenni, míg végül a nyelvészet mellett döntött. Ezek után már szokványosnak tűnt a „szökött irodalmár”, Károly Sándor története, vagy Herten Róberté, aki 1956-ban ezzel a poggázzsal lépte át a határt: „Volt egy aktatáskám, amiben volt egy teljes Petőfi, teljes Arany, teljes Ady, teljes József Attila. Az igazsághoz tartozik, hogy akkor még a teljes Vörösmarty nem jelent meg, azt később küldték utánam.”

Az eddigiekből adódik egy újabb kérdés: „Mitől nyelvész a nyelvész? Vannak-e olyan egyéniségjegyek, amelyek a nyelvészt jellemzik?”

„A nyelvész attól nyelvész, hogy az lesz (fit), mert nem annak születik (nascitur)... A nyelvész léteit tehát meg kell tanulni, s ehhez jó, ha van: némi értelem (ha sok, az sem baj), témaválasztási készség, koncepció (akár pre-), módszertani ismeret, pontosság, nagy szorgalom, azaz podex (jobbknál ez nem mindig dominál) — elmélkedik Hajdú Péter. Tehát „kifejezetten buta ember nem lehet nyelvész” (Herman József), de az is igaz, hogy „nem feltétlenül előny, ha egy nyelvész már kilométerekről feltűnik nyelvész specifikumaival” (Károly Sándor).

A megnyilatkozók többsége büszkén vállalja és fontosnak tartja munkáját: „A létezés szemantikája teljesen alapvető fogalom, amit csak a nyelvészek tudnak megérteni” — vallja Herten Róbert. Kiefer Ferenc viszont hajlik az önjelölésre: „Időmet valami másnak, hasznosabbnak, mondjuk a műemlékvédelemnek, a szakácsművészetnek vagy a kertészkedésnek szentelhetném.”

Érdekes, hogy többen kiemelik: a túlzott specializáció, a szakbarbárság az egyik legkárosabb tendencia a mai nyelvészetben. Az előbb idézett Kiefer Ferenc ezt írja: „Személyiségzavarra gyanakodhatunk azoknál, akik túlságosan komolyan veszik azt, amit csinálnak. A komolyság általában az ortodoxiával és a puritanizmussal párosul, márpedig az ortodoxia és a puritanizmus minden fajtájától idegen a játékoság.”

Vannak, akik a „l'art pour l'art”-tendenciákat bírálják — persze, mindenki mást ért ezen. Kálmán Béla így ír a „nájlonnyelvészetről”: „Egy kissé borzongok a szerző saját kompetenciájára épített gügye mondatoktól és a helyrabló korlátokra is emlékeztető soklábú szabálytalan pókhálókól.”

A végére hagytam azt a kérdéskört, amelyik a legjobban megragadta figyelmemet. Teljesen egyetérték Papp Ferencel, aki így ír: „...nem tudok nyelvészt elképzelni 3–4 nyelv grammatikájának ismerete nélkül.” Ezzel szinte mindenki maradéktalanul egyetért. Annál is inkább, mert a nyilatkozók többsége abból a régi iskola-rendszerből került ki, ahol a latin, a görög és más nyelvek rendszere már korán bevéődött a fogékony gyermek elmébe. Az az ember, aki néhány nyelvet alaposabban ismer, sokkal fogékonyabb a nyelvi kérdésekre,

nagyobb a „rálátási” képessége, mint annak, aki csak anyanyelvét ismeri — s azt is csak többé-kevésbé. Talán ez a bemutatott életrajzok legfontosabb üzenete — legáltalában számomra.

Ezen kívül még sok érdekes gondolatot, anekdotát olvashatunk, pl. hogyan mentette meg Kálmán Béla életét a nyelvjárásgyűjtés, hogyan lett Imre Samu egy megfontolatlan dicsekvés következtében — szinte akarata ellenére — nyelvész...

Kedves olvasó! Ha szereted a nyelvészetet, és érdekel a nyelvészek világa, lapozz bele a kötetbe! Ha (amit valószínűbbnek tartok) nem, nos akkor is! Hogy miért? Én szeretem megismerni azt, akit „látatlanban, ismeretlenül” szídok. Ki tudja? Háttha megváltozik a véleményem...

Kucsra Zsuzsanna

Deme László:

Nyelveink jövője és jövőnk nyelve
(Bp. 1990. 124 oldal)

Talán félve s kicsit bizalmatlanul vettem volna kezembe Deme László új, születésének 70. évfordulóján megjelent könyvét, ha előre tudom, hogy ezt a közel 100 oldalas cikkgyűjteményt szerzője egyetlen témának szentelte. Mi lehet az a fontos nyelvészeti vagy nyelvművelési kérdés, amely 16, különböző helyen és időben megjelent írás összegyűjtésére készteti a szerkesztőt — ugyanattól a szerzőtől?

Nem tudtam, mi vár rám, amikor felütöttem a könyvet. Utána pedig... elolvastam egy szuszra.

S hogy mi az a fontos kérdés? Hadd válaszoljak erre a szerző szavaival: „... korunk embere — tömegében is — fizikailag és egzisztenciálisan már a »világban« él, de mentálisan nem tud felemelkedni létének ehhez a változáshoz, mert nyelvisége, amely az egyedet a nemzetig emelte, elállja előle a továbblépés útját — legalábbis a közvetlen, az önmagát törés és átétel nélkül folytatót.” Vagyis: a ma embere számára egyre sürgetőbb kérdés a többnyelvűség problémájának megoldása. Hogy a felgyorsult, újabb és újabb követelményeket elélné állító tudományos-technikai forradalom korában ne az ismeretszerzés, előrehaladás eszközeként elcsúszásával töltjük legtermékenyebb éveinket, hanem az alkotó, megismerő munkával! Különösen fontos lenne ez a kis nemzetek számára, hiszen többnyire ők érzik és élik át a hátrányt, hogy csak szűkebb hazájukban tudják megérteni magukat. A „nagy” nemzetek fiai szinte csak kedvtelésből tanulnak idegen nyelveket, a „kis” nemzeteket azonban a lépéstartás kényszere vezérli: tanulni egyre több nyelvet, hogy világszinten emelkedhessenek.

Mit lehet tenni az emberiség e természetes, ám keserves örökségével szemben, mely egyre inkább útját állja a fejlődésnek? Kiközöbölni, megszüntetni nem lehet, és nem is szabad! Az anyanyelvek az egyén

és a társadalom életében sohasem lesznek nélkülözhetők. Hiszen a biológiai értelemben embernek született lényt épp ez teszi emberre! Ezen keresztül ismeri meg a világot, sajátítja el az ismereteket, az új látásmódot. Ebben rejlik az általa kapott szabadság és körülhatároltság kettőssége. Azzal ugyanis, hogy az adott társadalmon keresztül a nyelv bekapcsol bennünket a világba, egyben el is rekeszt tőle. Az egyén csak annyiban csatlakozhat a nagyvilághoz, amennyiben saját társadalma: ha nyitni akar, eszközt kell választania!

De hányat? Egyre több és több nyelvet kellene megtanulnunk, hogy bekapcsolódhassunk az emberiség lüktető, táguló vérkeringésébe.

Így jut el szükségszerűen ahhoz a gondolathoz az, aki érti és szereti a nyelvet és az embert, hogy az egyetlen kiút egy általános, közös „másodnyelv” világ-szinten való elfogadása, amely senkinek sem anyanyelve, mesterséges, de nem természetellenes: „ami az emberi mikrotársadalmak számára az anyanyelv — kultúránk hordozója, létünk segítője: maga az emberségünk —, az volna az emberiség számára egy ezek legjavát sűrítő, történelmi sallangjuktól és politikai terheiktől megszabadított, belőlük alakított, közös, egységes másodnyelv: az emberi egyenlőség, a közös emberség záloga.” Ilyen például az eszperantó.

Ettől is felvirágozhatnak az anyanyelvi kultúrák, irodalmak, tudományok. Sőt, igazán csak így válhatnak — lefordítva erre az egyetlen »idegen« nyelvre — az emberi kultúra részeivé. Mert mindenki számára elérhetővé válhat bármely nemzet irodalmi, tudományos kincse.

A könyv tartalma elgondolkoztató. Sőt: az, hogy az utolsó cikkeknél már szinte előre tudtam, mit rejtenek a következő sorok, egyre fokozta bennem a továbbolvasás vágyát.

Egyszer megkérdeztek tőlem a gimnáziumban, hogyan építeném fel a házamat: magam tervezném, vagy megterveztetném? A második megoldásnak is vannak előnyei, hisz sokat nyerhetünk egy másik szemléletmód befogadásával. Ezt vonatkoztathatjuk a nyelvtanulásra is, hiszen egy nyelvet nemcsak egy lexikai—grammatikai eszköztárát fogadunk be: vele együtt távoli világok kincseivel, kultúrájával leszünk gazdagabbak. Egy közös világnyelv révén ez a gazdagodás megsokszorozható.

Dávid Kinga

Pokrócz Ádám:

MEHETTT!

(Budapest, 1886. 63 p.)

Pokrócz Ádám írói álnév volt, Csete Lajos újságíró takarta.

Nagyszalontán született 1858-ban. Tanult szakmája szerint gyógyszerész lett volna, de szívesebben írt adomákat élelapok számára. Kerek három éven át gyógyszer-tulajdonos volt Hajóson. Amint tehetette,

felcserélte a biztos polgári egzisztenciát a legbizonytalannal, hírlapíró lett. A Borsszem Jankó hasábjain elevenítette meg legnépszerűbb figuráját: Pokrócz Ádámot. Másik nagy sikert arató hőse a Sikkasztó Barnabás nevet viselte.

Különösen elmélyült a „bakterológiában”. Vasutas évkönyveket, adomátárakat állított össze — szép számmal:

Bumm! (Bp. 1889.)

Tréfa és való (Bp. 1889.)

Karambol naptár (Bp. 1889.)

Kaczagó világ (Bp. 1889.)

A coupé titkai (Bp. 1889.)

Részletek a címben szereplő műből:

Hogy juthattál te ide a második osztályba? - kérdelem a bíbicfejű Czindri primás cigánytúl. Aszongya, hogy a téns fiskális úr váltotta neki a bilétet. No — mondok — nem is sok különbség van köztetek, mert te vonóhúzó vagy, a fiskális úr meg húzóvonó.

*

Drága játék az a karambol, pedig kevésbül áll. Nem kell ahhoz, csak egy részeg forgalmi bejámter¹, egy álmos váltós, meg egy strupir² masinyista.

*

Ha az eladó lányról paksust kék állítani, nem tom, hogy abba is szokás lenne-e a bilyogot beírnya?

*

A vasúti műszótárból:

*állomási előjáró — hordár
emelőgép — protekció
forgalom — ringelspiel
fűtőház — Fortuna
gyorsszállítmány — poson
lőkhárító — ököl
mozdony — járvány
mozdony-szín — járványfészek
menetjegy — hátul kelt rugam
váltó — pénztárnok
váltóállító — pasaszér
vizsgáló lakatos — bolhászkodó vászoncseléd*

*

Részeg disznónak nevezik azt, a ki leitta magát. Vasútyival olyasmi nem szokott megtörténni, mert az tudja a regulát, hogy t.i. a garatra nem le, — hanem — felönteni szokás.

Buka Adrienne

¹ forgalmista (német der Beamte: hivatalnok)

² ostoba, ütődött

Hírek

160 éve született Kőrösi Csoma Sándor, a nagy Kelet-kutató.

100 éve született Zsirai Miklós.

Végő József, a kiváló nyelvjáráskutató idén ünnepelte 80. születésnapját.

Idén ünnepelte 70. születésnapját Róna-Tas András, egyetemünk tanszékvezető professzora.

*

200 éve halt meg Hell Miksa, a neves csillagász, akinek jeles kutató tevékenysége mellett azt is köszönhetjük, hogy Sajnovics János eljutott a lappok földjére.

Közvetlenül 70. születésnapja előtt, tragikus hirtelenséggel elhunyt Rácz Endre.

*

100 évvel ezelőtt indult a Nyelvtudományi Közlemények sorozata Simonyi Zsigmond szerkesztésével.

Szabó József, tanszékünk docense a „Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek” című könyvével elnyerte a nyelvtudomány doktora címet.

*

Az Anyanyelvpolók Szövetségének bölcsészkar csoportja eredményes félét zárt; a szövetségnek az ifjúsági csoport megalakításával kapcsolatban kiírt pályázatát diákkörünk két tagja nyerte meg kiemelt díjjal: Noll Katalin és Zilahy Mariann (írásuk első részét e lapszámban olvashatjuk).

Kirándulások: a tanszék nyelvjáráskutató csoportja, illetve a diákkör tagjai eredményes gyűjtést végeztek a Dél-Alföldön és az Őrségben.

Novellapályázatunk győztese Soós Tibor lett. Novelláját e számban olvashatjuk. (A további helyezett írásait folyamatosan közöljük.)

A Nyelvészeti TDK tagjai a kari fordulón eredményesen szerepeltek (Hári Gyula, Jeszenszky Zoltán, Kucsra Zsuzsanna, Németh Miklós, Noll Katalin).

PÁLYÁZAT

A Nyelvelő szerkesztőbizottsága pályázatot hirdet Nyelv és politika, valamint Nyelv és filozófia témakörrel foglalkozó értekezésekre.

A bírálatot szakzsűri végzi. A legsikeresebb alkotásokat jutalmazzuk, s következő számainkban közöljük.

*

A Nyelvelő szerkesztőbizottsága pályázatot hirdet lírai alkotásokra.

A legsikeresebb alkotások szerzőit jutalomban részesítjük, s a műveket következő számainkban folyamatosan közöljük.

ANTIKVÁRIUM KFT

SZEGED

6720 Kárász u. 16.

Nyitva: hétfőtől péntekig: 9⁰⁰—18⁰⁰-ig
szombaton: 8³⁰—12⁰⁰-ig

VÁSÁROLUNK

magyar és német nyelvű szépirodalmi, művészeti,
történelmi könyveket,
tudományos műveket, régiségeket, metszeteket, térképeket
és régi képeslapokat,
valamint az utóbbi évek magyar és külföldi hanglemezeit.
Könyvtárakat lakáson is vásárolunk, díjmentesen elszállítjuk!

Keresett könyveket **ELŐJEGYZÜNK!**

Telefon:
312—398

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30—34.

Kedves Olvasó!

Ha a Nyelvelő eddigi számai nem okoztak Önnek csalódást, kérjük, járuljon hozzá — bármilyen csekély összeggel is — lapunk fennmaradásához. (A felajánlás befizethető a mellékelt csekken.)

A folyóiratot megvásárolhatja Szegeden a Kárász utcai Antikváriumban, a Szerkesztőségben, A JATE BTK könyvtárusánál, illetve postán is megrendelheti, ha a vételár és a postaköltség befizetését igazoló feladóvevényt megrendelési számdékával együtt levélben eljuttatja hozzánk.

